

Fehér M. Jenő: Besenyő őstörténet

A BESENYŐ NÉV ELMÉLETE ÉS VALÓSÁGA

A besenyők legősibb eseménytörténeti feljegyzése az ázsiai hunok és kínaiak közti szakadatlan harcok során maradt reánk. A két pásztor nép szomszédságában a Sárga-folyó kanyaróban élt hatalmas nyájait őrizve a kínaiul, jüecsi", törökül „tohár” néven ismert törzsszövetség keretében a „Bés”, azaz „Öt”-törzs. A topár inkább szelíd földművelő, rideg állattenyésztő nép volt s rábízta az államvédelmet erre a könnyűlovás népre, amelynek öt törzse felett közös választás alapján a hunoktól átvett „senyő” vitte a vezető szerepet. (Kínaiul: csan-yu!)

A fondorlatos kínai császárok igyekeztek a Tohár Birodalom vezetőit hunellenes szövetségre bírni s mikor céljukat már-már elérték, a hunok legendás uralkodója, Batur besenyő (Kr. e. 209-174) lerohanta a tohárokat s utódja, Luzsán senyő (Kr. e. 174-161) magát a tohár királyt is elfogta s koponyájából a Herodotos említette szkíta szokás szerint arany ivókupát csináltatott magának. A tohár nép erre felkerekedett és a Bés senyő vezetésével otthagya a Sárga-folyó vidékét és a Balkhas-tótól délre telepedett meg, Ili város messze nyúló hátterében. A tohárok azonban még itt sem igen érezték magukat biztonságban és mikor Kr. e. 138-ban megjelent köztük a kínai császár minisztere, a nagyszerű geográfus és

történetíró Csang Kien, hogy rábeszélje őket a visszatérésre, még inkább megijedtek s újból vándorútra kerekedtek, hogy a mai Afganisztán területén telepedjenek meg végleg. A Bés-törzs azonban maradt, mert a szogdok népével ismerkedett meg, amely messze híres kereskedő nép volt és a selyem mentén alapított városai zsúfolva voltak Kína és India pompás áruival. Az „Öt-törzs” új senyőt választott és díszes jurta-tábor közepén, a későbbi Bes-Balik azaz „Öt Város helyén” hosszú időre vállalták Szogdia védelmét, sőt később el is foglalták azt.

Bés senyő népe tehát öt besenyő törzsből tömörült szövetségbe egy nagyobb nép, a keleti türkök laza államszövetségébe. Számos hasonló esetet találunk ebben a földrajzilag hatalmas birodalomban, a számokkal jelölt népi egységekre, amelyeket sokszor csak az önvédelmi érdek kötött össze és fajilag, nyelvileg nem tartoztak egy családba.

Az új szállásterület a Szír-Darja és Amur-Darja között terült el és nyugaton a később oly nagy szerepet játszó Chorezmia volt a határos szomszédja. Az országot szogd-iráni befolyásra Kangu néven tartja számon a történelmi földrajz. Innét aztán a Bíborban Született Konstantin császár által 940-ben említett „kangár” – besenyő népnév, amelynek az értelmét az író „nemes”-nek értelmezte. De erre a „kangár” névre még később visszatérek.

Az új hazában a besenyők erős iráni hatás alá kerültek az említett szogdok és még később Strabon leírása szerint. Ez az egész ókori világ egyik legnagyobb földrajztudósa (Kr. e. 63-I. r. u. 19.) selyemkereskedők leírása nyomán emlékezik

meg róluk Pasiani néven. Innét a görögök által használt „pazinacitá' név eredete, bár sokan úgy vélik, hogy csak elírásból származott a besenyők neve.

Új szálláshelyükön később főleg a Talasz-völgyben éltek nagyobb számmal és az öt törzs közül a Csur-sur, Értem, Paskan már itt szerepelnek, akikkel később Magyarországon is találkozni fogunk. A Talasz völgyet és a Csu-folyó partját kettészelő, híressé vált „selyemút” vonalát a Csur-sur törzs szállta meg. lemerősek a rovásírásos sírköveik, amelyek részleteket mesélnek életükről. H. j. Heikel 1918-ban megjelent munkájában szép számmal közölt ezekből a feltárt sírkövekből. A legtöbbször a Csura-sura családi név szerepel. Köztük senyők, azaz az öt törzs tisztségviselői is akadnak. A feliratok örökszép versezetek és betekintést engednek a törökös besenyők ősi hitvilágába, többnejűségébe, a halotti búcsúztatók a családtagoktól még ma is megható és mindegyikfelett a halott besenyők lovainak nevei és színei is megvannak örökítve. A puszták népe sorsközösségben élt lovával és szinte családtagnak tekintette azt. S ha már a sírfeliratoknál tartunk, meg kell említenünk az ótörökök hatalmas kagánjainak, Kül Tegin és Bilge kagán sok száz szavas, rovásírásos életrajzát. Jadrincev orosz régész találta meg őket 1889-ben és a megfejtett szöveg valóságos forradalmat jelentett az eladdig ismeretlen ótörök Birodalom története, népeiknek élete, ősi vallásuk, kultúrájuk egyszeriben kiemelte a turáni népeket a sötétségből. A közel három és fél m-es kövek rovásszövegében a besenyők is szerepelnek. köztük a már említett törzsi neveken kívül jelesebb tisztség-

viselőkről is hallunk, akik megjelentek a Birodalom nagy kagánjainak végtisztességén.

Bilge kagán sírfelirata dicső tetteinek, győztes hadjáratainak felsorolása és eseménytörténetileg, történelmi földrajzilag valóságos aranybányája a besenyők VIII. századi adatainak. Megtudjuk a rovásos szövegből, hogy a törzsszövetség kagánja és felesége, a katun, mennyit küzdöttek törzseik összefogására. A kínai nagyhatalom árnyékában már-már a pusztulás szélén álltak a sok álnok cselszövés miatt, ahogy a törzseket összevesztették. „De a Teremtő Ég felemelte Ertemis kagánt és Elbilge katunt”

Negyvenhétszer viselt hadat s mikor megszervezte a hatalmat, meghalt. A felirat pontosan tájékoztat az öröklési sorrend betartásáról, amelyet később 940-ben Konstantin császárnak is annyira szokatlan volt, hogy fiának szánt írásában különösen is kihangsúlyozta. „... az én kagán-atyám meghalt. Sírjára kagán atyámnak a Báz kagán fejdíszét tettük le. Aztán nagybátyám vette át a hatalmat... Én magam a Tardnép „sádja” lettem kagán- nagybátyám uralma alatt. „ (Fehérné, 4V. A.: Az ékírástól a rovásírásig. 1. 171.)

A házasságok törzsek közti kötése a fejedelmi családok sorában erősíteni igyekszik a kagánok hatalmát. Nem mindig sikerrel, ahogy a Bilge kagán feliratából kiderül. Aláz törzsről szóló szöveg szavaival: „... a Jáz népet megszerezvén Bars fejedelemnek kagáni címet adományoztunk s neki adtuk kisebbik hűgunkat, a hercegnőt feleségül. De vétkezett ellenünk és ezért ő megöletett, népei a rabszolgák, leányait rabszolganők sorába tettük. „ A Bars név a „varsány”-nyal

azonos és a besenyőkkel együtt Kína határáról elmenekülő népet jelöli, amely a tohárok szövetségében megmaradt, ahogy Csang Kien kínai miniszter Kr. e. 138-ban leírt jelentéséből tudjuk. A „bars” – „barsil” – „varsány” népnév, mint már részleteztük, azonos a Csang Kien-féle jelentésben kínai nyelven „wulsun”-nak nevezett törzsek összefoglaló nevével. Így már a Kínai Nagy fal tövéből indul ez a sorsközösség, amely a besenyők és varsányok közt egészen a Kárpát-medencébe való bevándorlásig, sőt még később is szerepel a magyar történelemben.

A Bilge kagán-féle feliratban a keleti török szövetséges állam kaganátusa Kínával baráti kapcsolatokról olvasunk. Ez a jelentős fordulat 727 óta áll fenn, amikor is a tibetiek megakarták támadni Kínát és szövetségkötésre édesgetik ígéreteikkel Bilge kagánt. A nagy uralkodó azonban értesíti az Ég Fiát, a kínai császárt szomszédjai tervéről annak ellenére, hogy a besenyő törzsek senyője, Buiruk Csur hevesen ellenzi a Kínához való közeledést. Az Ég Fia hálás a tibetiek szándékáról kapott értesítésért és 70 ezer darab selymet küld Bilge kagánnak. S hogy a kapcsolatok még szorosabbak legyenek, a kínai császárlányt is útnak indítják Basbalikba, a kagáni városba, hogy házasság útján rokoni pecséttel kössék meg a két államközi szerződést. Az ünnepélyes fogadásnál azonban Buiruk Csur megmérgezi a kagánt, akinek csak annyi ideje maradt szörnyű kínjai között, hogy kiadja a parancsot az egész Csur-család kiirtására.

Mindez 734-ben zajlik le és Bilge kagán halálával szétoszlik a hatalmas Keleti Türk Birodalom, hogy helyét az ujgurok

vegyék át, ahol a besenyők „öt-törzsének” már csak kevés befolyásáról tudunk. Kétségtelen, hogy a hajdani szállástereiket elhagyják és nyugatra vonulnak, Chorezmia és Korasan szabadnak ígérkező, legelőben és vadat rejtő erdeiben gazdag vidékeire...

Bilge kagán és Kül-tegin sírfeliratain sűrűn szerepelnek a szinte táltos paripaként emlegetett kitűnő lovak. Neveiket, de főleg színeiket sem felejtette el felróni a kövekre a lovával élő-haló büszke kegyelet. Ugyanígy szerepelnek a lovak nevei és színei a Talasz-völgyi besenyő sírköveken elhalt gazdáik nevei mellett. A nomád-pásztor népek, de főleg azok harcos rétegei s talán állandó katonasorban élő fiai valóságos sorsközösségben élnek lovaikkal

Ezért nem meglepő, hogy a Bíborban Született császári „De Administrando Imperio” szövege a besenyőkről írt fejezetében a nyolc besenyő törzs felsorolásánál a tisztségnevekkel, lovak színeivel kapcsolja össze a törzseket. Csak úgy tobzódna a mai magyar nyelvünkben is ismert lószínek. Ez a körülmény a Bilge kagán és Kül Tegin-féle rovásírással emlékköveken is ugyanúgy megtalálható méltóságnevekkel kapcsolt lovak színei, már Németh Gyula nagynevű turkológusunknak feltűnt. Már ő kiemelte, hogy a lovak színei és a törzsek nevei közt összefüggés van, amennyiben minden csoportosulásnak megvannak a saját lószínei.

Történelmi párhuzam már a kínai évkönyvekben akad. Az ún. „Toung-Pao” alapján De Groot idézi a „Hung-no”, azaz hun hadsereg egyik támadásának leírását, ahol nyugatról csupa fehér, keletről csupa kék (szürke), északról kizárólag a

fekete és dél felől a kizárólagosan veres lovakon támadták Kínát. Itt az égtájak is bekapcsolódnak a lószínek hadba vetésébe. Az égtáj-színrendszer valóban szinte iránytűként használható a történelmi földrajzi kutatásoknál. Így a besenyők szálláshelyeit is meg tudjuk határozni a lovak színei alapján és pedig törzsenkénti pontossággal.

A lószínek kihangsúlyozása tehát nem véletlen műve, hanem a valódi hadszervezetnek megfelelő, tervezett rendszerezésre való figyelmeztetés. Harmatta János professzor kiértékelése a lószínekkel a törzsnevek kapcsolatában, elvetve Győrffy ellenvéleményét, egészen ésszerű: „Egy nomád törzs nevében szereplő lószínnév nyilván a törzsnek, mint egésznek a megjelenésére vonatkozik. A törzs viszont mint egész, harci fellépésében, katonai erejében nyilvánul meg. A legtermészetesebb tehát, hogy a törzsnévben szereplő lószínnévet a törzsnek, mint katonai erőnek megjelenésével hozzuk kapcsolatba. „ („Színes lovas népek. „ M. Ny. 52)

Ez áll a besenyőkre is, hisz a császár-krónikás kizárólag lószínnévek alapján különböztette meg nyolc törzsüket. Így egy-egy besenyő törzs csupa fehér, kék (szürke), fekete és veres-pej lovakból válogatta össze hadba vetett lovascsapatának loállományát. Ilyesmi még a „modern” hadviselésben is előfordul, hisz az első világháborús tüzérség a vezértörzs fehér, az 1. számú üteg sárga, a 2. számú üteg pej-vörös és a harmadik üteg fekete lovakat használt. Így a harcoló alakulatokat messziről is meg tudták különböztetni. Az ilyen katonai szokásnak igen ősi hagyományos alapja kellett tegyen.

Hogy aztán az egyszínű lovakat oly hatalmas, néha 10 ezres számban hogy tudták kitenyészteni, az más kérdés. Mindenesetre akad arra is példa, hogy az egyszínű lovakat szigorúan elkülönített ménesekben tartották. Marco Polo, a világhírű utazó, aki a tatárok földjét is bejárta, írja: „Tudnivaló, hogy a kánnak egy 10 000 tiszta fehér ménedből és kancából álló ménese van. Több mint 10 000 ló van ebben a ménesben és mind tiszta fehér, nincs rajtuk egy folt se. Mármint, ha ezek a kancák egy vidéken keresztülmennek és valaki találkozik velük, akár a legnagyobb úr is az országban, nem mehet el előttük, míg a kancák tovább nem mennek. Vagy ott kell várakoznia, ahol éppen van, vagy akár félnapos kerülővel kell elmennie, nehogy közel jusson hozzájuk, mert ezeket a legnagyobb tisztelettel illik kezelni. „ A fehér ménes együtt tartása kétségtelenül a fajtisza lovak kitenyésztését akarta tehát biztosítani. De van arra is példánk, hogy az együtt nevelt különféle színű másodfi-csikókból kiválogatták az egyforma példányokat. Így szervezte meg 939-ben Theofilactos bizánci pátriárka, I. Romanus Lecapenus császár fia a maga kétezer telivérből álló ménesét. (Deme A.: 1969, 59.)

Ha az egyszínű lovak tenyésztéséből nem tudtak elegendő számú hátraslova hadba állítani, akkor a kívánt színeket mesterséges úton varázsolták elő, azaz festették a lovak színeit. Érdekes nyelvészeti sajátság, hogy a lovakra vonatkozó színek Bíborban Született Konstantinos és a Bilge-, illetve Kül Tegin-féle rovásos emlékoszlopokon az ótörök nyelv szavával „cin”, azaz „szín” – ahogy a magyarban mindmáig

használatos! – formában szerepeinek. Ez a szokás tehát bessenyő eredetű és a magyar katonai életben, de népszokásokban sűrűn szerepel. Apor Péter írja pl. a „Metamorphosis”-ában: „Az urak lovai akármilyen szőrűek voltak, de ha az lovak farkai fejérek voltak, azt berzsennyel szépen, veresen is megfesték, gyakrabban azt, mikor istállóban voltak, felkötötték, mint most némelyek az bajokat, zacskóban tartották, mikor az úr valahová ment kivált az paripán, azt kioldozták, hogy az lófarka szépen fodrosan álljon. „ (Monumenta Hungariae Historica XI. 363.)

Ezt a szokást a népszokások gyöngysorában a gyermekjáték mondókák őrizték meg a legújabb korig. Thury József idéz ilyen lószőrfestésről szóló versikét. Szerinte a „bokorba”, karikába fogódzó gyermekek körében belül egy kislány áll s a körön kívül egy kislány szaladgál s a következő párbeszéd folyik köztük:

Kislány: „Mit kerülöd, fordulod

Az én házam táját? „

Kisfiú: „Mert igen megszerettem

A kigyelmed lányát... „

Kislány: „Nem adom én a lányomat

Hintós kocsin nélkül!

A hintóba száz ló légyen,

Mind a száznak festett farka légyen! „

Ismerte a lófestést Tinódi Lantos Sebestyén, a végváras lantos vándora is, aki a Szegedi veszedelem című énekében így ír:

„Nagy sok dob, trombiták oly igen harsognak,
Nagy rettentősen üvöltnek, kiálnak,
Nagy szépfestett lovak az mezőn jargálnak,
Kikről fő-terek elestek, megholtak... „

Thaly Kálmán is gyűjtötte a lovak festéséről szóló adatokat. Szerinte „leginkább kékre festették a lovakat, és pedig almáskékre, haboskékre, de különösen kedvelték a habos, pettyezetett festést is. S nemcsak a lovak hosszú szőrzetét festették, hanem egész testüket is. „ (Hadtörténeti Közlemények, II. 157.)

Ennek a közkedvelt kékre festett hátszlónak őskori „törökös” eredetét egyébként Pais Dezső is kimutatta a honfoglaláskorból eredő „kéktrend” törzsnévvel kapcsolatban. (KCsA. I. 272.) Hogy a „kék-kend” törzs besenyő eredetű és azonos a „kabar”-nak nevezett három törzs egyikével, azt tételelem fontossága érdekében más helyütt részletesebben is kifejtem.

Törzsnév	Törzsfő	Lovuk színe
1. Érdem	Jabdi	fehér
2. Csabán	Gyázi, Jász?	veres
3. Gyla	Csabuk (Sebők?)	kék
4. Korabaj		fekete
5. Külbej		
6. Tula		
7. Kap (g) an		
8. Tolmács		

A KANGÁR NÉV HELYRAJZI ÉS ESEMÉNYTÖRTÉNETE

A besenyők őstörténetében nagy szerepet játszik a Sur-törzsnév, amely idők folytán rangjelzés, tisztségnév gyanánt is használtak. A sumér korszakban a „pa-te-si”, azaz papkirály fogalmat fedi, mikor még a király személye egyúttal szakrális papságot is jelentett. Deimel szóhasználata szerint szinonim szava volt a „ka-lu”-nak. Így a „sur-ru” és „ka-lu” szerinte „Priesterklasse”, azaz papi osztály, papi rend értelmű. Valóban a két hasonjelentésű szó a suméroktól egészen a Lech mezei csatában elfogott „Sur rex” személyéig mindeütt papi és bírói hatalmat gyakoroltak. A Kál névből aztán fejlődött ki a kaldeusok rangos osztálya, majd később öröklődő nemzetsége, ahol a zoroasztriánusoknál a „mágusok”, a bölcsek is királyi rangot viseltek, ahogy a keresztény hagyomány szerint is „mágusok” vagy „királyok” voltak a napkeleti bölcsek Jézus betlehemi jászolánál látogatóban.

A nesztoriánizmus életében is nagy a szerepük.. A pártusoknál a „sur-én” koronázta a perzsa és római hatalmak között küzdő állam királyait és kente meg Kardjukat szent olajjal. Tőle függött a trónörökös kijelölése. Mint a nyugati krónikákból tudjuk, Sur király még a hadakozás folyamán is papi ruhában vezette lovasait ütközetre, arany csengőcskék csilingeltek köntöse alá varrva. (W. Nyssen – F. P. Sonntag: Der Gott der wandernden Völker – Freiburg a. Breisgau, 1969.) A Lech mezei csata után 955-től ez a „tintinabulával” díszített köntös a német-római császárok koronázási díszei közé tartozik. (I. m. 167.)

A „surena” hivatala, mint említettem, átment ugyancsak papi funkciókkal a Pártus Birodalomba is, kasztként szerepel a többi nagy családok élén, akik közé pl. a Karán-család is tartozik és együttesen alakítják meg a feudális „hétfőnemes” kiváltságos osztályát. Címeik, rangjaik a Szasszanida Birodalom szótárába és használatába is átke-
rülnek és végül is a hatalmuk sok esetben nagyobb, mint mindenkori uralkodóké. Kezdetben csak a Koronázási ék-
szerek őrei, de később már az ő palotáikban gyűjtik össze a Pártus és Perzsa Birodalmak kincseit.

Legfőbb erejük a könnyű lovasság örökös főparancsnoki tisztsége volt már az Asszír Birodalom idejében és itt vívják ki maguknak a szinte évezredekre hatást gyakorló politikai és katonai szerepüket. Kr. e. 867-ben ugyan megrendül az uralmuk, amikor fővárukat, a Sur-erősséget az asszír király, Asszurbanipal az Eufrátesz vonali hadjáratát vezeti és a lakosság kénytelen a rokon államba, Kaldeába menekülni. (Streck, hl.: 1916. 25.)

Örökös uraiként a zahák-csákok népét megszervezve a Pártus Birodalom szabadságát is kivívják az asszírok elnyomó hatalmával szemben. Eseménytörténetükkel jelen tanulmányom során nem foglalkozom, mert a „Pártusok országa és népe” címmel dolgoztam ki. Csak annyit mégis, hogy való-
ságos rémregény a Sur-család vagy jobban mondva már nemzet küzdelme a pártus és később a perzsa-szasszanida udvarokban. A Római Birodalomnak is rettegett és különö-
sen gyűlölt ellenségei voltak s mindig a mágusok ügyes val-
lási és katonai politikáját alkalmazva. Északra vonulásuk is

hatalmi átmentés volt és nem érkeztek szegényen a Pamír síkság északi részeire, ahol a kínaiak által „vérizzadó”, „ég-be szárnyaló”, „felhőparipa” nevű, az ókorban híres-neves lófajtát tenyésztették ki, egyre tökéletesítve így is a „chiliasfalói”, ezerlovasú „töményt” a surena főparancsnoksága alatt. Mint már láttuk, a besenyők törzseiket lószínek szerint osztották be és a „Sur”-„Sur-ké” talán névadója a deres-szürke, vagy ahogy ők nevezték: „kék-szürke”, acél-szürke, vagy vadgalambszürke fényű lovaknak. Kül-Tegin síremlékén még így szerepelnek, ahol az ótörök „isbara” és „cser” egyben tisztségnevek is.

A kínaiak leírása nyomán a Sur-törzs vagy törzsek csoportosulása a hunok érdekkörébe került, akik maguk is kitűnő lovas nép lévén és sokkal több „töménnyel” harcoltak, mint a besenyő csapatok, kénytelenek voltak – ahogy már másutt erről írtam – elvonulni a varsányokkal együtt a Kangü vidékére, ahol aztán a kangár nevet veszik fel, telítődve az őslakosság suméros elemeivel.

A besenyők történetében sűrűn előfordul a császár-krónikás, Bíborban Született Konstantin által nyugaton először említett „kangár” népnév. Jelentéstartalmát a bizánci történészek azonban a X. században már nem ismerték. Keleten annál többszörös és már régebben használt népjelölő név. A „kangár” Konstantinos szerint „valami okból” azonos a „vitéz, nemes” jelzővel. Ez az értelmezés belső tartalmánál fogva helytelen, hisz a nomádok egymással vívódó csoportjai, népei bizonyára nem használták volna ezt a kitüntetést egy másik népre s ha pedig csak magukat tüntették volna ki e

díszjelzővel, nem ment volna át a szomszédos népek irodalmába. Már csak azért sem, mert a legelőkért, élettérért dúló örökös torzsalkodások inkább lealázó, megvető jelzőket használtak a besenyőkre, Szent Jeromos (+480) „Észak vérengző farkasai”-nak nevezi őket, a Szent László-legendák pedig mint „latriculusok”-ról, azaz tolvajokról emlékeznek meg erről a valójában tényleg bátor, harcos népről.

A besenyők őstörténetének „kangar” kulcsszava, amivel Konstantinos 948-ban megajándékozta a történelmet, keleten még sokáig használt népnév volt, a besenyők zárt etnikumát jelölve. Erre vonatkozó adatokkal a tatárjárás kínai története szolgál. Bendefy László más irányi kutatásaiban összegezi ezeket az adatokat. („Egykorú kínai kútfők a mongolok 1237-42. évi hadjáratáról”. Minerva, 1937 és Magyar Történelmi Szemle 1970. jún. -aug. szám.) A minket érdeklő rész Dzsingisz kán hagyatékából való szövege: „A császár ezután megparancsolta Szubietáj vezérnek, hogy hódítsa meg a tizenegy nemzetséget, és pedig a kanglikat, kibcsákat... „ Nem részletezem a kínai történet szövegét, hanem Bendefy alapos elemzését és idevonatkozó irodalmát idézem: „A kínai szövegben elsőnek említett népet kangli néven találjuk. Nem kétséges, hogy azonos a név Rashid Eddin arab író kankali vagy kankli népnévével. Ez a nép a XIII. század elején az Aral-tótól északra, a Kaspi-tótól északkeletre lakott. A középkori írók nem ritkán említik őket. Így a Carpino: cangita, rubruk cangle néven írnak róluk... „

Schott német orientalista szerint a bizánciak kangaraja népe és a Han- dinasztia korabeli hang-kü azonosnak tekintendő

az előbbi népnevekkel. (Abh. d. Pr. Ak. der Wissenschaften, Berlin 1884.) Igyekezett megcáfolni ezt a véleményét Julien (Memoires sur les Centrées Occid. 1. 18. old.) és szerinte a hangkü vagy kanghu népnév Szamarkand lakóit jelenti.

Az idézett kutatók névelemzéseit teljesen fedik a Kangkü, Kangli Birodalom ősi nevét, amely már mint láttuk, a sumér korszak óta folyamatosan jelöli az Aral-tó és Káspi-tenger északi részeit, a mai Urgencs központtal. Hogy aztán Julian állítása is valószínű, hisz a „kangarok-besenyők” óriási kiterjedésű területeken fordultak meg és említett kalmárkodásuk főleg a városokat és környékeiket részesítette előnyben szálláshelyül. Schott véleménye is megállja helyét, amit főleg Dzsingisz kán által felsorolt népek egymásutánjából olvashatunk ki, amikor is elsőnek a bizonyára nagyon jelentős „kangli-besenyőket” említi először és rögtön utána a kipcsák-kunok következnek, ami azt jelentené, hogy Kínában is egymás mellett szerepeltették a két népet, s így még nagyszámú besenyő töredékeknek kellett lenniök a tatárjárás korszakában is, természetesen már nem „besenyő” névvel, hanem a „pars pro toto”, valamelyik nagyobb törzs neve alatt, ami annál is valószínűbb, mert a cseh Jirecsék még a XIII. század elejéről több néptöredékről kimutatta Dobrudzsa, Moldva és a Balkán különböző vidékein élő „surgacsokat”, mint a „besenyők utódjait”. De ez már a „Besenyőország” c. tanulmányom tárgya.

Keveset, a semminél alig többet tudnánk ma a besenyő népről s főleg őstörténetéről a „kangar” kulcsszó nélkül. Ez a név vezeti át Keletről Nyugatra ezt a hajdan volt harcias né-

pet. Keleten nagyon sokszor fel-felbukkan az ottani forrásokban, földrajzi nevekben s ha a bizánci császárkrónikás nem említené meg az „Ország kormányzásáról” szóló X. századi kéziratában, azt hinnők, hogy két népről van szó minden különösebb kapcsolat nélkül.

Bíborban Született Konstantinos fiának szánt utasításaiban három helyen említi a „kangar” nevet. Bár lényegében mindegyik említés majdnem azonos szövegű, fel kell sorolnom őket, hisz mint mondtam, „kulcsszóról” van szó: „Tudnivaló az, hogy a besenyőket kangárnak is nevezik, de nem mindet, hanem csak három törzs területének népét... mint akik a többieknél vitézebbek és nemesebbek”... (Moravcsik: cap. 37, 68-71.) A második említés a besenyő vándorlással kapcsolatos: „A besenyők pedig, akiket korábban kangárnak neveztek... kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni”... Harmadikként: „Amikor a türkök és az akkor kangárnak nevezett besenyők között háború ütött ki, a türkök hadai vereséget szenvedtek... „ (Moravcsik: i. h.) Hogy a császárkrónikás miként és kitől kapta ezt a tudósítást, nehéz rá felelni, de mindenesetre maguktól a besenyőktől eredhetett ez a híradás és bár nem akarnék magam elé vágni, feltételezésem, hogy a krónika szövegében ugyanazon a helyen szereplő Bulcsu vezér volt az informátor.

A „kangar’ vitéz és nemes jelentéséről mit kell tartanunk, arról már előbb szóltam és lényegében hivalkodásnak látszana a szó ilyen értelmzése, viszont egészen emberi, hisz a Bizáncban járó Bulcsu információjában maga is megkülönbözteti népét a „köz-besenyők” öt törzsétől, akik nem

„kangarok”. Konstantinosnak mindenesetre voltak közvetlen ismeretei is a besenyők népjelleméről és ismerhette nem csak a katonai erejüket, hanem tudomása volt a „nem-kangar” réteg békés állattenyésztéstől és földműveléséről is. Azt már a korszellem és a „Birodalom kormányzásáról” szóló kézirat katonai nevelésű alapszándék magyarázza meg, hogy miért nem tartották egyértékűnek a bizánciak a nomádsággal együtt járó állattenyésztést a katonai virtuskodással Röviden: az informátor büszke volt származására, népének dicső haditetteire. Bulcsu a jelzett bizánci látogatásnál a császári udvarban nem volt egyedül, hanem vele volt Tormás herceg, Árpád dédunokája is a „türkök” részéről, akikről a császári krónika harmadik „kangar” említése, mint vesztes félről emlékezik meg. (Arról, hogy az említett: „türkök hadai vereséget szenvedtek” állítás nem Etelközben zajlott le és nem is mint az Árpád-féle „második honfoglalás” megindításának az okozója, másutt részletesebben szólok!) S hogy a császárkrónikástól megörököített értesülések a két látogatótól származik, mutatja, hogy Tormás, a „türk” sem hagyta magát, hanem szintén „dicső múltra” hivatkozva „szavardnak” nevezi népét s ezzel a népnévvel Konstantinos éppoly bizonytalanul foglalkozik, mint a „kangarral.

De visszatérve a „kangar” népnév elemzéséhez, mint végeredményt kell leszűrni: ez az etnikum jelző éppen úgy teljesen ismeretlen a nyugati forrásokban, mint a „szavard”, viszont keleten annál ismertebb volt mindkettő s főként nagyon régi hagyományként használta fel mindkét informátor. Szándékuk mindenesetre az volt, hogy a császár fensőbbisé-

ges gőgjét: hogy a világhíres cézár, a római császár utódja és így „isteni leszármazott”, nem hagyhatták ők sem a hajdanvolt kangar és szavard nép híres haditetteinek, nemességének és vitézségének hírét, megemlítését. Mintha a mai magyar mondás: „Egy népnél sem vagyunk alábbvalóak” csengene ki ebből a császári udvarban lezajlott társalgásból!

A „kangar” népnév egyetlen nyugati előfordulása valóságos rejtély marad, ha keleti forrásokkal foglalkozó G. Hoffmann 1880-ban közzé nem tette volna a nesztorianus vértanú krónikákat, melyekben ismételten előfordul, s most már történeti háttérként is szereplő név. A nesztorianus keresztény szekta mélyen behatolt Ázsia népeinek hitvilágába és a Nesztor-vallástörténet tényleges és jelentős szereplői közt a „kangar” névnek sok mondanivalója akad. A kangarok új előfordulása a szír-nesztorianus vértanú aktákban egészen új lendületet hozott a besenyők történetének kutatási menetébe. Megindultak a „feltételezések” vagy komoly tételek leszűrési. Ezekről Kmoskó Mihály nagy asszirológusunk s az ő irodalmi hagyatékát feldolgozó Czeglédy egész sor tanulmányt említenek bibliográfiáikban. Sűrítve sorolom fel az ezekben szereplő kangár szóelemzéseket, Zeki Validi baskír tudós a hasonló hangzású kínai „quangli” szóból eredezteti (Ibn Fadlan 225.), Marquart viszont az eléggé meggyőző véleményt nyilvánítja, hogy a Sir-Darja középső folyásának ősi nevével, a „Kankar” folyammal azonosítja, bár szerintem talán fordítva, a folyam eme része, a régi sumér eredetű „kan-ka-lu” dús legelőitől kapta a nevet s vele együtt a vidék la-

kói is és nem megfordítva. Rovásírásos síremlékeken szereplő kangaras névből is eredeztetik egyesek, ahol az összes „a” betű a német nyelvben ismert „Umlaut” pontozásával van ellátva. Tekintve, hogy Heinkel professzor volt az „átírója” a névnek, amelyet egy Talasz-völgyi korhányban – törökösen kargán – találtak és ezen a vidéken, mint másutt az eseménytörténet során láttuk, besenyők laktak évszázadokig s már megtelepülten, feltételezhető az írás hangtanának megállapítása és akkor valóban ismét csak megerősíti a „Kangaras” név a három első besenyő törzs nevét. Kül Tegin sírkövén is ott találató: „földet adtam nekik a Kangar Tarmáig... „ Itt ismét földrajzi leírásról van szó a Talasz-völgyi személynévvel ellentétben. Ez a térség a Kangkükanga magja, ahol hajdanán olyan magas kultúrélet folyt, hogy a babiloni Sumér kultúrát is túlhaladja még sírjai gazdagságával is. Olzsasz is ír erről. Érdemes érdekes szavait idézni: „Egy issziki kurgánból való ifjút bőrruhába öltöztettek, amelyre több mint 4000 aranylemez volt felvarrva. A fején arany „sisakot” viselt, csúcsán aranyból öntött hegyi kecske ábrázolattal. (A szarvas állatok: napistenségek Sumérban!) Derekát széles arany öv fogta át. Egyik oldalán aranymarkolatú bronzkard feküdt, a kezénél feliratos ezüstcsésze. Emlékezzünk vissza a sumér király sírjának leírására. Az alapvető jelvények egészen egybehangzanak... „ (Forrás: 4, 41.) Legfontosabb eme részletes leírás után a következtetés: „Itt a kultúra szívósságával van dolgunk. Egy bizonyos eszme, gondolat, amely már sok évszázada letűnt, csak azért folytatja létezését, mert létezett... A törzs szellemi életének oly titkos, bensőséges szféráját érinti, mint a temetkezési rítus,

azt mechanikusan átvenni- minden ezt mutatja- lehetetlen. „Olzsasz éleselméjű megállapításaival együtt meglepő számú sumér-ótörök nyelvi, lexikális és irodalomtörténeti hasonlatosságot – sőt, sokszor azonosságot – mutat ki a sok más tárgyi bizonyíték közül különleges gonddal előkészített és kiemelt temetkezési szokások mellett. Az általa felhasznált gondolatmenet a kangárok földjén lakó őstelepések, a sumérokhoz vezet és aláhúzza az említett issziki „Arany Kurgán” feliratos ezüstcsészéjét is erre a célra. Nem részletezem ennek az írásnak a jelentőségét a magam szavaival, hanem inkább ideiktatom hasonmás formájában a leletről közölt jelentést Fehérné, Walter Anna: „Az ékírástól a rovásírásig” c. könyvéből. (I. kötet, 15. old.)

Mindezek a „kangar” nevet vannak hivatva tisztázni a besenyők 3 vezető törzsének eredetéről. De a bonyodalom azzal, hogy a szír-nesztoriánus vértanúaktákban szereplő „kangar” nevet Bíborban Született Konstantinos mellett mint egyedülálló források is megemlítik, nem maradt meg G. Hoffmann 1880-ban kiváltott feltűnésénél, hanem még nagyobb meglepetésekkel szolgált P. Bedjan örmény tudós kiadványa, amelyben nemcsak a kangar népnév tűnik fel, hanem „hangar” forma is. („Histoire de Ivtar-Jabalaha... „ Paris, 1895. 347 és passim.) Ez az új forma főleg a magyar őstörténészek figyelmét ragadta meg, hisz a „hungar” etnikumra, azaz a magyarokra vonatkozó népnév gyökerét látták benne. A keleti nyelvekben annyira körülírhatatlan, meghatározhatatlan torokhangok, mint a „H” és „K”, sok probléma okozója a nyugati kutatóknál. Ugyanez a helyzet a

Hun és Kun népneveknél is, amelyek végső eredőként talán egyetlen népnévre vezethetők vissza.

Ez a probléma meghökkentette többek közt Kmoskó Mihály világhírű asszirológusunkat is, aki írásban bevallja: „Miféle népről lehet itt szó, nem merem eldönteni. A kangaraje név erősen emlékeztet a besenyők Konstantinos Porpyrogennitos közölte régi kangar nevére, a „hangarijé” név viszont a „hungari” névhez hasonlít. Lehet-e a névhasonlóságból messzemenő következtetéseket levonni, nem tudom...

Valójában azonban sokkal több a névazonosságnál ez a két egyformán hangzó népnév, mert a hozzájuk kapcsolt történelmi események is azonosak.

Sajnos a megoldást Kmoskó „hangtörténeti”, Czeglédy Károly pedig „írástörténeti” téves átírásának ítéli a hasonlóságot (1954, 17.) a már említett eseménytörténeti azonosság ellenére. Szerintem u. i. valóban a magyar és besenyő nép azonosításáról van szó a szír és arab forrásokban és ennek az azonosításnak legalább annyi alapja van, hogy a két nép egy időben és térben mozgott a szír-nesztoriánus kereszténység nagy vértanúinak, a híres Mar Aba és Mar Grigor püspököknek idejében, tehát Kr. u. a 485-579 évek között. Ez az idő Kovad és Kosrav Anosirvan perzsa királyok uralkodási ideje, akik az általánosságban „haftalok”-nak nevezett törökös törzsekkel szívós harcokat folytattak, akiket a nyugati történészek állandóan mint „fehér hunokat” emlegetnek... H. W. Haussig volt az első, aki elemezte ezt a szót és az angolok kiejtése szerint „he (f) tal”, azaz „hét törzs” értelem-

ben alkalmazza, amelyen ez „hetal” nép pártus leszármazását igyekezett bizonyítani, mert erre nagyon büszke volt. (1953, 323 et passim.) Ezért a nesztoriánus vértanúakták és a „Vita”-k, azaz életrajzok, kimeríthetetlen forrásai a besenyő és magyar őstörténetnek, amit eddig hazai kutatóink nemigen vettek igénybe. Az eseménytörténet során a besenyőkkel kapcsolatban részletesen is szólok ezekről a fontos adatokról. Itt csak egy egész késői, 1218-ból származó szír-arab „kankar”-”kangar” azonosításra hívom fel a figyelmet. Ebben az évben írja le u. i. egyidejű krónikájában egy, a kereszties hadjáratokban szereplő író a következő sorokat: „A keresztény istentelenek lovai igen szánalmasak, göthések voltak és az is kevés. Csupán a „hankar malik” (azaz II. András magyar király) hozott sok szép lovat, amelyek az arab lovaknál is szebbek voltak. Honnét erednek ezek a „kangar lovak”, nem tudjuk... „ -Tehát még a XIII. század elején is azonosítják a két népnévet, a besenyőt és magyart! Ez az azonosítás mindenestre messze időkre nyúlik vissza, amikor még az arab források szerint megkülönböztetett „orosz-lános shubirya” és a „karvalyos (turulos) kangaryya” törzsszövetségek hadai együttesen harcoltak.

A kangar-besenyők nevének további előfordulásait folytatva, meg kell említenem Lukácsy Kristóf örmény forráskutásait (A magyarok őselei stb. „ Kolozsvár, 1870.), amelyekben ismételten előbukkan ez az etnikum. Vakan Mamikonean örmény király hadjáratában, 482-ben szerepel a „gavarn kangarac”, azaz a., Kangarok földje”, vagy „kangár föld”. Ezt a földet Pseudo-Mózes egyik írása részle-

tesen meghatározza és szerinte a Sevan- tótól északnyugatra, a Lori-steppe szomszédságában és a Borcal menti „Sevordik”, azaz szabírok közelében fekszik. Íme, ismét egymás szomszédságában vannak ismét a besenyők és magyarok.

Olzsasz mindenre kiterjedő figyelme vette észre a kínai évkönyvek mellékmondatyszerűen odavetett adatát, hogy a kínaitól eltérően a türkök „vízszintesen írnak” s nem függőleges az irányuk. Írástörténelmileg ez a mellékmondat ropant jelentőségű, mert itt már a sumér „vízszintes” írás egyenes folytatásaként a türk rovásjelek vannak megemlítve a Kr. e. 4. évszázadban. Az a körülmény, hogy ez a mellékmondat Kangkü leírásában fordul elő, az általános „türk” népnévet a „kangarok”, azaz besenyők törzseire kell vonatkoztatnunk. Még jobban megerősíti a kultúrtörténeti adatot. A. V. Gudkova kazahisztáni régésznő pompás tanulmánya a Top- Kala kurgánban talált ezüstcsésze feliratának vizsgálatánál szolgáltatja a „xangiri” és „sbry”, azaz „szabin” szavak együttes szerepléséből.

A két népnév kapcsolata tehát már ebből az időből ismeretes és bár vitatják a „x” hang értelmezése és a „sbry” magánhangzóit (Gudovka: Top-Kala – Taskent, 1964.), csak ismételhetjük Fehérné W. Anna megállapítását: „... az X betű sem a magyarban, sem az ótörökben nem szerepel s mindig idegenként búj meg a rovás és más írásrendszerek között és mindig „K” hangnak jelezték vagy ejtették őseink. (1. 121.)

Tolstov még tovább megy. Egy Kr. u. 772-ből eredő éremfelirat „Xangri As- Kajauruk” szövegéből azt is megállapítja,

hogy a történelemből ismert kangar királyról van szó, akit pár éves uralkodása után a chorezmiai „kangarok” meggyilkoltak saját testőrségével. (Drevniy Xorezm- 191) A meggyilkolt király elhamvasztott holttestét egy szintén feliratos urnába helyezi az özvegy és a halál évfordulóján nagy ünnepségeket rendeztet. A körülmények csak sejtetik, hogy a „katun”, azaz királynéasszony maga is részese volt az orgyilkosságnak.

Mindezek a tárgyi adatok és felírások Kangü területéről származnak, utalva arra, hogy az őslakosság „kangar” eredetű, tehát a besenyők őstörténetére Kr. u. 700-as évek elején még élénk élet folyt a besenyők törzsszövetségében. E tekintetben semmi ellentmondást nem látunk a földrajzi elhelyezkedésre vonatkozólag, hivatkozva László Gyula véleményét is idézve: „... a besenyő s más nép is több, egymástól elszakadt tömbben élt”. (1977, 218-219.)

Hátramaradna még ama fontos megállapítás, hogy a besenyők öt törzse és a később „vezértörzsükké” vált három kangar törzs hogyan tömörültek nyolctörzsű egésszé. Az már kétségtelen, hogy a sumér korszakban oly nagy szerepet játszó Kangkü Birodalom területén zajlott le ez a végérvényes egyesülés, de hogy minő formában, azon még ma is folyik a vita. Czeglédy szerint ui. a kangok győzték le a besenyőket (1954, 14.), míg Győrffy György („Kurszán és Kurszán vára” c. tanulmány 31-32. old.) fordítva vélekedik, szerinte a besenyők igázták volna le a kangarokat. Győrffy a kabarok esetét hozza párhuzamba, mint a magyarokhoz csatlakozó három törzset, akik a „harcban első” voltak, ami

azt jelenti, hogy elővédként szerepelnek és egyben a magyar törzseknek alárendeltjeiként. Mindezt Konstantinos alapján igyekszik bizonyítani, miután előzőleg a császári krónikás hitelességét ő maga erősen igyekszik megingatni, mint rossz-szul informált forrást. Czeglédy állítása sokkal ésszerűbb és elfogadhatóbb, különösen, ha Kosrav perzsa király 540-541 évi hadjáratára utalok a „kangarok földje” ellen, ahol Mar Aba életrajzírója szerint egyv, a későbbi perben igen fontos tanúként szereplő király körüli tiszt, a „dvar pasanica” van megemlítve. Ez az „udvari besenyő” bizonyára a sokszor szereplő királyi lovászmester volt és mint besenyő még el-lentétben állt a perzsa király oldalán a kangarok ellen. A kangarok hatalma tehát túlnyúlt a besenyőkén, akiknek bizonyos törzsei a perzsáknál kerestek és találtak menedéket. (Czeglédy: 1954, 28.) Ide csatolom a Mar Aba elleni perben szereplő Abrudaq besenyő nevét is, aki maga már nesztoriánus volt, sőt Mar Aba által tartott zsinati oklevél aláírói közt is szerepel és a perben a zoroasztriánus mágu-sokkal szemben védi a nesztoriánus püspököt. Ő mint besenyő, kétségtelenül a kangar hódítás elől a Perzsa Birodalomban keresett menedéket lovasseregével együtt. Abrudaq névével találkozni fogunk a mai Abrudbánya környéki besenyő telepések sorában.

A „kangár” név eredetét tehát nem magából a nemzeti, népi jellemből kell eredeztetnünk, hanem földrajzi névből. Bár ellenese vagyok az egyetlen geográfiai helymegjelölésből származtató őskutatásnak, ez esetben nem vethetem el ezt a módszert, hiszen nagyon sok írott és tárgy történelmi adat

szól az avesztai írásokban, Zoroaszter szent könyveiben, vagy az Iráni Éposz tömör verssoraiban, valamint nesztoriánus Szentek Életében egyaránt. Tárgyi adatolást pedig az 1967-1969 közt végrehajtott homokpusztai ásatások ezernyi lelete nyújt a nemrégiben még legendának, népi képzeletvilághoz tartozó délibábnak tartott Kangkü homokba temetett országaról. A leletek egyidősek-ha nem öregebbek? – és azonosak a babilóniai sumér kultúra leleteivel

Sok sumérológus véleménye szerint ez a belső-ázsiai ország, Kangkü lehetett a mezopotámiai Suméria népének őshazája. (Hommel, Falkenstein, Varga Zs. stb.) Elannyira, hogy a délre szakadt sumérok ékiratos szövegeiben sűrűn szerepel „ka-nag-ga” (Deimel: 312, 2.) vagy „kan-kal-lu” (Deimel 461, 159-g.) és a jelentése „megműveletlen föld”, azaz legelő, vagy pedig a sokatmondó „sumér”, „haza”. A leírt vidék a mai Kazah- steppéknek felel meg a Szír-Darjától északra fekvő részekén. Az említett folyam volt Firdauszi époszában az Iránt Turántól elválasztó vonal s akkoriban még Siles volt a neve. A kazah népben még ma is él a hajdanvolt, szinte ködbe vesző Kangkü-Kangarija emlékezete, amint ez Olzsasz Szülejmenov kazahisztáni sumér kutató „Sumer Name”-jában részletesen igazolja. (Forrás, IX. 1977. 3-4. szám.)

Olzsasz eszmefuttatásával másutt részletesebben foglalkozom (Magyar őskutatás II. kötet, 6. sz. 38-56, old.), de itt külön ki kell térnem a Kül-Tegin sírkövén szereplő, jer-szub” Kifejezés elemzésére, amit a kazah tudós „szub jer” ősi változatára vezet vissza és a „b” előtt a türk nyelvekben leko-

pott „m”-et visszahelyezve „Sumer”-”sumer” országnevet kapja. A teljes szöveg ui. „megszentelt föld” értelmű és már térbe helyezhető. A mongol és burját „Suméru” népi hagyományról már régebben megemlékeztem (v. ö. Bevezető). Ebbe a térségbe illeszkedik bele a Kangkü (kínaiul „Kangu”, amelynek lakóit annaleseikben „kienku” népnek nevezték!). Kangkü történetével Czeglédy foglalkozik részletesen (1969, 40. és passim). A „kienku”, azaz a mai Balkán és Isszig-Köl tavaktól egészen az ősi Siles, ma Szír-Darja folyóig terjedő föld népe hamarosan „tie-li” vagy „tereg” néven szerepel a Mennyei Birodalom krónikáiban. Az utóbbi népvét ma mindenki a „türk” vagy magyarosabban „török” néven használja.

Visszatérve a sumér „kan-ka-lu” állattenyésztésre annyira alkalmas Kazah- steppe és az írott forrásokban annyit szereplő „kangkü” kínai névre, kétségtelennek tartom a „kangar” név innét való származását, amellyel a „kan-ku-er”, azaz Kang-föld lakóit jelölték. S az ilyen országokról, földrajzi helynevekből alakult népnevek zömmel „er” végződésűek, vagy ha magashangú az alapszó, „ar” változat is létezik szépszámmal.

Két komolyabb ellenvetés adódik az avar-besenyő együttes „nyugatra vonulásának” feltevésével szemben. Efezusi János 585-ből származó híradása szerint ez a szálláscsere csak a perzsa határon élt Sur törzsre vonatkozik, ahogy azt O. Hansen véleménye kifejti. A Sur törzsek azonban legerősebben a Krím-félszigeten tűnnek fel a „nyugatra vonulás” után. Erről már részletes eseménytörténetünk van. De ez

nem zárja ki a lehetőséget, hogy bizonyos mozgékonyabb rétegek az avarok kötelékében továbbra is kitartva a Kárpát-medencébe értek. Ennek bizonyítékai a nagykárolyi kialakuló Nyugat-Római Német Császárság történetében már felbukkanó „tárkányok” szerepe. A Freisingi család geneológiájában főként sűrűn találkozunk nevükkel, mint Nagy Károly „missileseivel” s ez a bizalmi állás a perzsa, főleg a sassanida kormányzatnak az „ispan”-jaival azonos. Bilge kagán feliratában „ispara” alakban szerepel, ahol az elhalt uralkodó többek közt a következőket mondja: „A csík népnek adtam egy tutuqot és isparakat, valamint tarkánokat küldtem neki”. (Cik budunka tutuq birtim, isparas tarqat anda anculidi.) Bár itt csak a csik népről van szó, de azt már a besenyő őstörténetből tudjuk az előbbiekből, hogy ez a nép a Sur nagytörzs egyik társult csoportja volt. A nagykárolyi Frank Birodalomban való felbukkanása ennek a nyugaton különben teljesen ismeretlen fogalomnak másként semmiképpen sem magyarázható meg, mint egy altáji türk nép bajorföldi szereplésével. (Pelliot: Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale- 1929. 210. old.) A „tutuq” pedig az avar „tudun”-nal azonos.

Az ellenvetés megoldása után még egy nehézség merül fel az avar besenyő együttes „nyugatra vonulásával” szemben és ez látszólag nagyobb súllyal esik latba: AI Biruni ama híradása a besenyők „nyugatra vonulásáról”, amely az Oxus mederváltozása folytán beálló szárazság nyomán eltűnt legelők hiányában következett be. AI Biruni eme megállapításával Zeki Validi Togán foglalkozott kimerítően és meg-

nyugtató eredménnyel. Az arab író híradása ui. tovább folytatva azt mondja, hogy az Oxus és Aral környéki besenyők „a kazárok országában telepedtek meg”. (Zeki Validi Tagán: Biruni's Picture of the World – Memoirs of the Archeological Survey of India – Nr. 43., 56-57. old.) Az arab forrás adatait alátámasztja a Hudud al- Alam ismeretlen szerzője is, aki a besenyőket a térképen három különböző helyen rögzíti. Ez arra utalhatna, hogy a besenyők nem követhették az avarokat 585-ben a Dunavölgybe, mert akkor nem találkoznánk nevükkel Kazáriában még a 9. században is.

Erre az ellenvetésre egyszerű a válasz: a besenyő törzsszövetség nem volt annyira szoros, hogy történelme egyetlen mederbe lenne szorítható. Magában Kazáriában is szerepelnek „török-besenyők” és „kazár-besenyők” a Hudud al- Alam szerzője szerint- Még azt is nehéz megállapítani megnyugtatóan, hogy hány törzsből tevődött össze a besenyők népe. Konstantinos császár a „kangárok” három törzsével együtt a 940-es években mindössze nyolcról tud, míg alig három évszázaddal később Kedrenos már tizenhármat említ meg, köztük a Pázmán és Velemér törzseket. Ez arra enged következtetni, hogy a besenyő törzsek kapcsolatai lazák lévén mindig a legjobb lehetőségeket használták ki törzsenként, hogy saját szükségleteinek megfelelőbb legelőket, vagy zsoldos szerepet biztosítsanak. Ez utóbbi főleg érthető, hiszen pl. Kazáriában a hatalmat képviselő központi kormányzatnak sem lehetett érdeke, hogy a kitűnő harcosokat egy tömbben telepítse meg, mert az állandó veszélyt jelenthetett volna. Így találkozunk a besenyőkkel egyedül a Kazár Biro-

dalom keretein belül a Kalaus-folyó völgyében, az Urál keleti oldalán, az Elbrus vidékén, azaz a mai kabard-balkár népek lakta területeken. Konstantinos császár pedig arról is értesít, hogy bár a besenyők zöme – nyolc törzs -a Don mellékén, a hajdani magyarok lakta Etelközben élnek ugyan, de van még egy nagyobb csoportjuk a Volgán túl a Káspitenger északi részein, ahol az uzok szomszédságában vannak szállásaik.

Ez a nagy szétszórtság arra mutat, hogy a „nyolc törzs” mellett még több, számottevő tömörülése is volt a besenyőknek és így az ellenvetés az avar-besenyő együttes „nyugatra vonulásnak” nincs kizárólagos bizonyító ereje. Számomra a Frank Birodalomban való szereplés súlyosabb érv, főleg, ha arra gondolunk, hogy a 9. század végén Arnulf bajor herceg is besenyőket szegődtt személyes védelmére és megépítenekik „Beschendorf” – „Beschenkirch” falvakat.

A besenyő őstörténet „Kulcsszava” a kangar, mint láttuk, sűrűn használt népnév a keleti, de annál ismeretlenebb a nyugati kútfőkben. Összefüggését a „hangar” szóval Mar Aba és Grigor aktáiból már Kmoskó pedzette, de nagy hordereje miatt nem merte a végső szót kimondani felőle. Annál csodálatosabb, hogy a „Kangar” népség mellett földrajzi térben, eseménytörténetben is állandóan ott találjuk a magyarságot, bár „sabir”- „sevordik” – „subar” formában. A „Sur” nemzetséggel kapcsolt „hangar” forma azonban sokkal nagyobb jelentőségű, semhogy elmehetnénk mellette szó nélkül. Mindkét szóalak ui. a sumér kultúrájú „Kangkü” Birodalom őslakosainak nevéből fejlődött és ment át kínai, szír,

görög, grúz, sőt még a zsidósághoz is. A „Hungrin” országban élő izraeliták magyarországi kereskedelméről a spanyolországi Cordoba arab várparancsnokok és emírek úgy 950 táján, tehát Konstantin császárral egy időben emlegetik. A bizonytalan hangot jelölő „K” és a nagy „X”-szel jelölt, vagy „H”-val kezdődő „hangar”-”Xangar” mellé aztán még egy egészen új forma társul, majd Bajorországban a „Wangar” is a 700-as évek közepétől kezdve pedig már megjelenik a Karolingok „missusai”, azaz ispánjai közt a „Hungarius” püspökök és játszanak nagy szerepet Nagy Károly-féle Német-Római Császárság szerepében. „Hungarius” nevű püspökök, a „Tarkanos”-”Tarchanus” nevű főúri családok, 860-ban már oklevélben is szerepel a „Wangar” népnév Martsee kolostorának adományozott birtokrészekről szólva és pár év múlva Hinkmár nyugati frank Krónikájában 862-ben olvashatjuk már „hungarus” nevet. Érthetetlen, hogy csak külföldi földrajzi helynévkutatók (K. Lechner: „Die salzbur – gisch-passauische Diözesanregulierung in der Buckligen Welt im Rahmen der Landschaftsgeschichte des 9. Jahrhunderts. „-Mitteil. d. Ges. f. Salz. Landeskunde, 1969, 41-63. old.) és esetleg egy-két oldalnyi sokat sejtető kis magyar tanulmány keretébe van ez a nagyjelentőségű és a „többszörös honfoglalás” bizonyítékaként szolgáló helynévkutatósi eredmény megemlítve! (Olajos Teréz: Antik Tanulmányok 1969.)

Nem kétséges, hogy a késői avarok besenyő törzseket sodortak, hoztak magukkal. Erről azonban a későbbiekben. Csak így magyarázható meg, hogy az Árpád-féle honfoglalás

előtt már 34 évvel – akkoriban ez egy emberöltő volt! – eljut Európába is a „kangár”-”Xangár” -”Hungár”. és „Wangár” egy és ugyanazon népet nevezve meg, mielőtt Etelközben még a magyar honfoglalás vezetői Nyugatra-vonulásra gondoltak volna!

A „kangar” népnév elemzői közül Karl H. Menges, a Columbia Egyetem turkológus professzora indul ki ótörök eredetű szótöből. Szerinte a Konstantin-féle „kangar” vagy a „qan” azaz „vér” szó, vagy pedig talán a „quagan”-”kagán” legfelsőbb uralkodó nevének a rövidítéseként közhasználatban lévő szóból ered. (Some Pacanag Names – Byzantion. 17 (1944-45, 256-80.) j A „vér” jelentésű ótörök szótövet elveti a „kangar” elemzésében, mert szerinte az altáji népek sohasem használták a „vér” fogalmát nemesség, előkelőség, magas rangú leszármazás jelölésére. Szerintük a vér a „lélek-hordó” ugyan, de az ún. „földi elemek egyike, tehát nem emel senkit nemes rangúvá és ha a földre ömlik megszentelteleníti azt. Hivatkozik példaként Dzsingisz kán ítéleteire, melyek szerint a vele rokoni baráti viszonyban élőket, ha kivégeztette, sohasem fejeztette le, a vérontás elkerülésére, hanem megfolytatta. (II. m. 270.)

Ezzel az elemzéssel szemben sokkal megnyugtatóbb, történelmi és néphagyományi ismereteinkkel összhangban álló elgondolás Olzsasz Szülejmenov teóriája. Szerinte a „kán” ótörök és a többi altáji nyelvek közt az általa beszélt kazahisztáni nyelv valóban „vér” értelemben használja. Összetételekben pl. „kánisz” = vérivó. Sok hun eredetű nép használta ezt vezéreinek, fejedelmeinek, sőt királyainak

rangjelzéseként. (Pl. Panis Ka indohun király, vagy a nálunk is ismert és „szláv kölcsönzésnek” tartott kenéz- knyáz!)

A „kangar” szó második fele a -gar, -ger, népnév-végződés, valójában „ember” jelentésben. Így szinte kísértetiesen hangzik Anonymus-Pósa „Gestájában” Bulcsú személyével kapcsolatban „vir saguinis”, azaz „a vér embere”. (Gesta 53. fej.) Főként, ha arra gondolunk, hogy a 950-ben a bizánci udvarban a „kangar” népnevet Konstantinos császár az őt meglátogató Bulcsu vezértől hallhatta... Hallotta és fel is jegyezte, bár végső magyarázatát „valamilyen okból” kétségben hagyta az utókorra. Ki tudja, maga Bulcsú tudatában volt-e az „előkelő”, „nemes”, „vitéz” jelzők eredeti értelmének?

A besenyők életmódját személyesen ismerő Urhai Máté örömeny története is megemlíti róluk, hogy „vérivó”-nak nevezik a fejedelmeiket, amikor beszámol 1050-ben lezajlott balkáni harcaikról. Ugyanezt mondja a besenyő „kán”-ról Phileote bizánci szerzetes életrajza (meghalt 1110-ben), amikor elbeszéli egy örömeny kereskedő merész vállalkozását, hogy az 1050-ben a besenyőktől elfoglalt Várnából súlyos váltságdíj árán kiszabadítsa elhurcolt feleségét és gyermekeit: „vérivó”-nak értve a vele tárgyaló besenyő vezér rangjelzését. (E. Sargologus, 1964-p. 126.)

VALLÁSI KÜZDELMEK

Az arabok győzelme Yazdegerd, az utolsó ténylegesen uralkodó perzsa „nagykirály” felett 642-ben új és fenyegető erők közelségét hozta a keleti törökök laza törzsszervezeteinek biztonságára. Köztük az „északi besenyők” – ahogy a Hudud al' Alam perzsa geográfus író mondja – is érezték, hogy veszedelmes korszak következik békés életükre. Eddig ugyan sűrűn szerepeltek a Perzsa Birodalom seregeiben, mint könnyűlovas zsoldosok, de a Próféta zöld zászlai alatt harcoló arabok nem tűrték zsoldosokat, mert szent háborújuk értelmét az Iszlám ígérte túlvilági paradicsom elnyerésében látták.

A fanatizmussal szemben tehát csak nehezen tudták ők is felvenni a harcot. Bár hamarosan tapasztalták, hogy megalkuvással és alkalmazkodással Perzsia új uraival érdemes alkudozni. Így – az arab források szerint – tömegesen vették fel az új vallást, hisz az eddigi Zoroaster-féle „mágus-vallás” sem itatta át őket, csak úgy mint a nesztoriánizmus is csak felületes hatást tudott náluk elérni.

Mint minden nagy hódításnak, az Iszlám előretörésének is megvolt a maga gyengéje: csak óriási területeket igázott le, de ahogy a távolságok nőttek, elernyed a belső politikai kohézió és főleg hatás népsül maradt minden erőszak a népek mindennapi életében. A törökös népek – bár kezdetben önkéntesen vették fel a hódítók világnézetét megőrizték a végtelenbe nyúló pusztákon kiérlelt szabadságszeretetüket, vagy megnyergelték az új politikai erőket is a jól felfogott saját érdekében. Néha hirtelen kellett döntenieik és látva a

kínálkozó körülmények kedvező voltát, döntöttek is. Baladhuri perzsa-arab történetíró szerint pl. a Káspi-tenger parti Daylam vár ostrománál egyszerre ezer besenyő „Quadisiyya” – ebből a törzsből fog születni az Anonymus-féle magyar krónikából ismert Cadisa-Kadosa – egy gyors lefolyású tanácskozás után átállt az arab várívók oldalára és velük együtt ostromolta meg a várost. Az „államvallás” nem okozott nekik gondot, mert a perzsáknál divatozó, többfajta hitközségek mindegyike eléggé erőszakos volt nemcsak tanaiban, hanem túlterhelt szervezeteivel. A Zoroaster- hívők égiske alatt kifejlődött szekták, manicheusok, mazdakisták, gnostikusok súlyos adói, papjaik kapzsisága és egyben fényűzése, de főleg a dinasztikus királyság kegyeit hajszó és azzal visszaélő „despánok” gyűlöletessé tették a pásztorkodó népek, városi és vándor-kereskedők és a háziipart űző mesteremberek előtt a mágus vallást.

(T. W. Amo: Preaching of Islam – London, 1896.) Ebben a vallási zűrzavarban a nesztoriánusok szegénységet és önzetlenséget hirdető új vallása szinte megkönnyebbülésként hatott. Az őskeresztények életét mintázó mozgalom, amely már az 500-as évek végén halálos és kivédhetetlen csapásokat mért a mágus-vallás megcsontosodott szervezetére, óriási hatással volt a besenyőkre is, akiket akkor „kangár” néven emlegetnek a korabeli krónikák. Illés „esperes”, a későbbi Merw városi „katolikus”, azaz főpap járt elsőnek a „kangárok földjén”, ahol a besenyőkkel folytatott vitáiból ennek az „ismeretlen népnek” színes világfelfogása tárul

elénk. A nesztoriánizmus „nagy vértanúja” Mar Grigor, aki a mágus-vallást elhagyva, arisztokrata rokonait megtagadva a perzsa királyi udvar börtönében fogadja a „kangár-besenyők” küldöttségét, amely Kat és Urgencs besenyő városoknak külön püspökséget kér. (Kmoskó M.: 1955.) Az első besenyő- nesztoriánus püspökök felszentelésének szertartása élénk, színes leírás ennek a „pusztult népnek” ünneplő életéről. (Czeglédy K.: 1954.)

A Kaukázus vidéki besenyők vallási élete is együtt fejlődik vagy alakul a mindenkori „államvallásokkal”, amelyek Perzsiából áradnak a puszták népe felé. Az ősmagyarok „tűz-imádó” vallásáról szóló adatok is ebben a történelmi kapcsolatban magyarázhatók, ahogy az pl. a göcseji nép hiedelem- és szokásvilágában mindmáig annyira szembetűnő és a nyugatmagyarországi besenyő telepések közelségével függnek össze.

A századok folyamán azonban a nesztoriánizmus is elavul olyan formában, hogy az arabok érkezése és az Iszlám térhódítása szabadságot jelentett az aszkézissel túlsúlyolt vallás követelményeivel szemben. Ezért fogadja az északi és déli besenyő törzsszövetség aránylag zökkenő nélkül Zoroaszter helyett Mohamedet prófétájául. Ez természetesen csak a gyorsan alkalmazkodó katonai arisztokráciára vonatkozik, mert maga a többséget alkotó és hagyományaihoz szívósabban ragaszkodó puszták népe nehezebben engedett eddigi vallási meggyőződéséből. Az „északi besenyők” csoportját csak a 700-as évek végén éri el a mohamedánizmus. Az Oxus választóvonalán élő besenyő törzsek vezérei azon-

ban már korábban is behódolnak és jutalmul a kalifák bizalmából az új állam magas rangú tisztségeit töltik be, sőt hadvezérekké lesznek. Innét indul ki az Urgencs környékéről származó és az arab krónikákban is „hősnek” titulált Asfan, a könnyűlovasság vezérének szereplése is. Végzete sanyarú, mert bevádolják a Kalifánál a chorezmi törzsszövetség visszaállítására vonatkozó összeesküvés előkészítésével. A körmönfont udvari diplomácia bennfentesei ügyesen egy ugyancsak besenyő vezért, a hírhedt Bika generálist bízzák meg a vád kivizsgálásával. Bika alantasa és barátja a fogságba hurcolt Asfannak és vigyáznia kell, nehogy a részrehajlás gyanújába essen s egyben az összeesküvés szálait irgalmatlanul szét kell tépnie. Bika tudja, hogy a tét nagy és saját fejével játszik, de azt is tudja, hogy ítéletétől függ a saját és fia az „ifjabb Bika” jövője. Nincs hely a kihallgatás és ítélet részletezésére – erről Tarabi korabeli író részletes és színes leírást hagyott hátra -s csak annyit, hogy az ítélet éhhalálra szolt, miután Asfan házában „bálványokat” találtak a kutatásnál, sőt egy „mágus-könyv” is a hatóságok kezébe került. Hosszas szenvedés után Asfan éhen halt börtönében, hulláját keresztre szögeztette a Kalifa két besenyő társa, Babok és Mázyár nevű barátainak holttesteik között 841. június 12-én. (A Mázyár név erősen csábító gondolatokra készítet, hogy a besenyők már akkor „baráti” közösségben élhettek a chorezmi törzsszövetség keretében) (E. G. Browne, 1964.)

Bika, az „öreg” aztán annyira elnyerte a kalifa bizalmát, hogy a „déli besenyők” életében, de különösen a szabírok történetében igen sokat szerepel, mint fanatikus Iszlám-

hívó. Örményországi tevékenységét az itteni „Árnyas-hegység” kangár menekültjeinek a történetéből ismerjük Baladun leírásai nyomán, a georgiai részekre visszahúzódó szabírok történetéből pedig Marquart tanulmánya mond sokat. (Marquart, Leipzig, 1903.) Végül mégis utolérte az árulók sorsa 854-ben, mikor Samkor Káspi-tenger parti város hegyeiből 3000 osszét (alán) családot kellett volna a Darial-szoroson átköltöztetnie a Kalifátus szolgálatára s ugyanakkor egy Tiflis melletti hegyre menekült keresztény szabír csoportot a völgyekbe kellett volna letelepítenie, nem hajtotta végre a parancsot, hanem futárjaival hamis jelentést adott az udvarnak a tömeges szökésről. A gyanakvás egyre nőtt ellene és rá tudták bizonyítani, hogy hajdani törzsével levélbeli kapcsolatokat keresett a kazár kagán közvetítésével. Ez lett a veszte és fiával, az „ifjú Bikával” együtt kivégezték.

Hosszadalmasabban foglalkoztatott a Kaukázus-vidék hegyes vidékei közé szorult apró országok még apróbb népeinek a sorába becsatlakozott „kangár-besenyő” törzsek története. Az események ui. szinte hihetetlennek látszanak azok előtt, akik a törökös népek, köztük a besenyők „nomád” voltát megváltoztathatatlan tényként veszik. Így maga Czeglédy is sok kétellyel küzd különben valóban néha mérész tételei ellenére is ezzel a „hegyekbe szorított... nomádsággal”. Egyszerű magyarázatként csak annyit említek, hogy a megközelíthetetlen hegyeken, sziklákon, szakadékokkal szegélyezett hágók világában valóban sok apró nép mentette át életét századokon át dacolva a „Góg és Magóg” vagy „Vas- Kapu” szoros közelében, amely már a legkorábbi

írott forrásokban is bevehetetlen erősségnek van jelezve. A sok északi és déli politikai nagyhatalom az asszíroktól kezdve az arabokig és velük szemben az északi nagyhatalmak, a hunoktól kezdve a cári Oroszorszáig mindig megtorpantak ezen a vidéken, amely így ideális búvóhelye lett egész sor népnek, vagy néptöredéknek, ahol szinte az egész emberiség történelme és nyelvezete találkát ad még ma is egymásnak. Örmény, grúz. georgiai, avar, alán- osszét, zich, kabard, cserkesz, kurd „savard”-szabír abkáz, luz és még annyi szűk térre szorított népnév szerepel ezen a vidéken, amely azonban mégis olyan fontos átkelő a két tenger közt földszávon keresztül fekvő szirtes-sziklás hegyvonulataival.

A „kangár” név elemzésénél már láttuk a származási eredőket és egyben rámutattunk a Kaukázus-vidék besenyő-földrajzi helyekre is.

CHOREZMI KAPCSOLATOK

A chorezmi- kérdés legtöbbet emlegetett szovjet tudósa S. P. Tolstow” régész-történész-nyelvész sokoldalúságával nagyot lendített a titokzatos Chorezmia alig-alig ismert történetének felderítésén. A besenyők történetével erősen kapcsolódnak a Perzsia peremén és az Aral-Oxus vidéke között. Eseménytörténetükben természetesen az alsó néprétegeket csak alig-alig lépnek színre, s minden a hatalomért küzdő rangosok egymás közti versengését, a szomszédos népekkel való harcok szövevényét látjuk. Tolstow írásai javarészt „proletárforradalmak” szociális erők robbanásai jegyében

íródtak Marx téziseit igazolandó a feudális nomád fejedelmek és a „kizsákmányolt” pásztornépeik között. Lehántva a marxizmus elfogadott vagy rákényszerült alaphangulatát Tolstow írásaiban, főleg a „Posledam drewne chorezmiszkoi civilizacii” tanulmányában (német fordítása O. Mehlitztől!) és a híres „Drewnij Chorezm”-ben (magyar fordítása: „Az ősi Chorezm”, 1967) színes és valóságot fedő képet kapunk a vezető szerepet játszó besenyők eseménytörténetéből. A félelmetes könnyűlovasság alakulataival felszerelt besenyő vezérek kimagasló eredményeket értek el az országok, törzsek közti vitákban és dolguk végeztével rendszerint „nyeregben maradtak” a hatalom osztályozásánál is. Így érthető, hogy a nyugati Török Birodalomban is találkozunk nevükkel. S az is természetes, hogy minden esetben a „törvényes” uralkodók oldalára állnak.

Visszatérve Tolstow írásaira, Chorezm történetében is találkozunk a besenyők mozgékony lovasparancsnokaival. Egyik ilyen eset a „forradalmár” Abrui mozgalmát leverő Kara Csur kagán és fia, Csuri Kisvar. A „forradalmár” Abrui maga is kagán „törvény nélküli” fia fellázad Kisvar trónutód ellen s kénytelen menekülni a kagán haragja elől. Chorezmből az Amu-Darja mentén délre veszi útját és szállást kér embereivel a Bukhara- oázis csendes földműveléssel, gyümölcstermeléssel foglalkozó békés lakosságnál. Tíz év alatt kis számú lovasságával magához kaparintja a hatalmat és bősztiránusa lesz az egész oázisnak, annyira, hogy az őslakosság kénytelen menekülni. A száműzöttek Kara Csur kagánnál keresnek segítséget, aki fiát jól felszerelt lovasaival

Bukharába küldi. Abrui védekezik, de elfogják és ruháitól megfosztva, vörös méhekkal telített zsákba dugják. Halála szörnyű. Abrui nevét elemezve H. W. Haussig az ótörök Apar, Apor névhez jut (Byzantion, 1953, 329. j, akárcsak a magyar Nagy Géza, aki az ő-sbesenyő nemzetséggel foglalkozva (Turul, 1891, III) a Sur-Csura-család hagyományos nevével azonosítja).

Igazat adva az aggódóknak, hogy a névből magából nehéz elfogadni, hogy a Csur egyben besenyő etnikumhoz van kötve. Chorezm kagánja tehát talán a nevek véletlen azonosága alapján nem is volt besenyő. Szerencsére az egész eseményt leíró arab forrás Kara Csur kagán neve mellé „díszjelzőt” is csatol „ya-bég” formában, ami Harmatta szerint annyit jelent, mint „az új ura”. Chorezm a jelzett események idején, kb. Kr. u. 640 táján, már értesül az Iszlám perzsiái hódításairól, kereskedők karavánjai apokaliptikus pusztulásról hoznak hírt a mindent elsőprő arab fanatizmus nyomában. A könnyűlovasság váltja fel a hatalom gyakorlásában az elpetyhüdt feudalista félnomád fejedelmek erejét. S ebben a besenyők elsőrangúan megállják helyüket. Chorezm kagáni hatalma így kerül a kezükbe a nyugati Török Birodalom keretében.

A pusztán azonos nevekre alapított rokonság elvének nem voltam s nem vagyok barátja. Hiányzik belőle a meggyőző érvelés ereje. S veszedelmes is lehet, könnyen tévútra viheti a jó szándékú kutatót. Még akkor is, ha a nevezett nagy tudósaink nevére hivatkozhatnék. Az ilyen hivatkozás is gyenge érvelés. Azonban, ha a neveken kívül – amelyek

mint láttuk, a hagyományokat egy-egy törzsben vagy nagycsaládban más körülmények is tárgyi bizonyítékkul társulnak tételünkhöz, akkor már a valószínűség magasabb fokával és nyugodtan dolgozhatunk. S ez a bizonyíték az említett és leírt egykorú névadatokkal párhuzamos szír forrásokból fakad.

Chorezm nagyon fontos szerepet játszik a besenyők őstörténetében, főleg azért, mert területe majdnem azonos a Kangku régi birodalomával. A pártusok közel félszázados uralma alatt kapcsolódó, rokonfajú népek törzsszövetségének keretében alakult ki. Chorezm részletes történetével önálló monográfiájában S. P. Tolszov orosz régész-történész foglalkozott. (Az ősi Chorezm, 1950) s bár nagyon sok ismeretlen adatot tár fel benne jelen tanulmányom hasznára W. B. Hennig „The Choresmian Documents” (Asia Major XI (1965) vol. 2. London) és Guitty Azarpay „Nine inscribed Choresmian bowls” (Aetibus Asiae 31 (1969) 1. vol.) nagyszerű tanulmányai sokban óvatosságra intenek Tolstov következtetéseivel szemben. Az angol tudós pl. elveti a szláv hatásokat, amikre az orosz szerző oly nagy súlyt helyez népének hagyományai sorában. Ugyancsak elveti az Obeid-kultusz chorezmi eredetét, ami azt jelenti, hogy a zsidóság térnyerését másutt kell keresni, nem Chorezmiában.

Chorezmia már régebben sok fajú és nyelvű nép találkozóhelye volt, de alapjában véve a Kang-Kangkü Birodalom őslakossága maradt a maga műveltségével, vallásával továbbra is törökös népek hazája. Különösen vallási téren találkozunk sok adattal, élettel telt történelmi eseményekkel. A

„kangar” elem élettere volt ez a „két tóközi világ”, innét az a sokszerűség pl. a „chaliz”, vagy magyarosan „kalóz” nép, a tulajdonképpeni káldok leszármazottja innét hozta magával a besenyőkkel egy időben a Kárpát-medencébe azt a nagyszerű fémműves ipart, amiért még az Árpád-házi királyaink korában is övék volt a pénzverés majdnem szent feladata.

Tolstov mint régész alkotott nagyot Chorezmia hajdanvolt sumér kori fejlett kultúrájának feltárásával. Nem fontos most a hatalmas építkezésekre hivatkozni, felsorolni anyagi gazdagságukat, de igen jelentősnek tartom megemlíteni a főnemesi osztályokból, dinasztikus leszármazottakból verbuválódott pap vezérek szerepét, akik hovatovább a vallás kötelmeivel, de főleg jóslással szinte országgá lettek az országban. A sumér Sippar jósainak minden fortélyát egészen elsajátítva a maguk javára használták ki a nép hiszékenységét és a pénz, vagyon szinte hivatalos kezelői lettek.

Roppant érdekes részletek ismeretére jutunk Zoroaszter-féle megreformált tűzvallás perirataiból, amikor a mágusok hatalmát, öröklődő hivatali tekintélyét egy új, szintén keleti származású vallás, a nesztorianizmus a kr. u. 500-as évek közepén kezdi erősen megtépázni. Újszerű forradalmi változásokat hozott a babérjain, pénzeszsákjain nyugvó mágusok életében az új és gyorsan terjedő vallás. A mágusok „tűzvallásának” ezernyi joga volt és azt féltékenyen őrizték. Érthető és örök emberi. A magas arisztokrácia eme különleges osztálya már szinte egy évezrede, még a pártusok Birodalmának fénykora óta, egyeduralkodó volt minden téren és sajátságosan elszigetelődött az egyszerű néptől, nem vett

részt sem a termelésben, sem az egyre fejlődő nemzetközi kereskedelemben, de annál több jogot szerzett magának azok ellenőrzésében és részeltette magát királyi jogokkal azok hasznában.

Chorezm mentette át legtovább a „tűzimádó vallást” és itt volt a legérzékenyebb csapás az új idők érkeztekor, mikor a kevés tudománnyal rendelkező nesztoriánus misszionáriusok szinte kopogtatás nélkül, tárt ajtókkal várta őket az alacsonyabb rendű nép. A mágusok hatalmukat is csak jogi perekkel igyekeztek védeni, mert mire rádöbbenek az idők változtára, már nem lett volna ésszerű fegyveres hatalommal velük szembeszállni. Így Mar Aba, hajdan zoroasztriánus gyermeke és később Perzsia „fő vallási urai” sorába tartozva, mint a legfőbb lovasság parancsnoka is, egyúttal áttért az ősi hitről a félig keresztény és új módszerekkel dolgozó vallásra. Bár nem Chorezm területén zajlanak le a vele kapcsolatos események, peréből, amit a mágusok Sapor király előtt folytattak le ellene, sok érdekes és még a mai magyar életből is kiütköző néprajzi jelenségre akadunk.

A mágusok korszakából a „kangarok- besenyők” közvetítésével egész sor magyar tisztségnév került nyelvünkbe. Így pl. az említett Mar Aba-perben szerepel Kosrav király uralkodásának tizedik évében (540-541) „despan”-t, azaz „küldött”-et menesztette a vádlotthoz, hogy jelenjen meg előtte. A „despan” szó örményben is így hangzik és az arabok mindössze „dusfánrá’ változtatták „kiküldött” értelemben. Ez annyit jelent, hogy mai magyar értelmező szótáraink „is-

pán” szava nem a szláv „zsupán” eredőből származik, hanem besenyő-kangar örökség. Ugyanígy pert vezető udvari pap tisztségneve Rado, Rato is ismert a magyarok vonalán személy- és helynevekben. Az ő tisztje volt a vádiratokat jogi formulákkal megtűzdelve megszerkeszteni. Kosrav korábban minden tartománynak volt ilyen „radó”-ja s Mar Aba-féle per vezetője Ador volt s talán nem merészség feltételezni, hogy a Vas megyei Odorfa ősi falu tőle vette nevét, nem messze Rátót és Egyházasrádóc falvaktól. A Peeters által ismertetett perakták arról is tanúskodnak, hogy Mar Abát messze a védelmet nyújtó királyi udvartól, Radab körzetében ítélték el, mert ez volt zoroasztriánus szüleinek lakhelye és a szasszanida jogszolgáltatás a főnemesi családok gyermekeit, leszármazottjait mindig születési helyén fogták perbe különféle „kihágásaik” miatt, mintegy családi bíróságot alkotva. Ebből arra is következtethetünk, hogy a már nesztorianussá lett Mar Aba eredeti, zoroasztriánus neve Radon volt. („Observations sut la Vie syriaque de Mar Aba” – Recherches d'histoire et de philologie orientales II. Brüsszel, 1951.)

Bár a magyarországi besenyők településtörténetével külön kötetben foglalkozom, Mar Aba életrajzának tisztségneveit érdemesnek tartam a nyugat-magyarországi telepek nevével egyeztetni, hiszen a besenyők hozhatták magukkal az oly szép számmal adódó hasonlatosságokat. Ilyen a szír-szasszanida „Báta”=„ház”, avagy „nagycsalád” és „nemzetiség” jelentéssel Bátaszék tehát szasszanida eredetű és a Tolna megyei besenyő telepések valamelyik magas rangú „há-

zának” a székhelye volt. Ugyanílyen jelentésű, de már korábbi időkből, azaz a pártus korszakból eredő szó szintén a besenyők közvetítésével a pehlvi „vis” „Herrenhaus, königliche Residenz” értelemben. Vis neve több összetételben fordul elő Répcevis, Rábavis stb. a Nyugat-Dunántúlon. Ugyancsak ilyen „királyi ház” jelentése volt a „vas”-nak is és még inkább a részletező „vaspuhr” pehlvi szónak, amelyek még mindig a királyi származásra utalnak, ahol az első szó névadója lett egész Vas megyének, míg a második Vaspör formában még ma is létező falucska. S ezzel még mindig nem merült ki a sok tisztségnév és falunevek közti hasonlóság, vagy mi több, azonosság. Ilyen a Fehér megyei Vajta falunév is, „királyi ház” jelentéssel, amely az „arámi” „balta” szóból eredeztethető. Mindezek a tisztség- és falunevek szerepelnek a Mar Aba ellen a zoroasztriánus papság részéről folytatott perben. (W. Eilers: *Iranische Beamtennamen in der keilschriftlichen Überlieferung*, Leipzig, 1940. 11-18. old.)

S hogy a felsorolt „királyi házak” vagy „nemzetségek” milyen horderejűek a besenyők őstörténete szempontjából, azt nemcsak a feltételezett rangnevek és település elnevezések biztossága mutatja, hanem az említett periratban szereplő, kifejezetten besenyő jellegű udvari méltóságcím: „pasanika drwspn”, azaz „besenyő udvarispán” (Peeters: 1951. 140. old.) és így a sok tisztségnév és „királyi rezidencia” mindjárt más értelmet kap a települések nevében. Miután a szasszanida, sőt a pártus királyi dinasztíának rokonságával díszelgő hét főnemesi család – akikhez Mar Aba is tartozott – a besenyőkkel okvetlen kapcsolatban állt és jelenleg más

magyarázat nincs rá, hogyan került a Kárpát-medence legnyugatibb részeire ez a sok helynév, el kell fogadnunk, hogy a besenyőkön keresztül. Ebből az is érthetővé válik, hogy a nyugati krónikákban miért csak a besenyő vezéreket illetik „rex”, azaz „királyi” szóval a „kalandozások” során. ilyen pl. a Berengár királlyal baráti kapcsolatot tartó két „rex” Tarcsák és Bogát (Dursac és Bugat), akik 921-ben Olaszországban járnak, hogy királyi barátjukat ellenségeivel szemben segítsék és még inkább a 955. évi Lech mezei csatában elfogott „Sur” „rex” – Bulcsu! – akikről a töredékes verses krónika Hrosvita tollából, mint „pártusról” emlékezik meg.

De van még több mondanivalója a Mar Aba ellen folytatott peraktának, Peeters nyomán a szövegben (1951, 151. old.) szerepel a zoroasztrianus vallásról a nesztoriánizmusra áttérő főnemes szökési szándéka is, amennyiben üldözői elől a tűzimádó vallás legszentebb helyére a „harpadqaba”, majdnem azt mondhatnánk, hogy a „szentek szentjére” menekült, megragadva a szent tüzet őrző főpapot, akit félrelökött. A „tűzpapot” – pehlévi – középperzsa szóval – „harpad”-nak írja a szöveg, ami tekintve a szó eleji „h” betű lekopását, „arpad” tisztségnevet adja. Hogy ennek mekkora hordereje van a magyar Árpád névvel kapcsolatban, azt döntse el az Olvasó...

Eseménytörténetileg meg kell említenem, hogy Kosrav király nem engedte a „tűzházból” elhurcolni az üldözöttet, aki jártas lévén a szenthely menedékjogával, így megmentette életét. További esemény, hogy a király erős kísérettel saját udvarába vitette Mar Abát és legközelebbi hadjáratában a

„kangárok-hangarak ellen” magával vitte. A perirat nem beszél Mar Aba szerepéről a hadjáratban, de feltételezhető, hogy az akkoriban már a zoroasztrizmusról a nesztorianizmusra áttérő besenyők és a perzsa király között békéltető, egyezkedő küldetése volt. Az új vallásra hajló törökös népek kapcsolatairól ui. többször szó esik, amikor is még Mar Aba a mágusok fogságában, sőt királyi felügyelet alatt volt, felkeresték több ízben is a főpapot, hogy szenteljen neki saját püspököt, amit a fogoly nesztorianus teljesített is a király jóindulatából.

Nincs kétség, hogy Chorezmben is gyökeret vert a nesztorianizmus a maga emberibb vallási törvényeivel és a szegényebb néprétegre is tekintettel lévő új papság. A társadalmi feszültségek során Perzsiában is kitört – főleg a Bizánccal folytatott háborúk miatt -a véres nesztorianus üldözés. Ekkor menekültek sokan Chorezmbe a „tarsik”-nak, azaz „kopaszaknak” nevezett nesztorianusok, de ekkor már nemcsak az alacsonyabb népréteg, hanem több „királyi” nagycsalád is. Itt még álltak a védőfalakkal körülvett „tűzházak”, a templomok, amelyek emléke még él máig Erdély sok körülkerített, bástyafalazott templomában... Az új haza természetesen csak mint társszövetséget fogadta be őket, de a „királyi nagycsaládoknak” itt is hamarosan vezető szerep jutott. A nesztorianus vallás egész Belső-Ázsiában elterjedt és ennek is gyors volt a lefolyása. Ligeti ír erről részletesebben. (Ligeti, 1945, 294.)

„... A nesztorianusok belső-ázsiai terjeszkedésének koránt sem az volt a titka, mintha a harcias nomádokra vagy a jám-

bor oázislakókra olyan nagy hatást tudtak volna gyakorolni körmönfont hittételeikkel. Egészen gyakorlati oldalról ferköztek az egyszerű emberek lelkéhez. Misszionáriusaik, mint sokszor kiderült, bizony meglehetősen hadilábon állottak a teológiai tudományokkal, de annál kitűnőbb kereskedők voltak és nagyszerűen értettek a betegségek gyógyításához. Mint vándorkereskedők óriási területeket jártak be, rengeteg ember közt fordultak meg és anyagilag nem szorultak senkire s így a nomádok szemében oly értékes tudományuk és függetlenségük hamarosan meg nem érdemelt babérokat szerzett nekik... „

Ligeti rövidre fogott megokolását megtoldhatom még pár aprósággal: a nesztoriánusok hittételeiben nagyon sok „tengrizmus” csúszott be, ami azt jelenti, hogy a törökös népek hiedelemvilágát majdnem teljes egészében átvették. Erről Olzsasz kazahsztáni kutató írt nagyon szép részleteket. (Forrás, 1977. márc. -ápr.) Annál kevesebbet, majdnem semmit sem ír Tolsztoz a chorezmi történetében s a kétségtelenül nesztoriánus befolyások nyomait is igyekszik – helytelenül – szláv ráhatásokra visszavezetni. (Pl. a „calendas” karácsonyi népszokás!)

A nesztoriánusok Chorezmiában is megvalósították a szigorúan merev mágusvallással szemben a böjtök és mosakodások mellőzését, amelyek eddig sarkalatos vallási követelmények voltak. Maradt reánk egy korabeli „kérvény” a nesztoriánus főpaphoz címezve, hogy engedje el a nomád és harcba induló pusztai népeknek a böjtölést és engedje meg az állati termékek, tej, vaj, sajt és főleg a kumisz fogyasztá-

sát, mert állandó mozgásuk során nincs módjukban kerti veteményekből és gyümölcsökből táplálkozni. Nem ismerjük ugyan rá a választ, de az igenlő lehetett, mert a kérő levélben új misszionáriusokat is kér az írója és erről van híradásunk, hogy több tucatnyi új hittérítőt menesztettek a nyájörző népek közé. S hogy a kietlen és víztelen pusztákon az állandó szertartásos mosakodásra nem volt lehetőség, azt a természet mostohaságának rovására írták és valóban felmentették az újonnan áttérteket eme szigorú, rituális követelmények alól.

Ami ugyancsak érdekes, hogy a világteremtés és a kozmosz teória megfogalmazásánál az égboltot Mózes sátorához hasonlították ugyan, de a csillagjárással kapcsolatos „tudományos” észrevételeiket a törökös pásztor népek tapasztalataiból merítették, annyira, hogy egész csomó csillagnév maradt reánk a letűnt nyelvek bőséges szótárából.

Tolsztov idézi Kinnamosz bizánci történész ama megállapítását, hogy a görögökkel harcoló nép sorában Magyarország határain feltűnő „chwaliz” nép „egyfelől egy felekezeten van a perzsákkal, másfelől pedig a mózesi törvényeket követik, melyeket azonban már nem egészen értenek meg. A forrás ellentmondásai valószínűleg arra vallanak, hogy a chorezmi száműzöttek utódainak vallása különös, ellentmondásos, félig zoroaszteri, félig zsidó szinkrétikus jellegű volt. „ (1950, 81. oldj

Az idézetből kitűnik, hogy Tolstov a szinkrétikusnak mondott vallásban nem ismerte fel a nagy horderejű ázsiai vallást, a nesztoriánizmust. Ezért következtetései megbízhatat-

lanok, főleg abban, hogy a magyar Aba Sámuel király (1041-1044) zsidó származású lett volna. Sokakat megtéveszt ui. az ószövetségi zsidó nevek használata. Erre azonban az a helyes válasz, hogy maga a nesztorianizmus az ószövetségi neveket vette keresztnévül, az említett Mar Aba és Mar Grigor peraktáiban szinte nyüzsög a sok zsidó személynév. Sőt, főbb tanítómestereiket is „rabbi”-nak tisztelték megszólításban, írásban. Ilyen volt pl. a híres nisibisi nesztorianus főiskola világhírű tanára, Abraham bet-rabban, vagy a forrásértékű „Arbela-krónika” szerzője, Mozsea Zega, a besenyők közt járt Éliás merwi püspök. Legismertebb talán a pápai udvarban és a francia királynál a XIII. század folyamán megfordult Aba Samu, a chorezmia törökök közül 200 ezer embert megkeresztelő Mar Emmeh, vagy Enoch és hogy a legújabb időkig tartott ez a névhasználat, elég az 1945-ben elhalt és utód nélkül maradt Mar Abimelek nesztorianus püspökre utalnom. (Timkó L: Keleti kereszténység keleti egyházak, 1971. 131. old.)

Ez a nesztorianus, tehát nem zsidó névhasználat valóban megtalálható az újkori magyarság történetében is s nem egyedül az Árpád-dinasztia Sámuel, Salamon és egy ízben Dávid neveiben nyilvánul, hanem nemzetségnevekben, sőt a köznép sorából is akadnak szép számmal ószövetségi nevek, ezen a kiveszett ázsiai valláson keresztül a besenyők közvetítésével.

Hogy Chorezmnek eseménytörténete összefügg a besenyőkkel, azt a Kangü-Kangar hajdan volt területén élt későbbi népek során már bemutattuk volt s hogy milyen sze-

repet játszhatott a Mohamed hitét felvevő besenyő réteg, azt a velük egy időben Magyarországra érkezett kálizok, azaz iszlám hitű besenyők történetéből tűnik ki fényesen. (Czeglédy, 1955, 54.) Bár a végső azonosítás nem szerepel a besenyő-kaliz etnikum között, maga a nagy orientalistánk mondja „The Muhammadan K(w)liz came to the West in the company of the Pechenegs'„. A chorezmi törzsszövetségben élő besenyők szerepe Ligeti rövid fogalmazásában a következő leírásba szövődik bele: „A khwarezmiek messze földön híres kereskedők, karavánjaikkal, árucikkeikkel hetedhét országon túl bolyongtak. Ami már furcsább az ilyenfajta kalmárkodó népnél, nagyszerűen értettek a fegyverforgatáshoz is. Az ő csapataik szabadították meg szomszédaik fenyegető támadásaitól nem is egyszer a Kazárokat. Később valósággal elárasztották Dél-Oroszországot, megismerkedtek az oroszokkal, akik káliz néven emlegették ezt az ügyes kereskedő népséget. Az adás-vétel furfangos csínját-bínját senki sem ismerte jobban náluknál és a pénzügyekben hovatovább veszedelmes hírnévre tettek szert. Ezek a mohamedán kálizok Magyarországra is elkóborogtak kereskedni, üzletet kötni. „ (1945, 133. old.) A nesztorianus besenyő rétegről ugyanez a neves turkológus majdnem hasonló jellemrajzban emlékezik meg és nem lehet kétség afelől, hogy a besenyők, akik később Dél-Oroszországba telepednek át, a Don és más nagyobb folyók vám- és ki- vagy berakodóhelyeit, kereskedelmi útjait már azzal a célzattal szállták nagy előszeretettel, mert így a külföldre ható kereskedelemnek ütőerén tarthatták kezüket. Új fajta termékekkel, prémekkel is nagyszerű üzleteket biztosítottak kifejlődött szervezeteik nyomán s így

pl. a Káspi-tenger híres sóshalát- a Bíborban született krónika szerint – ők tették ismeretessé a délorosz édesvizű folyamai mellett, amikor azok be voltak fagyva és halászni nem lehetett.

Chorezm politikai belső életét az iszlám térhódítása lényegesen megváltoztatta 751-ben. A küzdelem Kína és az arabok közt előre vetette árnyékát Belső-Ázsia népeinek életében. Talaszban zajlott le a végső ütközet a régi Kína és az új arab hatalomra törő erők közt Kao Szien-csi kínai és Zijád Szalih arab vezérek vezetésével. Chorezm a kínai-arab viszályból a maga javára szeretett volna előnyöket szerezni. Kezdetben jelentős sikert jelentett, hogy a sokféle török nép-egységeket Chorezm keretén belül törzsszövetségbe tömörítette. Arab és perzsa források szerint a besenyők és szabírok is megértették az idők jelét és a közös érdek védelmére átmenetileg, időlegesen feladták önálló külpolitikájukat. Így látszott jónak, mert a perzsa hajdan volt nagyhatalom már korábban arab fennhatóság eszközévé vált, az Umayyad dinasztia elvesztette tekintélyét, Kínában hiába keresett a chorezmi uralkodó Sah Safár szövetségést és az arab hódítás kihatásai egyre javultak a sok törökös nép rovására.

Az arab hódítás útvonala egyre közelebb ér Chorezm határaihoz északon és a szabír törzsszövetség életteréhez a Kaukázustól délre terjedő, termékeny vidékekre. Előcsatározások során már-már a Káspi-tenger déli sztyeppéin élő „kangár” törzsek nyugalmát zavarja a fanatikus és „új barbár” erő. Bár a veszély egyre közeledik, a felsorolt népek közt még egyre folyik a vetélkedés, küzdelem jobb legelő-

kért, folyóparti vámokért annyira, hogy a „kangarok” és szabírok közt 745 táján véres határvillongások törnek ki. Korra arab irodalmi források örvendeznek az „oroszlanos shubiryá” és a „karvalyos kangariyya” testvérharc vérengzései hírére és ravasz fogásaikkal igyekeznek az ellentéteket növelni. Könnyebbíti az élelmes arabok helyzetét a perzsa nyelv átvétele, hisz ősi kereskedelmi és művelődési kapcsolatok során ezt a nyelvet a törökös szabírok és besenyők egyformán ismerik. Kereskedelmi kapcsolataik a perzsákkal részint a híres „selyemút”, részint a keleti fűszerek szállításával, őrzésével vannak kapcsolatban, de még inkább a bizánciakkal Heraclios bizánci császár 624. évi téli hadjáratánál a perzsáktól fenyegetett várak körüli könnyű lovasságukkal segédkező besenyők rendszeresen vezetett számadáskönyvei mondanak sokat. Az egészen elperzsásodott Zsadány a Sistán- tartományban fogságba esett kazár és szabír foglyokért kért és kapott 100 ezer dirhemet és szétosztotta a besenyők vezérei között. (A. von Kremer: Kulturgeschichte des Orients. Vol. I) Zsadány családja a későbbiekben újból visszatért a besenyő törzsek fejedelmi ágához és az arab hódítók „kard vagy a korán” választást elkerülve, átmentette ősi hitét, a mágus vallást, ragaszkodva Zoroaszterhez, akit nem cserélt fel Mohamed prófétával. Így került az iszlámnak meghódolt perzsa szövetségből a chorezmi államszövetségbe, amely ekkor még a leendő Kazáriával hadilábon állott. Zsadány besenyő nemzetségnévvel még találkozunk a nyugat-magyarországi települések során.

Voltak azonban a besenyők között olyanok is, akik felvették az iszlám vallást s követték Mohamed zöld zászlaját. Átállásuk természetesen nem ment zökkenő nélkül és még kerek száz év múlva, a 800-as évek elején ellentétben állnak politikai és vallási szabadságuk védelmében a Bagdad székhellyel megerősödött kalifátussal.

Visszatérve a „kangar”-”szabír” véres háborúra a 745. év táján, meg kell állnunk, mert ennek a testvérharcnak emléke élt tovább Bíborban Született Konstantin császár 940-ből eredő híradása mellett, mely szerint ez az esemény csak közel másfél századdal zajlott volna le s nem is a „kangarok” és „szabírok”, hanem a magyarok és besenyők között. Igaz, hogy a krónikás császár maga is bizonytalankodik híradásában, de nem annyira az időpontban, hanem a besenyők „kangar” és a magyarok „szavárd” ősi nevének alkalmazásában. Ma már kétségtelen, hogy a bizánci császár egy régestelen régen lezajlott testvérháború emlékével akart magyarázatot adni tudósításában a hajdanán „szavaroknak” nevezett magyarok Etelközből való elvándorlására és a Kárpátmedence kényszerű elfoglalására. Az időbeli tévedés – 889 – ma már teljesen tisztázott, főleg nagynevű őstörténészünk, Czeglédy Károly kutatásai nyomán. Szerinte a Marquart nyomán általában elfogadott időpontot 750-760 évek között is megelőzte a nevezetes háború. Hivatkozik Baladun arab íróra, aki a kaukázusi Kur folyó közelében lévő Amkor város történetéről szólva megemlíti, hogy a „savardok” Yazid ibn Usaid örményországi arab helytartó távozása után, 757 táján összeverődtek a környéken a

„sawardok” és lerombolták a várost. Czeglédy szerint ez az évszám mutatja, hogy a szavardok-szabírok – akiknek azonnosságát tagadja- már jóval korábban „perzsiai határokon” kellett lakniuk, ahova Konstantin császár szerint a besenyőktől „szenvedett vereség” után költöztek. (Czeglédy, 1954.)

Jelen tanulmányomban a szabír-saward-kérdéssel nem foglalkozni s csupán a besenyőkkel való kapcsolataiknál emlékezem meg róluk szükség szerint bővebben. Annyit azonban már eleve leszögezek, hogy véleményem szerint a két rokon nép szétválása és a saward-szabír nép Perzsia határára vonulása egy időben zajlott le a „kangárok” Chorezmiához való csatlakozásával, és ez a szétválás csak rövid ideig tartott, mert később maga Chorezmia az iszlám előtörése idején talán monarchikus unióba lépett Kazáriával, ahol viszont már a szabir-magyarok törzsszövetség formájában régebb idők óta éltek.

Chorezmia történetében a besenyők nagy szerepet játszanak. Eseménytörténeti szempontból főleg az ősi vallásukhoz ragaszkodásukról vannak adataink az arab krónikákban, amióta az Aral-tó melletti szálláshelyeiket s Urgencs és Kat városaikat a fanatikus vallásháború arabjai 767-ben lerohanták. Sűrűn szerepelnek történelmi események főhőseiként olyan nevek, mint Bika- „az ifjú és „öreg” előnévvel, Bégur, Kál, Vata, Bay, Aba, Csiko, Utamis, Bulcs, Karan, Suri. A 850-es években, tehát alig egy század múltán, a harmadik besenyő generáció már ellenzékbe lép és a krónikák már a „renegátokról” beszélnek, akik visszautasítják a szektákra szakadozott iszlám valamelyik változatát. Mert ekkor már Bagdad és

Damascus között folyt a harc, vallási gyökérből táplálkozva, úgy mint Róma és Bizánc közt jelentéktelen vallási fogalmak értelmezése miatt. Az eredeti arab hódítók tekintélyét a mohamedánná vedlett perzsák igyekeztek megtépázni és az egész korabeli irodalomtörténet csak úgy hemzseg az „elsőbbség”, a „perzsa magasabbrendűség” szellemeskedéseitől. Ez a már faji és származási vitává alakult belső harc hovatovább a „törökös népeket” is önérzetessé teszi. Igyekeznek is kihasználni az arab-perzsa parázs viták adta előnyöket a maguk javára.

A chorezmi államkeretbe beilleszkedő besenyők jelentősége katonai vonalon szembetűnő. Az uralkodók testőrsége zömében az ő soraikból került ki és ezzel befolyásuk az állam belső életében számottevő. Sur Telein volt az első besenyő vezér, aki kezdetben Kurasán és később Chorezmia uralkodója lett. Neve híre a besenyők, sőt az uzok előtt is tiszteletre méltó volt s bár hősiessége az arab és perzsa hódítókkal vívott harcaiban volt a legnagyobb, nem akadályozta meg két generáció múlva, hogy unokája áttérjen az iszlám hitre és mint „arab költő”, büszkén íjának csontlemezére véssesse: „Ezzel a fegyverrel védem a Koránt és a Próféta hitét! „Besenyő őseit azonban mégsem tagadta meg, hanem büszkélkedett Sur-családi eredetével. A besenyők befolyása a kalifáknál is nagy volt. Annyira, hogy korabeli arab krónikák felpanaszolták, hogy amíg az igazhívő arabok sokszor hosszadalmasan várakoznak a kalifa aranykapuja előtt bebocsátásra, a chorezmi és korasáni besenyők ki-bejárnak a fensé-

ges úr színe elé s még fegyvereiket sem hagyják a kapu-
őröknél letétben.

Ugyancsak nagy sikerük volt a kalifák és a chorezmi-
korasáni uralkodók udvaraiban a besenyő költőknek és igri-
ceknek. Ismeretes, hogy a langyos keleti zenével szemben a
hősöket dicsőítő énekek a maguk „barbár” pentatón ritmu-
sával igen nagy becsben álltak az újdonságra vágyó hallga-
tóság előtt. Ilyenkor a költők magukról sem feledkeztek meg
és besenyő származásukra büszkén, néha ellenhatást váltot-
tak ki, mint Acsád, akit a kalifa hirtelen haragjában, felbő-
szülten a palota úszómedencéjébe fojtatott. (E. G. Browne,
1964.) Ugyancsak a nagyvezér megrovásában részesült a ka-
lifa udvarában felolvasott hősi eposzáért Aba Tamán költő,
aki annyira merészkedett költői szabadságában, hogy a kali-
fát „méltónak ítélje annyira, hogy a Kál és Csiko-Taj besenyő
törzs tagja lehetne. „.

Az arab-perzsa műveltség legnagyobb írott emléke s egyben
a világirodalom gyönge, a „Sah Name”, azaz a „Királyok
Könyvé” a maga 60 ezer versszakában sem tudta a besenyők
történelmi szerepének hatása alól kivonni magát. Igaz, hogy
csak a X. században íródott és több költői ihletésből szüle-
tett, de a benne szereplő legendák, mondák sorozata meg-
őrizte ennek az elfelejtett és Európában alig-alig ismert nép-
nek az emlékét. A chorezm és kurasáni besenyők legendái,
mint minden legenda, történelmi magot őriznek.

Személyes élményeim között őstörténetünk kutatása során,
talán a legmélyebb hatást tette rám az 1940-es évek végén
Párizsban M. Molé lengyel-francia iránológus megtisztelő

figyelme azzal, hogy felébresztette érdeklődésemet a „Sah Name” tengernyi soraiba rejtőző besenyő történetekre. A nagy magyarbarát és pompás eredményekre jutott tudós a kurasáni besenyőnek vélt költő Tas fia Acsád „Kér-Aspha” nevű legendás hősről írt versrészleteit elemezve lelkesen állította, hogy eljutott a „turániség eszmei gyökeréig”. Kézirata: „Le livre de Gersasp d'Acsádi de Tas et la légende de Krsaspá”, amelyben a „Sabartoi asphaloi” népnévet is elemezte, nemcsak színesen, hanem meggyőzően bizonyította a hun-besenyő közös eredetet. A „Sah Name” első költőjének a kurasáni Firdusnak az unokaöccse, az említett Tas fia Acsád a perzsa határszéli Ghazna városban gyűjtötte össze a környék népszájon élő legendáit és híres nagybátyja halála után ötven évvel megírta „Gersasp-Namé” sorozatot. Irodalomtörténeti téma, de a magva a besenyők „őstörténetét” tartalmazza a három mitikus testvér, Salm, Tud és Irad versengését a királyi hatalomért. A két utóbbi megöli az első testvérét és felosztja a földet az Oxus folyam választóhatárával. Az ellentét azonban a Turán-Irán harcra készíteti őket és mikor már-már kihálnak a családjaik, az utolsó iráni leány feleségül megy Pecseneg turáni királyfihoz, aki nemesi sarj. Szerepel az irdatlan szövegben a besenyő Taj-Csiko törzs fia Taj-Aspa is, akinek a nevét a pehlévi perzsa nyelv „erős lovú”-nak értelmezi. További történelmi személyekként szerepelnek már az arabokkal vívott harcok idején, az Oxus parti Pegu- Beku besenyő király és az ispaháni Kovad- királyi kovács. A csodaszarvas mondája, Ruzstem legendás hős csak erősíti a besenyők emlékezetét. (E. Benveniste, Párizs, 1929.)

Az a tény, hogy a Turán- fogalom első ízben a „Sah Name”-ban öltött testet, s hogy a besenyők neve talán a valódi kiejtés szerint először szerepel „Pecsenyeg” Formában, már önmagában is mulaszthatatlan kötelességeket ró ránk, hogy ezt a páratlan irodalmi remekművet szakszerűen és főleg elfogulatlanul elemezzük a besenyők történetének felderítéséhez.

Ugyancsak a Sah Name époszgyűjtemény eseménytörténetéhez tartozik a Minorszky által kiadott „Hudud al Alam” (The Regions of the World- A Persian Geography”) világhíres földrajztörténeti adattár K. u. 982-ből eredő kereskedelmi tájékoztató egy valósággal eldugott kis jegyzete: „In the Shah-Name K-nd-r is the name of a Saqlab hero fighting in the Turanian army on the right hand of the khaqan. „ (Oxford, 1937, 324. I. jegyzet.) Ez a kis híradás azért olyan jelentős, mert a név elemzésénél ahol a magánhangzók a perzsa kéziratban hiányzanak, a tudósok fantáziájára van bízva. Minorszky mindenesetre megkísérelte a helyes megoldást és ez megnyugtatóan hangzik: Künd-Űr. Az orosz tudós ui. összekapcsolta a kagán székhelyét jelentő Kündur-Taghi hegyet és a mellette folyó Kangajr folyó nevét. Így a turániakhoz átszökő „Saqlab” se tekinthető másnak, mint a székely népnév, hisz az angol átírásban a név első „a” betűje „é”-nek ejtendő s a törökös nyelvek mássalhangzós torlódásokat szívesen elkerülő gyakorlata alján a „q” és „l” közé beiktatott egy „e” betűt, illetve hangot és kikerekedett a „székely” népnév. Az már ui. régóta elfogadhatatlannak látszott előttem, hogy az arab és más keleti forrásokban – főleg angol

nyelvű átírásban – szereplő „Saqlab” állandóan a magyarság egész közeli szomszédságában van számon tartva és érthetetlenül az összes indogermán és szláv írók egyszerűen „szláv törzs”-ként kezelik. Bár a „Cik”-”Csík” népnév eme szónak a töve, a latin változat „siculi” lehetett a középső forma, ahogy ejtették és átalakították a mai használt formára. Erről azonban bővebbet Chico-Csiko besenyő törzsről írt fejezetünkben.

A BESENYŐK NYELVE

A besenyők nyelvi emlékeivel – nagy részben rovásírásos töredékek csupán -a nagy magyar turkológus, Németh Gyula kísérletei, Menges elemzései és Győrffy György elemzései foglalkoztak érdemben.

Minden kísérlet igyekszik egykori írók, arabok és bizánciak tanúságaira hivatkozni. Megkísérlem ezeket összesíteni és végül a múlt év végén (1977) elhunyt kárpát-ukrajnai magyar nyelvész, Kovács Vilmos nagyszerű szintézisén keresztül véglegesíteni. Annál is inkább, mert Kovács történelmi háttérbe állítva és főleg törzsi szövetségek keretében kutatta – nem kis eredménnyel – ezt az izgató és vitatott kérdést.

Maszudi szerint az az etnikum, amelyből a kazár katonaság embereit verbuválják, eredetileg Hwarezm állam területének „alán-ász” és besenyő részlege volt és együttes nevükön, államnyelven „arsyá”-áknak hívták őket. Zömmel izmaeliták voltak. Itt már egy új elem nyomul a nomád népek nyelvében is megmutatkozó közösségébe.

Iszthari arab író szerint ezek a bevándorolt katonák eredetileg nem kaptak zsoldot, hanem béke idején földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak és csak háború esetén voltak kötelesek a Kazár Államot segíteni.

Al Biruni már részletesebb: szerinte ezek a hwarezmi jövevények régente az Amu-Darja vidékén éltek „ászok-alánok” név alatt a besenyőkkel együtt, de amikor a folyam medret változtatott, Kazáriába költöztek s nyelvük a hwarezmi és a besenyő keveréke. (Forrás 10, 1978, IV. SS.)

A „hwarezmi és besenyő nyelv” keveréke azonban csakis úgy jöhetett létre, hogy egyben vallási közösségben is élt a két megnevezett nép mellett az Idrisi arab utazó által említett harmadik is: a maggari, azaz a magyarok. Azt viszont Zakariás rhetor egyháztörténetéből tudjuk, hogy a „mohamedán Kwalizok a besenyők törzseivel együtt jöttek nyugatra” (pp. 90-95.). Idrisi a pontos helyet is megállapítja a Kubán folyó forrásvidékén, a Kaukázus előterében.

A történelmi háttér az elmondottakhoz nagyszerűen rajzolja meg Kovács Vilmos „Uráli népek és honfoglaló konglomerátum” c. tanulmánya, amelyet a továbbiakban szó szerint idézek: „E hvarezmi eredetű, jórészt izmaelita ész-alán-besenyő keveréknép Kazáriába történt áttelepedésének történeti háttérét azok az események adják meg, amelyek a VIII. század elejétől megrázkódtatják egész Közép-Ázsiát. 710-ben kitör a kengszer (besenyő) türges háború, amely mögött a türgesek (keleti türkök: megjegyzés F. M. J.) 712-ben hatalmas arabellenes fölkelés tör ki Hwarezmben, amelyet az araboknak sikerül elfojtaniok. 728-736 között soroza-

tos felkelések dúlnak Szogdiában is. 766-ban a tieló-ujgurok, akik a VI. század derekáig a türkökkel együtt a zsuanzsuan-avarok alattvalói voltak, széthúzzák a nyugati türk törzsszövetséget, amely egyébként 680-ban formálisan is elvált a keleti türk törzsszövetségtől, s amelynek élén ekkor már az ász-alánok Tuhsz nevű törzse állt, és bocsátott ki pénzt a maga nevével.

Egyes szovjet és külföldi kutatók szerint a 712. évi hvarezmi felkelés leverése után az elesett Hamdzserd vezértársa, a horezmsah fivére: Khursad a nép és a katonaság egy részével Kazáriába költözött, ahol a katonaság fővezére lett, majd a hvarezmi szokásoknak megfelelően szakrális helyzetbe szorította a kazár uralkodót és ő gyakorolta a tényleges hatalmat Bulan néven, akit mások is a zsidó legendák Szangari (Hamdzserd) nevű uralkodójával azonosítanak. E kérdésben a tudományos vita még nem zárult le, de egy sor körülmény a VIII. század elején kezdődő kazár-hvarezmi összefonódottságról tanúskodik.

Bizonyos, hogy Khurazddal-Balónnal kezdődik a kazár békek dinasztiaja, s hogy a bek méltóságnév a hvarezmi Babpur címből alakult. Bizonyos, hogy a kazár uralkodó ekkor kerül a szakrális helyzetbe, márpedig a főhatalom kettős megosztása és a főuralkodó szakrális volta kifejezetten hvarezmi intézmény (ugyanazt találjuk honfoglalóinknál, ahol Kurszán kende a szakrális, Árpád Gyula pedig a tényleges uralkodó). Ugyanakkor a VIII. század első felében uralkodó Sausafar hvarezmsah pénzérmein megjelenik „a kazárok kegyes uralkodója” felirat. Emellett Tabari

hvarezminak, káliznak nevezi a 764-ben Tbiliszt elfoglaló kazár Katonaság fővezérét, az ász-tarchánt, vagyis „ász-alán vezér”-t, akiről pedig Jakabi azt mondja, hogy ő a kazárok királya! Isztahri, Ibn Haukal és Jakut egybehangzó tudósítása szerint Mervan arab hadvezér 737. évi kazáriai hadjáratakor a fekete kazárok kezéből már a fehér (ász) kazárokéba ment át a hatalom, mely utóbbiakat ezek az írók nevük „fehér” jelentése okán „al-khi-s”-oknak, azaz „káliz”-oknak, hvarezmiaknak nevezték. (Ezzel összefüggésben értelmezhető Abul-Feda leírása: „A kazárok nem hasonlítanak a törkökre... és két fajra oszlanak, az egyiknek karadzsar, saten a neve és olyan sötét színű, hogy az már feketébe megy át: ezt hindu fajúnak tekintik, a másik faj fehér és igen szép, a kazároknak és törköknek ez az antropológiai

szembeállítása tökéletesen egybevág a mohamedán íróknak azzal a szintén megkülönböztető megállapításával, hogy a kazár nyelv nem hasonlít a törökre. „ (Forrás, 1978, 54-56. J

Kovács pompás szintézise az „ász-alán-besenyő törzsszövetségről” nem áll egyedül az óhazai kutatók sorában: olyan „szakember” -a szónak legméltóbb értelmében! – mint Harmatta János is „kiértékelte” már ennek a két népnek több század idejére terjedő szoros kapcsolatát, ahol az „ász” vagy „jász” az iráni nyelvcsalád részéről a szkíták-szarmaták ilyen-olyan műveltségét teljes egészében közölte a besenyőkkel együttélésük során. A nagy iránológus nyelvtörténész sokat küzdött már a hwarizmi „iráni” jövevényszavak megokolásával a magyar nyelvben a „hangfejlődésen” keresztül. Kutatásainak eredményét így fogalmazza meg: „E

hosszú időn át megmagyarázhatatlan jelenséget Biruninak a tudósítása segíti megoldani, amely szerint alánok és ászok még az ő idejében is vándoroltak ki Xvarizmből a Kazár-tenger (= Káspi-tenger) partjára s ezeknek a nyelve a „xvarizmiből és besenyőből” van „keverve”. (Harmatta J.: „Irániak és finnugorok, irániak és magyarok”, Magyar Ős-történeti Tanulmányok, 1977. 182.)

Régészeti vonalon is szinte meglepő az „átállás” a finnugor vagy törökös vonalról a besenyőkkel törzsszövetségbe tömörült és magyar nyelvünkben gazdag áradással jelölt „irániaknak”: ász jász-alán-osszét-oszlány-varsány népeivel kapcsolt legújabb eredményekre, ahol már a szkítáknak és főleg szarmatáknak is nagy szerep jut, annyira, hogy pl. az óhazai fiatal történész nemzedék hite is megingott „magyar törzsnevek”-ben, amire eleddig gondolni sem mertünk volna. Itt a Gyarmat névre gondolok, amelyről Mándoky-Kangur István: „Magyar eredetű törzsek a baskíroknál” c. írásában a következőket mondja: „... a magyar Gyarmat, illetőleg a baskír Jurmati törzsnév nem török, hanem iráni eredetű, a szkítákkal rokon, iráni nyelvű lovas szarmata nép nevét őrzi”. (Tiszatáj, 1976, X. 42.) De nem szándékom itt a szkíta-szarmata rokonítás megalapozott tényeivel foglalkozni, csak időben elhelyezni az „iráni” és „besenyő” nyelvi kapcsolatok kétségtelen összefüggését és ezzel a magyar nyelvünkbe való beáradását. A meglepetés még inkább nő, ha a „törökös” irányzat „ász-alán-besenyő” konglomerátum nyelvészeti elemzéseit átvetítjük történelmünk nagy szerepet játszó egyéniségeire, ahol is -a nyelvészetet a történelem

segédtudományának tekintve – nagyon sok tévedést kell az új történész generációnak helyreigazítania. És ez már a „gyorsuló idő”-vel egy ütemben folyik, főleg rokonnépeink tömkelegében teremne világosságot.

KAZÁRIA „SEGÉDNÉPE”

Köztudott dolog, hogy Kazária, mint az ím. „Nyugati Török Birodalomi” részlegeként névtelenül élte a maga életét, mint apró törzsszövetség, nomád pásztor és kereskedő rétegekből összeverődve. A történelem csak akkor vesz létezésükről tudomást, mikor Heraklios bizánci császár (610-641) a perzsákkal vívott élethalálra menő harcot és 627-ben, a téli hadjárat idején végső veszélybe került. Megszorult helyzetében meghívta magához Tiflisbe a kazár kagánt és levelében már előre szövetségesül kérte fel a perzsák ellen. A kagán hatalmas sereget szervezett a különféle törzsek lovasaiból és eleget téve Heraklios kérésének, megjelent a találkán. Korabeli bizánci írók igen színesen írják le a két uralkodó barátkozását. Ettől a találkozástól ismeri a világtörténelem a Kazárok létezését. (Kuun G. 306.)

Ugyanez a Heraklios ugyanazon évben a bolgárok kánjával, Kuvráttal is szövetségre lép s ideig-óráig megállítja a perzsák diadalmas hódításait, akik már-már a Kaukázus kis államait is veszélyeztették.

A Kazár Állam szövetségi rendszere, mint mondtuk, sok apróbb népet fogott össze, köztük a szabírok, besenyők törzseit is. A besenyők népe a Hudud al Alam szerint a Kazár Ál-

lamban több vidéken vert magának szállást és többek közt az Aral-tónál az „északi besenyők” csoportja, nyugaton pedig a Krím-félszigettől a Kaukázus lapályos völgyéig élték életüket a sok rokonfajú és nyelvű néppel együtt. Gróf Kuún Géza alapos írása a Krím-félsziget történetéről egy harmadik csoportot is felderített. A termékeny földjeivel, ízes halakban gazdag öbleivel és kikötőit látogató tengerentúli kereskedők vásáraival csábító Krím-félszigetre is behatottak a besenyők megtelepedni vágyó rétegei öröklődési alapon kiépült lovasarisztokrátaik védelme alatt. A mozgékony nomád réteg a Dnyeper két partját foglalta el és mintegy háttérét képezte az új besenyő kolóniának. Idézve gróf Kuún szavait: „A Dnyeper két partján sátorozó besenyők igen különböztek krími testvéreiktől, kik ezen a kultúra magasabb színvonalán álló új hazájukban részint szorgalmas földművelők, részint kereskedők lettek... Maga a büszke Chersonesos, a bithyniai Heraklea lánya is tisztelte a besenyőket és kívánt velük kereskedelmi kapcsolatokat kötni. A besenyő kereskedelemnek fő lerakodóhelye Chersonesos volt. „ (1873-309) Azt ma már az orosz történészek felderítették, hogy a Krím-félszigeti besenyők külön várost alapítottak az egyik „kangar”, azaz vezető törzsük főszállásaként Surozd néven. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ez egészen érthető volt, hisz a hatalmas Sur-törzs Kál (Küel) fejedelemsége alatt, a Bíborban Született írása szerint a 940-es években a Dnyeper vonalát, egész jobb partját Kijevtől Chersonig törzsi birtokként, szállásként választotta magának.

Kazária zsoldjában sűrűn találkozunk besenyőkkel. A „Hudud al Alam” -mint láttuk- egyenesen „kazárbesenyő” törzseket ismer. A Semenderbe átköltözött kazár kagánok udvara híres volt a belső intrikáiról és a szinte rejtekbe élő kagánok nem bíztak meg saját fajtájukból eredő testőrségben. Inkább pénzzel, főleg arab dirhemekkel kenyeresték le a Kazár Állam törzsszövetségében álló harcias „türk” népeket, főleg a besenyőket. Így néha nagy befolyásra tettek szert a besenyő vezérek.

Egy ilyen besenyő törzs, minden valószínűség szerint a Surok törzse jelentette a kagánok számára a Fekete-tenger partvidékének biztonságát a maga jelentős kereskedelmi kikötőivel. A Krím-félsziget városai még a XI. században is besenyő neveket viselnek. Stratégiailag is fontos volt ez a félsziget, mint átjáró a bizánci és arab kereskedelmi hajóutak kereszteződése. A bizánci hajóhad sokszor megjelent „Phanagoriában”, a későbbi Taman kikötőben, ahol zsoldos garnizonjai, katonai telepei jelentették Bizánc uralmát. Chersonban külön tudun, azaz besenyő kormányzó székel. Az északról jövő prémkereskedelem és a kínai selyem áruk hatalmas és jól megszervezett raktárai zsúfolták itt össze két világresz kincseit és ez a vidék volt Bizánc éléskamrája, itt zajlottak le a marhavásárok, ellátva a császárváros igényeit.

De egyúttal a Bizánctól száműzött, politikai ellenfeleket is itt őrizték. Így került ide II. Justinian, aki szinte államcsődbe vitte Bizáncot. III. Tiberius palotaforradalommal távolította el és erős kísérettel, háromszáz hajós őrizetében, bár felkent császári méltóságának tiszteletben tartásával Cherson meg-

erősített kastélyába kísértette. Theophanes bizánci történész írta le itteni életét (Bonni kiadás, 566.), amely tele van a nyugtalanvérű ex-császár szökési kísérleteivel. Minket csak a besenyőkkel való kapcsolatai érdekelnek s rövidre fogva az eseményeket, jelzem, hogy a Taman város besenyő „tudun”-ja Busir kagán (675-750) bizalmasa és a Tamatharka kikötőváros „tarkán”ja is belekeveredtek az ex-császár terveibe. Az események 704-ben zajlanak le és a már említett Theophanes feljegyzésein kívül a híres „Cambridge Document” mentik át az utókorra zajlásukat. (Chapter VI. n. 132.) Ezek szerint a semenderi kagán-udvar ünnepélyes fogadtatást rendez a volt császár tiszteletére, sőt Csicsak, a kagán leánya feleségül megy hozzá, miután Theodora néven megkeresztelték.

A kazár kagán azonban nem annyira erős, hogy III. Tiberius fenyegetései és főleg adományai ne vegyék le lábáról. A sűrűn jövő követek egyre nagyobb tömegű aranyat ígérnek Jusztinián kiadásáért, akár élve, akár holtan. Busir kagán kapzsi, aranyra éhes és két bizalmasát, Bulsit és Babacs tarkányt utasítja, hogy a már-már biztonságban élő ex-császárt „még nagyobb biztonság” kedvéért kísérik lovasaikkal Phanagóriába, de útközben tegyék el láb alól. Az utasítást azonban Theodora, a kagán leánya is megtudja egy bennfentes udvaronctól és sietve közli férjével, hogy életére törnek.

II. Jusztinian útközben bíbor sátorába kéreti Babacs tarkányt és egy, már előre készített selyemzsinór-hurokkal megfojtja. Ugyancsak „bizalmas tárgyalásra” kéreti Bulsit is, aki osz-

tozik a tragikus véget ért fajtestvére sorsában. (Theophanes 545.) Az ex-császárnak sikerül megszöknie és 705 őszén már Terbel bolgár királynak a vendége.

Mint későbbi epizód ugyancsak tragikus sorsú, Pasman nevű besenyő, Cherson „tudun”-ja is szerepel Justinian tárgyalásai során Mashudi irataiban. Bizáncból érkezett követek kértek kihallgatást a Chersonban meghúzódó ex-császártól közel 300 tengerész kíséretében. A „tudun” óvatosságból csak a követeket engedte a város kapuján belépni, azokat is külön-külön. A Bizánc-ellenes menekült vagy száműzött görög lakosság azonban mindkettőt felkoncolta. A besenyő Pasman erre a hajóhad parancsnokához indult, hogy beszámoljon az eseményekről vagy hogy mentegetőddzék a történetekért. Ezen a rövid úton-nem tudni, mi okból-meghalt. Besenyő ősi szokás szerint 300 görög rabszolgát gyilkoltak le sírja felett és vele együtt temették el. (Zeki Validi, 138.)

A kalifák nemcsak fegyverrel hódítottak, hanem házasságkötéssel is igyekeztek befolyásukat a még „hitetlen” országokra kiterjeszteni. Így zajlott le besenyő mellékszereplőkkel 758-ban az örmény területeket megszálló Usayid arab kormányzó esetében. Egyszerűen parancsot kap a kalifától, hogy kössön házasságot a kazár kagán leányával. Meseszerű az egész, de Usayid követein keresztül eléri célját és a kazár hercegnő a Volga menti fővárosból megindul selyemsátorú kocsiján a Kaukázus szorosain át Örményország felé. Besenyő lovasság kivont szablyával nyargalt a kocsi oldalán As Tarkán parancsnoksága alatt. A házasságkötés a Káspi-tó melletti Barka városkában zajlott le, miközben kirakták a

húsz szekérnyi arany-ezüst edényeket és csodás kincseket, ahogy a kormányzó írnoka, al- Kufi, mint szemtanú leírja. (Zeki Validi Ibn-Faldan 120.) A besenyő eredetű tarkány – mert itt csak méltóság névről esik szó -s egyben a kagán bizalmasa Bulcsuj névre hallgat.

A kazár hercegnő gyermekszülésbe belehal s apja, a kagán orgyilkosságra gyanakszik és megindítja a kalifátus ellen a megtorló háborút. As Bulcsuj most is a vezér. Besenyőivel betör a Dariel-szoroson át a kalifátus területére és 7000 foglyot ejt. Ezek közt szép számmal vannak várépítő kézművesek és más mesteremberek. A tarkán Kamk mellett egy bevéhetetlen erődtámenyt építtet fel velük.

Majdnem ugyanez a házassági história ismétlődik meg alig két év múltán, csak most mások a főszereplők. Georgia királynak, Gyuansernek húga messze földön híres szépségéről. A kazár kagán – mert most ő a házasulandó! – lánykérőket küld Georgiába, hogy szándékát tolmácsolják. Ellenértékül felkínálja hadseregének erejét a kis kaukázusi királyságot fenyegető arab kalifátus hódítási kísérleteivel szemben. A szépséges hercegnő gúnyolódik a kazár uralkodó ajánlatán s bár Gyuanser már-már beleegyezését adná, de az özvegy királyné is a leány oldalára áll és a követek házassági ígéret nélkül térnek vissza a kagáni udvarba. Két év múlva aztán a felbosszantott kazár uralkodó As Bulcsuj vezérlete alatt megostromoltatja Gyuanser várát s elfogja őt is, hűgát is.

A fiatal hercegnő a Dariel-szoroshoz, azaz Kazária határához érve megmérgezi magát, A besenyő nagyúr üres kezekkel jelenti a történeteket s a felbőszült kagán, miután a holt-

testet sem láthatta, féktelen dühében halálra ítéli As Bulcsujt. Karóhoz kötve ruhákkal betekerte a fejét és két lovas körbenyargalta az elítéltet mindaddig, amíg a nyaka teljesen kicsavarodott. (D. M. Dunlop, 1967.)

Bár alapvető szándékom a besenyők eseménytörténetének vázlatos összeállítása, nem mellőzhetem a településtörténet és még inkább a régészet legújabb idevonatkozó adatainak megemlítését. Jehuda Mizrahi ben Mózes héber utazó a VII. század elején bejárta a Krím-félszigetet és részletesen beszámol benyomásairól a Hamadánban őrzött kéziratában a vidék városairól. Említi- többek között -. Szolkat, Onokat, Eszki- Kerim, Kis és Nagykend városokat. Nyelvészek zöme állítja, hogy az említett helynevek besenyő eredetűek. A „kat”, azaz város, vagy „hely” egyformán szerepel az ún. „északi besenyőknél” Chorezmiában, amint megtaláljuk a Bíborban Született Konstantin Dnyeper parti városok egész soránál is. A „kerim” azonos a „karám”-mal, azaz megerősített hellyel, s végül a „kend” a nyugat-magyarországi besenyők „kékkend” törzsi nevét idézi. Régészeti téren jelentős a Krím-félszigeti, Csufkala városka gettószerű héber temetőjében talált 18 sírkő, amelyek megerősítik az elébb felsorolt neveket s most már a héber abc-vel írva. (L. Chwolson: Achtzehn hebräische Grabinschriften aus der Krim.) A zsidóság itteni tartózkodása folyamatos a Kr. e. II. század óta, mert az említett sírkövek legelső évszámadata Kr. e. 179-ből származik. Ami azonban meglepő, a feliratokon héber betűkkel törökös személynevek, Baksi, Toktamis, Béglík, Aini stb. szerepelnek. Sőt, az a ritka méltóságcím is előfordul egy

Sarah nevű asszony sírkövén; hogy katun, ami a besenyők-nél „fejedelemasszonyt” jelent Kuún Géza hosszadalmasan kifejti, hogy már Herodotos írásaiban szerepelnek a „taurisi”, azaz Krím-félszigeti szkíták sorában a törökös népek.

Ez lenne a magyarázat a Sur-besenyők megtelepült részlegének ősi idők óta itt tartózkodására, akik mint mondtam, saját városukkal büszkélkedhettek Surosd névvel. A zsidó hitközség Szent Jeromos (+480) szerint a Sefaradban lakó jeruzsálemi héberek alapítása, mert a Bibliában lévő „Bosporus”-t itt a krími diaszpórában szintén „Sefarad”-nak nevezték el.

A krím-félszigeti héber hitközség mindenesetre mindvégig igen csekély számú diaszpóra volt, mert a teljesen lezárt temetőfalak arra mutatnak, hogy a zsidóság gettóban élt s hosszú évszázados múlttal szemben mindössze 18 sírkövet találtak.

Ez a kis vargabetű a krím-félszigeti zsidósággal kapcsolatban szükségesnek látszik, mert innét indult ki a Kazár Birodalom vezető rétegének a judaizálása, Obadja, a chorezmi származású kazár kagán, aki a Talmud alapjaira helyezte vallását, egy csufkalai, azaz krím-félszigeti sírkövön megörökített névrokon Obadjával találkozhatott...

Végezetül megemlítem nagy Ázsia-kutatónk és régészünk, Erdélyi István kis tanulmányát a besenyők feltárt sírjairól a Krím-félsziget Tamán felé eső részén, közvetlenül a Kubán torkolatánál. A tanulmány idézi Sz. A. Pletnyova szovjet ré-

gész kiértékeléseit, besenyő sírokról az 1965-ben végzett Tamány vidék, azaz az Azóviger sarkában elterülő síkságon lefolyt ásatásokról. Meglepő azonosságot látnak a kárpát-medencei magyar honfoglalás kori sírokkal. Különösen a Kepy falucska ősi temetője nyújt sok azonosságot. Ez tehát a besenyők „kazáriai telepeiről” nyújtott régészeti adatsorozat, megerősítendő a már eddig elsorolt eseménytörténeti adatokat. („A honfoglaló magyarság Kubány vidéki tartózkodásának kérdéséről”, Magyar Történelmi Szemle – Buenos Aires, II. 71-72. j

MIÉRT VÁNDOROLTAK NYUGATRA A BESENYŐK

Az Európa felé haladó 9. századi nagy népvándorlás okát az általános felfogás hatalmi törekvésekben látta sokáig. A „Drang nach Westen”-nek azonban geológusok, klimatológusok, régészek új, meglepően új kutatási eredményei szerint nem politikai hatalomra törés volt az oka, hanem a 9. század elejétől a 10. század első feléig tartó és a fél földgömböt elöntő felforrósodott klíma és a nyomán következő borzalmas szárazság az ázsiai féltekén.

Kétségtelen, hogy ez a természeti katasztrófa megváltoztatta a Közép-Ázsiát betöltő népek életmódját. Ma talán nehezen fogadnánk el akkora ráhatást jelenlegi életünkben, de a klimatikus változásoknak elsődlegesen kitett földművelés és állattenyésztésből élő népek tragikus sorsa ismeretes pl. India gyakori aszályos évei, avagy a napjainkban dúló abessinai szárazság a lehető legnagyobb természeti kataszt-

rófákhoz tartozik. Pedig itt és most nincs évszázados aszályról szó, hanem pusztán esetleg évekig tartó esőtlen és így vízben szegény ismétlődő fázisokról.

Klíma-történészek megállapításai szerint a jelzett belső-ázsiai 9. századi szárazság valóban nemzetközi katasztrófa jellegű volt. Hazánkfia Timkó Imre 1912- ben végzett a Káspi- tenger környéki sztyeppéken klimatológiai vizsgálatokat és a hajdanán oly tejjel- mézzel folyó Kánaánt sivatagba fojtó változások nyomára jutott a modern Kutatás módszereivel és eszközeivel. Ebben a kritikus évszázadban Timkó szerint a hajdan volt Kr. u. első évszázadban a Káspi-tenger partjára épült városok régészeti emlékek közel nyolcszáz kilométernyire maradtak a jelzeti 9. századig a tenger vizétől. A nyolcszáz kilométeres sáv teljesen kiszikkadt, ami azt jelenti, hogy a mögötte lévő hatalmas területek teljesen elsivatagosodtak. (Földrajzi Közlemények 43., 1915.)

A Káspi-tenger vízszintváltozásáról igen jellemző összeállítást közöl a jelzett magyar tudós Chanikov orosz archeológus-geológus nyomán:

Kr. u. az 1. században 85, 00 angol láb tengerszint

Kr. u. 915-ben 30, 00 angol láb tengerszint

Kr. u. 1306-ban 35, 00 angol láb tengerszint

Kr. u. 1832-ben 3, 52 angol láb tengerszint

Méterekben tehát a 8. és 9. századokban hallatlan nagy szárazságnak kellett lennie századokon keresztül, hogy az első számadat 25. 92 m-ről 9. 15 méternyire szállt alá a tengerszintje, miután a beleömlő folyók is majdnem kiszáradtak!

Ezt a hallatlan klímaváltozást elsősorban a belső-ázsiai mezőségek, legelők érezték meg, annyira, hogy a nomád pásztorságból élő néprétegek országhatárokon túl éhhalálra voltak ítélve, miután már a vetésekre átokként nehezedő aszály minden gabonaféle vagy kerti vetemény termesztését lehetlenné tette.

A Káspi-tenger északkeleti és az Aral-tó vidéki besenyő tömegek erre megindulnak a többi, láncszerűen egymást követő más népek után nyugatra, hisz Belső-Ázsia akkor már sivataggá vált, az életadó sztyeppe kiszikkadt, legelőin dögvészre jutott volna az állatállomány, amely számukra az élet legutolsó tehetősége volt a menekülésre.

Ugyancsak érdekes módon állapították meg a népeket terelő éghajlati változások határát orosz kutatók, akik szerint a vikingek világhódító útjaira, sőt Észak-Amerika felfedezésére ez a hallatlan változás nyitotta meg a lehetőségeket, hisz az északi folyók és tengerek rendszerint befagytak, de ezúttal a vízi utak járhatók maradtak. S a másik módszer, amivel a szárazság hatását még szinte ezer év után is ki tudták mutatni, az emberkoponyák fogköveinek rétegződése volt. Kimutatták ui., hogy a szárazság esetén a földműveléssel foglalkozó néprétegek is állandó húsfogyasztásra kényszerülve, elkerülték a különben a sok gabona és növényi ételfogyasztás okozta fogkő a száraz évszázadokban szinte teljesen hiányzik. (Veres P.: „Lés antécédents de la conquête du Pays par les Hongrois” 1977, 283.)

A lábasjóság terelésével kezdődött tehát a nagy nyugatra vonulás. Útközben mindenütt sivár, kietlen, aszályos vidé-

ken Kellett sietve átvonulniok a besenyőknek is, mint az uzoknak, kunoknak és még később a Volga menti bolgárok és kazárok is kénytelenek voltak fővárosaikat a Különben állandóan előntött Volga-kanyarba áttelepíteni, míg a puszták állattenyésztő rétege követte a már nyugatabbra érkezett rokon népek útját

Az elképzelt mese, hogy a lovas nomádok harcias tömegei indultak Európát rablással, fosztogatással rémítgetni, egyszeriben csordáikat; nyájaikat, méneseiket maguk előtt sietve terelő, kétségbeesett, szomjúságtól és éhségtől űzött pásztornépek leverő valóságává válik, ha az ökológikus katasztrófa tömegáldozatait tartjuk realitásnak. Kiszikkadtak a legelők, kiapadtak a folyó- és forrásvizek, és a nagy hajzában ezrével hulltak el naponta az állatállomány legszívósabb egyedei is, ha a menetelés vagy vándorszorgás huzamosabb ideig tartott volna. Ezért volt a sietség. Így is az elhullt állatok „dögrovással” számon tartott hullái felett ott kóvályogtak a magas légben a dögmadarak, ragadozó szárnyasok fellege, amely követte a vándorlókat. Ez a kép maradhatott meg a magyar krónikás ama állítása is, hogy a „besék” (ez ótörökben ragadozó madarat jelent!) szállták meg 896-ban a honfoglalás kori magyarok menetelő csoportjait és ez a kép ragadta meg legjobban a képzelet világát, hogy a „besenyők” elöl kellett Árpád honfoglalóinak Etelközt elhagyni. Ezt a tarthatatlan képet cáfolja a mai kor orosz kutatóinak egész serege és egyedül Györffy György marad a „besenyő mészárlás” alapján a védtelenül hagyott magyar asszonyok és gyermekek sorában.

A puszták népe a legelők dús fűvét, források üdítő vizét keresi állatainak. Így van ez a magyar krónikában is, mikor Árpád küldöttei egy marék fűvet, egy tülök vizet kérnek Szvatopluk fejedelemtől...

BESENYŐORSZÁG TÖRTÉNETE

TÖRZSI MEGTELEPÜLÉS AZ ETELKÖZBEN

A Belső-Ázsia végtelen sztyeppéin vándorló besenyők eseménytörténetét még csak sejtelemszerűen sem lehetne megírni a ma már egészen ismeretlen és rég letűnt különféle, felburjánzó vallások adatait tároló papi könyvek nélkül. Sokszerű a vallástörténet, amely a besenyőket néha csak említi, néha azonban becses adatokat őriz róluk. Távol-kelettől egészen a Kaukázusig nyomon kísérjük tehát ezt a tarka vallástörténeti képet. Sokat segít az egységes távlat megalkotásában a Perzsa Birodalomból Kínáig elterjedt és Zoroaster (Kr. e. 660-Kr. u. 583.) a mágusok „tűzvallását” megújító próféta tanait elfogadó országok története. És ide igen sok, ma már nem létező, hajdan volt ország tartozik...

A mani-vallást Kína és Ujguria tekintették államvallásnak és mindkettő hatással volt a Keleti és Nyugati Török Birodalomra, amelynek állam szövetségi keretében a besenyők is éltek. A Nestor-féle új keresztény szekta vallástörténetébe pedig már a besenyők tevékeny szerepet játszanak, perirataiban szerepel először a mai formában is használt besenyő név. Az iszlám volt az utolsó nagyhatású vallás, amely fanatizmusával előbb ellenállást kelt a besenyő törzsek vallási

hiedelmeiben, de utóbb chorezmiai hatásra ők is mohamedánok lesznek, legalábbis részben. Bizánc „ortodoxiája” fosztotta le róluk már a Kr. e. XI. század során, de nem olyan mélyen, hogy ősi vallásuk minden gyökerét széttéphette volna. Így akad még ma is a nyugat-magyarországi részeken legalább népszokások formájában a göcseji „tűzörzés”, a „pünkösdi királyság” besenyő lóversenyeinek jutalma, vagy az asszonyok száján élő „uram-kánom” szólásmondás...

Még jelentősebb azoknak az ősi népeknek a története, amelyek szövetségében mint könnyűlovasság, karavánkíséret és kereskedők védelmezői teljesítettek. Így már a Pártus Birodalom lovassági parancsnoksága az örökletes Surén mint hadban fővezéri, békében a koronaékszerek őrzői közel ezer éven át szerepelnek sokszerű tisztségeikben és Sur nevük még a Kr. u. 955-ben lezajlott Lech mezei csatánál is feltűnik. Ugyanígy megtaláljuk őket- bár nem annyira írott forrásokban, hanem a régészet mindent feltáró ásói nyomán a híres kangkü- birodalomban a Szir-Darja középső folyásvidékén a Talasz-völgy és a Csur folyó vidékén terült el, de innét később a Vaskapuig is kiterjedt. A Sah Name-ban mint Turán-országa területét jelző térség, sűrűn előfordul. Nyaralóhelye volt az ókor hajnalán a legősibb sumér népnek. Az 1967-ben lefolyt részletátásatok Istar istenasszony nyolcágú csillagával, turulos képekkel díszített magas kultúráról tanúskodó ősi és a sumérral azonos nép hatalmas városait tárták fel itt Kangkü homokba temetett birodalmában. A neve ment át aztán a Bíborban Született császári krónikában „kangar” néven említett és a besenyők legősibb hazája, innét szóródtak

szét, mint katonai alakulatok, vándorkereskedők, mint a fé-szekhagyó madarak. Ezt a vidéket még ma is „sumeru”-nak, „a világ köldökének” nevezik. (Róna-Tas András: Nomádok nyomában, Bp. 1961 – és Mircea Eliade: Tratado de historia de religiones, Madrid, 1954.)

A Perzsa Birodalomba átmentődött a pártusok Surena ősi nemzetségének szétterjedt családja. Ott már a napimadás, tűztisztelet és a „mágus vallás”-sal kapcsolatos állami iratok és főleg a perek, sokat mondanak a besenyőkről... Perzsia állandó harcias politikája Rómával és később Bizánccal hol szövetségesként, hol ellenfélként látja határain a nehéz, vértetett „falanxokkal” szemben a besenyő könnyű lovasságát. Perzsia bukását túlélve az iszlám zöld zászlait is hol megfuttatva, hol diadalra segítve, tovább folyik a besenyő történelemnek eme sok vért vesztő életmódja, legalábbis a katonai jellegű törzsek soraiban. Sokszor egymással szembe állnak ezek a torzsalkodó törzsek, főleg a környező országok izgatásaira hallgatva. A helyzet ugyanaz fajrokonai, főleg a szabírok és úzok törzseivel szemben. Az elsőket legyőzik, az erősebb és főleg vérrel takarékoskodó úzoktól azonban – már a Duna-völgyben! – megsemmisítő vereséget szenvednek.

Vannak nyomok a besenyők történetéről a kereskedelmi életben is, Arab és kínai források emlegetik ügyességüket, tájékozottságukat. A kínai Nagy Fal tövétől a Krímfélszigetig találkozunk nevükkel a vásárokat látogató tömegek sorában. Ezt a részletkérdést még csak most kezdi feltárni a történészek sora.

Íme, ennyi a lehetőség a besenyők történetének megírására! Sajnálatos, hogy magyar részről még a Kárpát-medencébe betelepedett törzsek életével sem foglalkozott eleddig kimerítően szakmunka. Minden kísérlet elakadt a besenyő telepek neveinek felkutatásánál, de az eseménytörténet megírására még csak kísérlet sem történt. Valahogy mintha tudósaink történészi téren is elfogadták volna a finnugorizmus szinte istenített, magyargyűlölő és egyben fanatikus russzofil Schlözer véleményét a besenyőkről írva: „... e megvásárolható s hitszegő nép, hit és hűség nélkül tulajdonképeni történelemre se nem érdemes, se nem képes... „ (Kritische Sammlungen I. 451.) Megvásárolhatóságukkal bizonyára zsoldos mivoltukra célzott és ezzel a kemény és igaztalan kritikával a világtörténelemben sűrűn alkalmazott, bérbe fogadott és hivatásszerű katonai módszert ítélte el. Róma és Bizánc hadserege zsoldos volt és a róluk elnevezett kultúrának alapjait vetette meg. Mátyás király csehekből, morvákból toborzott „fekete hadserege” vagy a keresztes hadjáratok zöme ilyen „megfizethető, megvásárolható” zsoldosokból állott össze és tehetséges vezetőikkel „történelmet alkottak”! S ami a hitszegést illeti, egy kis „oknyomozó történelmi módszerrel” azonnal rájövünk, hogy a zsoldfizetés elmaradása ezért vagy azért „hitszegésre” készítette a mindazokat a bérelt hadsereget, valahányszor elmaradt... Schlözernek igazság szerint azonban az fájt, hogy dédelgetett orosz apró fejedelemségeit bizony a besenyő hadak sokszor szorították kutyaszorítóba s talán még századok múltán sem alakult volna az orosz térségben valamire való

államalakulat, ha ez a merész és mindenre elszánt besenyő nép elleni közös védelem nem sarkallta volna őket...

Való igazság, hogy a besenyők történetét csak mint a kutató-sok „melléktermékét” vették kiébe-hóba figyelembe s akkor is mint negatív erők bemutatkozását. E tekintetben magyar részről is súlyos vádak illethetnék a „szaktudósokat”, akik csak a gúnyolódásukkal lassították az amatőr kutatók munkáját. Így Horvát István 1833-ben a „paczinákokról” írt munkáján derülgetett a korabeli „tudós világ”, vagy a lelkes Gyárfás István „jász-kunok történetébe” beágyazott besenyő tanulmány keltett szánalmas mosolyt azokban, akik csak a haladás fékezői voltak. Szokolay Margit tanulmányának sem volt jobb sorsa. („A magyarországi besenyő telepekről”, 1929.) Ezt a településtörténeti legelső kísérletet a ma is élő óhazai „hivatalos történetírás” diktatórikus hangnemben író történészek nesztora, Győrffy György „értékeli le kritikát-lanság” vádjával, illetve a lelkes honleány munkáját. („Besenyők és magyarok”, 1935.) De nehogy azt higgyük, hogy Győrffy „kritikája” hozott valami új értéket. Sőt, megspékelte nyilvánvaló tévedésekkel. Ugyanez ismétlődött meg Belitzky János nagyszerű egyik tanulmánya esetében. („A nyugat-dunántúli és felvidéki besenyő telepek”, 1937.) Erre az a lapos és pompásan dokumentált írásra írt „cáfoló” tanulmányt még ugyanazon évben, sőt szaklapban, nehogy a szlavisták „megsértődjenek” Belitzky „túl törökös” eredményein – Kniezsa István. („A nyugat-magyarországi besenyők kérdéséhez”, 1937.)

Az is igaz, hogy a besenyő kérdéssel való foglalkozás nagyon sok nehézséggel jár. Már maga a „besenyő” név sem annyira egyszerű, mint hangzik. Néhai Horvát István hangyaszorgalommal a görögös „pacinakita” népnév 41, arabos „bedzsenak” 18 és a magyaros „besseni” 3 változatát bön-gészte össze. Ezekhez kell még csatolnunk a „kongói” nevet a maga változataival, valamint az osztrák és bajor földeken még ma is előforduló „Petschendorf” – „Beschenberg” hely-nevek változatait. Folyik a vita hazai berkekben arról is, hogy tulajdonképpen a kangárok „hódították meg” a besenyőket, vagy megfordítva. Szerencsére Czeglédy tisztánlátá-sa legyőzi Győrffy téves nézeteit.

Nehezíti a kutatómunkát a „pars pro toto”, a résszel az egész-et megnevező eljárás is, amikor az egyes törzsnevekkel je-lölik az egész népet. Erre gyakori eset a Sur, Kadisa („quadishija”) és Cshyko-Csiko nemzetség történelmi sze-replésénél.

Jelen kis munkám valójában csak egy sűrített vázlattal való kísérlet a besenyők történetének egybefoglalására. Maga a településtörténet, főleg a Kárpát-medencében, külön kötetet igényelne. Jelentős anyag a család- és személynevek elemzé-se is.

Ezért választottam 3 kötetre az összegyűlt anyagot. Így sok-kal áttekinthetőbb. Mert vallom, hogy ez a vitéz nép nem veszett el, hanem köztünk, bennünk él s annyira egylényegű a magyarsággal, hogy éles szem is alig-alig vesz észre a két nép közt különbséget...

Meghökkentőnek hangzik a besenyőknek esetlegesen az avarokkal 582-ben a Kárpát-medencébe való bevonulásának csak említése is. Maga az „eltűnt avarok” története is nagyon elhanyagolt területe történetírásunknak, nemhogy még a nagy hódító néppel Európába sodródott etnikumokkal, törzsekkel foglalkoztak volna a kutatóink. Pedig annyit már megállapítottam, hogy az Avar Birodalomban a Steyer folyót átúszó fogoly vezér, Xerxes, a kirgizek törzsének feje volt. A besenyőkről akkoriban, mikor a „Korai avar kagánok”-ról írt tanulmányom megjelent, még magam sem érkeztem el a besenyők betársulásának lehetőségéig. Ma már Tabari, Hansen, de főleg a magyar Czebe Gyula eredményei, illetőleg adatai ezt egész nyilvánvalóvá teszik. S így a besenyők egyes törzseinek az avarokhoz való kapcsolódása és Európába jövedele tagadhatatlan történelmi tény, mint ahogy a „kettős honfoglalás” tétele is az. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy pl. a Sur besenyő törzs egy része már Árpád magyarjainak Magyarországra érkezése előtt véglegesen megtelepedtek a bajor-magyar határsávban, már akkor, amikor még Ausztria nem is létezett!

Tabari szerint (Nöldeke kiadás: 157. old.) a Perzsa Birodalom északi részén, pontosabban a mai Turkesztán déli részén élt, közel a Gurgán nevű vidékhez, „suli” névvel a kínai feljegyzések szerint. Ebből nyilván kitetszik, boy a kínai az „r” hangot mindig „l” hanggal pótolja és írja, ejti egyformán. Ezt a suri népet Sharám Péroz perzsa király telepítette meg a szorosok védelmére. Mikor az avarok súlyos vereséget szenvedtek a keleti Türk Birodalom kagánjától és nyu-

gatra menekültek, a sulí-surí nép java része csatlakozott hozzájuk. A sogdiai besenyő Sur törzs így aztán felvette az „avar” nevet. (H. W. Haussig: 1953, 370-371.) A késő mohamedán források azonban megkülönböztették őket az avarok általánosan összefoglaló nevétől a „var” (a várkony = avar névből) alkottak meg a Sur név csatolásával a „varsulok” (barsulok) népi megjelölést. Így adódik aztán Tabari ama megjegyzése, hogy a besenyők törzsei „Barsuliából” erednek.

O. Hansen viszont a Sur (többször Surik) népnevet közép-perzsa eredetű megjelölésnek tartja, de ugyancsak Sogdia nomád lakóira: „Wir können also auch annehmen, dass es sich bei Sur um die bis zu ihrer Niederlage durch die Türken in Sogdiana wohnenden altaischen Staemme handelte, für die auch sonst die Bezeichnung „abar” gebraucht wurde. „ (I. m. 361. j.) Hansen tehát altáji népet látott a Sur törzsekben, akik a nagy török győzelem után menekítették át nyájukat Turkesztán déli részeire. Nagy jelentősége van ennek az értékes felfedezésnek, mert ezzel már kapcsolhatjuk a Czebe Gyula-féle kutatási eredményt is.

Czene, a korán elhalt magyar bizantinológus részletesen foglalkozott Nicolaos Mysticos munkájában előforduló népi nevekkal, amiket ez a szorgalmas pátriárka megörökített. Leginkább érdeket keltőbb a „Tourkoi, Paczinakitai kai Alanoi” három népnév, amelyet a tudós szerző így egymás mellett felsorolva az „együttélés” bizonyítékának tekint. (Körösi Csoma Arch. 1. 306.) Ugyanezen véleményen van Zeki Validi Togan baskír tudós és egyben turkológus is.

(„Völkerschaften des Chazarenreiches im neunten Jahrhundert 56-57. old.)

Ez az „együttélés” Kazária keretén belül. Pontosan meghatározza szálláshelyeiket Idrisi arab utazó és író: Maggari és Pecsenegi „külső Rus-országban” laknak egymás közelében, az elsők a Kubán folyó felső vidékén a Kaukázusig, míg a pecsenegek a Kalaus folyó felső folyásánál. Kalaus vidékén a pecsenegek közt sok az igazhitű, de több a zsidó Mózes követője. „ Az Idrisi kézirat isztambuli példánya kezemben volt és „külső Rus”-ra vonatkozólag (bilad al-rusiya al hanga) sikerül megállapítanom, hogy pontosan megfelel a hajdan volt Lebedia területének. Egyben fontos híradás a besenyők „kaliz” csoportjának, akikről már Magyarországon, más forrásokból is tudjuk, hogy a főleg pénzügyekkel foglalkozó, fémmegmunkáló nép nagyon gazdag volt arany-ezüst felszerelésekben és csak „önvédelemi” címén voltak hajlandók másokkal harcba kelni.

Az természetes, hogy a „tus”-”rusiya” fogalmat a folyamjáró vikingekre kell alkalmaznunk, akiket a szláv népek neveztek így vörösszőke szakálluk miatt. Kereskedelmi kapcsolataik során a békés együttélésre, jószomszédi viszonyra szükség volt. Nem is tudunk közöttük háborúságról. A „kalóz”-okról eddig a kutatás azt vélte, hogy a chwarezmi, zsidózó és mohamedán őslakosság soraiból kerültek ki. Az Idrisi-féle híradás a Kalaus folyó menti szálláshelyükről elfogadhatóbbá teszi, hogy a földrajzi név után hívták így őket „kalauz”-”kalóz”-”kaliz” néven.

Csak „feltevésem” erősítésére említem meg a híres arab utazó, Ibn Fadlan adatát a 922-ben még a Volga és az Ural-hegység nyugati lejtőin az uzokkal együtt élő besenyők csoportját, akikről – mint említettük- Bíborban Született Konstantin császárnak is volt tudomása. Ezek szerint a besenyők több hullámban érkeztek nyugatra: az első csoport az avarokkal, a második csoport Árpád magyarjaival és végül az uzokkal szövetséges besenyő törzsek.

Általános felfogás szerint – ahogy eddig a magyar történet-szek tanították -a besenyők Etelközből rajtaütésszerű támadással űzték ki a magyarokat. Annak ellenére, hogy sok „különvélemény” is akadt, a valódi történelmi tény egészen elhomályosult és az Árpád-féle honfoglalás mozgatóerejeként a besenyők előli menekülést tekintették. Ezt a begyepesedett felfogást alapjában megrendítette a Csallány Dezső és László Gyula által felvetett és képviselt „kettős honfoglalás” feltevése, amit napról napra történelmi tényként kezdenek elfogadni.

Hogy a besenyő-magyar honfoglalás előtti, etelközi összeüt-közés Bíborban Született Konstantin kronológiai tévedéséből táplálkozik, azt már több ízben láttuk. Az alapos cáfolatok azonban még az óhazában egyes történészeknél konokul tartja magát a besenyők etelközi lerochanása. Legfőbb képviselőjük és hangadójuk Győrffy György veterán történész, aki miután rengeteget ír, sokat is téved. Ez már emberi. Csökönyösen hajtogatott véleményét legújabban László Gyula „kettős honfoglalás”-ának feltételezése ellen adta közre: „A honfoglalásról, újabb történelmi kutatások tükrében” címmel

(„Valóság”, 1973. VII. 15.) Vitázó szövegéből sűrítve kiemelem a besenyő-magyar „háborúra” vonatkozó részleteket és egyben a sok oldalról elhangzott cáfolatokat is, megtoldva a legújabbakkal.

Írja Győrffy: „A besenyők, akiket 894 körül a meglepetésszerű úz támadás menekülni kényszerített és sem idejük, sem módjuk nem lehetett rá, hogy állatállományukat a Volgán átszállítsák, kis ideig a Volga-Don könyöktől északra elterülő sztyeppén húzhatták meg magukat. Mint Konstantin császár besenyő hagyomány alapján írja, sikertelenül próbálkoztak új földet szerezni maguknak: azt a területet ugyanis, amely életmódjuknak megfelelt volna, Kazáriát vagy a középső Volga vidéket, katonailag felkészült nomád államok tartották kézben. Így nem maradt más út számukra, mint a magyarok országát, Etelközt elfoglalni. „ (1973. 9. old.)

Mint látjuk, Győrffy „oknyomozó történelmi módszerrel” próbálkozik, de minden egyes következtetése feltételes módon van megfogalmazva és így is bizonytalan. Írott források közül egyetlen egy sem említi meg az „úzok meglepetésszerű rajtaütését a besenyőkön 894 körül. Honnét vehette Gy.? Ibn Fadlan 922-ben még az Ural és Volga közt találja őket az úzokkal együtt. Mentségül tehát még azt sem hozhatja fel Gy., hogy esetleg visszamaradt csoportról van szó az arab utazók leírásában. Ez a lehetőség azonban nem látszik valószínűnek. Rácáfol a régészet. Az Etelközben ui. még nem találtak besenyő és úz sírokat, a Volgával párhuzamos keleti földszávon azonban annál is többet. Így idézi Veres P.

munkája F. Davidov orosz régész kutatásainak eredményeit. (Veres P.: 1972, 223. old.)

További gondolatmenetében Győrffy az úzok rajtaütésének következményeként írja: „... a mindenüket elveszített besenyőknek nem volt más választásuk, mint a magyarokra rontani és „hont foglalni”, akár hívták őket, akár nem. „ (1973. 10. old.)

A besenyők az ősi Kangaria területén érezték már a súlyos természeti jelenség következményeit. Urgencs és Kat lévén a törzsszövetség legjelentősebb városa az Aral-tó partján, közel régi nevén Oxus, mai nyelven Amu-Darja torkolatánál. A „kangar” törzsek rangosai pedig egy, az Aral-tóban lévő szigeten, Kangargradban üttették fel díszes fából faragott palotáikat. Ez a boldog állapot azonban a jelzett katasztrofális aszályok sorozata után véget ér. Az Oxus sok mellékága kiszikkad és maga az életet jelentő folyó medret változtat. Az Aral víztükre leszáll és lényegesen, talán több mint felére vonul vissza. Kangargrad (ma Kangrad) a szárazra kerül. A kiszáradó tenger homokján nem nől dús legelő, megművelésre alkalmatlan a talaj.

A mondottak a besenyőkkel kapcsolatban Al Biruni híradásában, a „Tahid Nihayat al-Amakin” könyvben megemlékezik az Aral-tó vidéki „sukkan”-okról, azaz lakosokról, akiket besenyőknek nevez és a nagy szárazságok miatt Chorezm területéről átvándoroltak nyugatabbra, Kazáriába. Kifejezetten említi, hogy az Oxus (Anm-Darya) megváltoztatta a medrét és ezzel a besenyők állatállománya elpusztult volna, ha tovább maradnak. Sajnos az évet nem mondja

meg, hogy ez mikor történt, de azóta ezeket a besenyő törzseket „kazár besenyő” néven illeti minden forrás és egyben megjelöli új szálláshelyüket a Káspi-tengerbe ömlő Emba és Ural folyók közt. Így chorezmi szövetségből kazár keretbe kerülnek, de ez nem jelent nagy változást, mert a két szomszédos állam több ízben, huzamosabb ideig a kagánok rokonságán keresztül perszonál unióban élt. Közvetlen szomszédjaik itt is a sokat emlegetett úzok s ha voltak is köztük kisebb helyi torzsalkodási lehetőségek -s bizonyára voltak -, de innét ugyan semmiféle „lerohanással” nem úzték el besenyő fajtestvéreiket, mint Győrffy írja, a 894 évben, hiszen még 922-ben mindkét népet ott találja a híres arab utazók egyike, Ibn Fadlan. (Bővebb forrás Marquart 492.)

Győrffy tétele a magyar-besenyő ellentétről és Etelköz lerohanásáról főleg az általa oly gyakran diszkreditált magyar krónikák „hagyományaira” hivatkozva még a következőket állítja: „A legrégibb magyar hagyomány... csak az állatok elvesztését panaszolja, amikor elmondja, hogy a magyarok előző lakhelyükön nem maradhattak, mivel a sasok (régii magyar nyelvben „besék”!) úgy zúdultak le rájuk a fákról, mint a legyek s barmaikat és lovaikat elpusztították... „ (f. m. 10. old.) Ez a „hagyomány” a harcoló nomád szokásokkal egyáltalában nincs tisztában, hiszen a győztesek nem a gazdagságot és bőséget jelentő állatállomány elpusztítására törekedtek, hiszen akkor a zsákmányt semmisítették volna meg.

A krónikákban valóban szereplő „besék”, azaz sasok, valóban pusztíthatták a barmokat, le-lecsapva a fákról, de ezek

nem az élő állatokra szálltak, hanem a vízhiány miatt elhulló döögökre. A legelésző állat sokkal jobban bírja az éhséget, mint a szomjúságot s szomja verésére a már jelzett katasztrofális aszály idején nemigen lehetett mód. Így Veres érvelései Győrffy állításaival szemben nagyon ésszerűnek hatnak. Etelközt is sújtotta a szárazság és a felforrósult éghajlat, amely például lehetővé vette a vikingek folyami és tengeri hajózását a Don, Volga és a többi folyamokon és Grönland vidékén. Nem volt téli havazás, nem fagytak be a vizek és így a különben a Fekete-tengerbe ömlő vizek is megcsapantak, források kiszáradtak. A besenyők és magyarok első gondja tehát mindig a vízhiány állataiknak. Szemük előtt hullottak el a barmok és így jobb híján igyekeztek felélni őket.

Igen jelentős Veres ama megállapítása, hogy az Árpád-féle honfoglalást megelőző és azt követő három-három emberöltő idejéből származó koponyák ezrein végzett vizsgálat megállapította, hogy a fogazat teljesen fogkőmentes, ami arra mutat, hogy életükben kizárólag hússal táplálkoztak. Mentették a menthetőt. A földművelés, szántás-vetés értelmetlenné vált és másból, mint egyre gyérülő állatállományukból maguk is igyekeztek a veszendő barmokat elfogyasztani.

Így már Győrffy ama tétele sem állja meg helyét, hogy a besenyőket az úzok, a szomszéd rokon nép lerohanta volna és ezzel indította volna a tőle nyugatabbra népek láncszerű továbbvonulását. S még kevésbé a besenyőktől való félelem vitte a Kárpát-medencébe Árpád magyarjait, hisz ezek már

több mint harminc éve ismerték Nyugatot, ahogy 862-ben már a mai Ausztria területén csatároznak s ismerték a Duna-Tisza völgyét, amely akkor még sűrű nádasokkal, mocsarakkal telített földrész volt, ahova a megmaradt gulyák, ménesek örömmel vetették be magukat annyi gyötrődés után.

OROSZ FEJEDELEMSÉGEK

Bármennyire előrelátó politikát is folytattak a bizánci császárok, a Birodalommal szomszédos népek közti számos érdekellentéttel nem tudták felvenni a versenyt. Különösen a császári hatalomra áhítozó bolgár Simeon okozott nekik nagy fejtöréseket. Őt nem tudták holmi „adományokkal” lekenyerezni. Így nem maradt más hátra a parázs összetűzéseknél, mint a jól bevált módszer: rázúdítani a bolgárookra a szomszédokat. Így fordult a helyzet 968-ban is. Bolgárok hatoltak át a Hemus-hegységen és nyomultak Bizánc felé, mire a rettegő bizánciak gyors segílyt keresve menesztették követek sorait az összes harcias néphez. Így kerültek a besenyőkhöz és a kijevi szlávok kialakulóban lévő fejedelméhez, Sviatoslavhoz. Az elsőik nem álltak kötélnek. Talán kevesellték a zsoldot, vagy már jobban összebarátkoztak a bolgárokkal, semhogy megtámadták volna őket. Sviatoslav azonban nagy érdekember lévén, elfogadta a felkínált ajándékot és hadaival a besenyők földjének megkerülésével betört Bolgáriába. Bolgár ösztönzésre viszont a besenyők vonultak fel a kis szláv fejedelemség ellen, amely alakoriban még Kijevvel szemben, a Dnyeper keleti oldalán lévő Perejaslaevlban tartotta udvarát. Sviatoslav nem számított a

besenyők közbelépésére és családját szinte fedezet nélkül Kijevben hagyta, mert az megerősített hely lévén, nagyobb biztonságot jelentett és főleg a szabírok által épített vár kényelmet nyújthatott az új főváros kezdetleges berendezkedésével szemben.

A besenyők megtámadták Kijevet, ahol Olga fejedelemasszony unokaival együtt töltötte bizánci fényűzésben napjait, lévén ő maga is bizánci herceglány, Helena névvel. A besenyő lovasság szoros zárlatot rendelt el a vár körül, sátoztáborokat verve a Dnyeper parti részeken és a dombos vidékeken. Az éhínség és vízhiány már-már katasztrofális volt és Olga fejedelemasszony az életmentés szempontjából és már a vár feladására készült. Bár a Dnyeper vidék szláv lakossága csónakokon próbálkozott az ostromlottak számára vizet szállítani, a besenyők azonban megakadályozták őket szándékukban. Így a város utcáit Nesztor orosz „Őskronikája” szerint-sírás és jajveszékelés töltötte be és másnapra már meg akarták nyitni a várkaput is, hogy kivonuljanak. Az általános kétségbeesés közepette egy ifjú vállalkozott rá, hogy kilopódzik a várból, áthatol a besenyők gyűrűjén és segítséget igyekszik hozni. Az éj sötétjében leereszkedett a várfalakon és kezében lókantárt és zablát lengetve átszaladt a tábornász mellett ülő besenyők csoportjai közt, miközben állandóan és fennhangon kiáltozta kérdő szavakkal besenyő nyelven: „Nem láttátok a lovamat? „ – Mire a besenyők észbe kaptak, már a Dnyeper vizébe vetette magát és sűrű nyílzápor közepette sikerült a túlsó, keleti parton megmenekülnie. Sürgős segítséget kért és kapott Pretics perejaslawli he-

lyettes vezértől, aki nagy csónakhadat gyűjtött gyorsan össze és a Dnyeperen a vár alatt éktelen dobpergéssel és trombitaszóval azt a látszatot keltette a besenyőkben, hogy maga Sviatoslav tért vissza seregével a bolgáriai háborúból. A csel sikerült is és a besenyő vezér személyesen találkozott a felmentő sereg parancsnokával és ősi szokás szerint átadta neki kardját, íját és lovát, mire válaszként Pretics viszont pajzsát, lándzsáját nyújtotta át barátsága jeléül. Mint Nesztor krónikája megemlíti: „a szkíta vezér pártus módon kezet adott a barátság megpecsételésére”.

Alig két év múlva, 970-ben a barátság már gyümölcsöző lett, mert a kiújult bolgár-bizánci ellentét során Svietoslav újra Bizánc oldalára állt, és barátságával megnyerte a besenyők támogatását. Csatlakoztak a magyarok is, akik az Al-Dunánál átlépték a határt és az egyesült hadsereg 308 ezer jól felszerelt harcossal várták az irányítást. Közben azonban változott a politikai helyzet s Bizánc barátaiból ellenségekké lettek. Tráciában mérhetetlen pusztítást vittek végbe. A bizánci fővezér és a későbbi császár, Bardas mentette meg a helyzetet azzal, hogy a besenyők csoportját lesbe csalva erősen megverte.

A gyorsan változó bizánci politika egy évre már Bizánc szövetségében találja a besenyőket. Sikerült őket rávenni, hogy ezek után mindig barátsággal viseltetnek egymás iránt. Bizánc természetesen megoldotta aranyzsákjait és évi adófizetésre is ígéretet tett. A feltétel ezért, hogy többé nem lépik át a Duna vonalát és nem háborgatják a Birodalom határait. Volt azonban egy záradéka is a békekötésnek, éspedig az,

hogy a bizánciak kérése ellenére a besenyő fejedelmek nem voltak hajlandók Sviatoslav seregeit országuk területén átengedni. Nem akarták neki megengedni, hogy szárazföldi útjaikon átvonuljon, mert a 971-i békekötésnél a hadizsákmányokból méltatlanul ő kapta az oroszlánrészt. A gögös kijevi fejedelem erre úgy határozott, hogy hadait csónakokon, vízi úton szállítja országába. Nesztor szerint egyik alvezére, Sneward viking vajda óvta az út veszedelmeitől s főleg a folyó medrét meg-megszakító és a mederben lévő sziklaszirtek miatt kialakult zuhatagokra hívta fel előre figyelmét. A fejedelem azonban diadalittasan elengedte füle mellett a jó tanácsot és hajóira szállt.

A besenyőkkel bizalmas pereslavok közölték Aldeja nevű besenyő barátjukkal Sviatoslav elindulását, mire az otthon maradt besenyők sietve körülzárták a zuhatagok vidékét, várva, hogy a fejedelem hajóhada partra kényszerül. A számítás bevált és a bizánci kikötőből hazafelé hajózó kijevi hadsereg kénytelen volt csónakjait a partra vonszolni a zuhatagok erős sodrása miatt. Sviatoslav azonban nem adta meg magát, hanem seregével a vízparton, Beloberesben tábort ütött, hogy kivárja a tavasz érkezését. Közben azonban élelmiszer fogytán nagy éhínség tört ki a táborban s mikor mégis elvonulásra kényszerültek lándzsás-pajzsos katonáit megtámadták a besenyők. A harc során a besenyő fejedelem, akit Nesztor krónikája Csur néven említ, maga végzett a kijevi fejedelemmel, akinek koponyájából aranyozott ivókelyet készíttetett ötvöseivel, használva minden ünnepélyes alkalommal diadala emlékére a kar szokása szerint. Nesztor

barát bizonyára elírta a besenyő fejedelem nevét, amely valóságban Sur-nak olvasandó, mint ezt több történetíró állítja. Ésszerű is, mert a Sur törzs szállásterületein vonult vissza a legyőzött kijevi vezér.

Ezek a történeti események – sajnálatos módon – egyáltalán nem szolgálták a besenyők összességének az ügyét. Nem szervezkedtek meg a törzsek egymással úgy, hogy egy erős központi hatalom jegecesedett volna ki körülöttük. Ellenhatásként viszont a kis szláv fejedelemségek sokrétű etnikuma nagyobb várak körül tömörült és az eredetileg gyenge, fegyvertelen erdőlakók komoly ellenfélként számítottak a nyílt terepeken támadó, harcias népnek. Az apró fejedelemségek kialakulása már ekkor elkezdődik, bár nem a szláv felsőbbbségtudatból, hanem a nagy folyókon, az Északi-tengertől déli meleg vizekig hajózó vikingek vezetésével.

Eseménytörténet szempontjából kimeríthetetlen forrásként használható a Kijev melletti barlangkolostorok remeteéletét folytató írók csoportjának korabeli számos krónikája. A besenyők ui. ezeket a titokzatos, „fekete arcú embereket” megkülönböztető tiszteletben részesítették és így módjukban volt az események valószínűsítő leírása. Legnevesebb Nesztor barát sűrűn írt sorokból álló krónikája, helyesebben „paterikonja”, azaz legendagyűjteménye. Voltak a barlangi remeték közt olyanok is, akik a besenyőkkel vívott harcban részt vettek és bennük élt a gyűlölet a gyorsan száguldó harcosokkal szemben és ez erősen befolyásolja a krónikák, legendák hangulatát. Itt is az történt, mint a nyugati kolostori jámbor krónikásokkal, képzeletvilágukban burjánzik a sok

torzító részlet, az obsitosok nagyotmondása vetélkedik az áhítatos barát-írók Istentől való kiválasztottság túlfűtött öntudatával. Röviden: ami szláv siker és győzelem adódik, Istentől adódik és az állatsorba helyezett besenyő kegyetlenkedése, harácsolása, a gyehennára szánt ellenség önmagában hordja a pusztulást.

Sajnálatos módon azonban forrásokban nem válogathat a kutató és tevékenysége az orosz őskrónikák primitív legendáiból a történelmi mag kihüvelyezésére kényszerül. Nyesztor, Polykár, Ilarion és Akingyin igumen, azaz kolostorfőnök írásait egytől-egyig így kezelve sűríttem a történelmi magvat jelentő események sorozatát, hisz ezek is alig-alig ismertek.

A besenyők és az apró orosz fejedelemségek viszonya állandóan változott az ellenséges támadások vagy baráti kapcsolatok között, ezt a bizonytalan állapotot csak fokozta az egyes törzsek közötti belső torzsalkodás, amit az ijedt fejedelmecskék igyekeztek kamatoztatni a maguk javára. A kijevi barlanglakó barátok krónikái sorában alig találunk egyet is, amely ne látna e besenyők harcában „isteni igazságszolgáltatást”, amely a kezdetben nesztoriánus szektához húzó orosz papság megfogalmazásában egyre fokozta az ellenük szított gyűlöletet. Szerencséje volt a besenyőknek, hogy ezek az aprócska városállamok, fejedelemségek is élethalálharcot vívtak a hataloméért. Novgorod, Murom, Torzsok és főleg Kijev hercegei bár ellenséget láttak a besenyőkben, hatalmi céljaik érdekében még házasságkötésekkel is igyekeztek barátságukat megszerezni. A papság természetesen ellenezte

ezt, hiszen besenyőben, varégban, azaz a vikingek utódjaiban egyszerűen pogányokat látott, főleg azóta, hogy Bizánccal felvette a kapcsolatot, felejtve az eredeti nesztoriánus szekta keresztény formáit. Az orosz nemzeti érzés összefogó ereje még egyre késett és ez talán a Bizáncból irányított egyházi politikának tudatosan támogatott szándéka volt.

A feljegyzett események során 978-ban Jaropolk muromi fejedelem nagy csapást mért a szomszédságában szállásoló besenyők hadaira. A legészakibb besenyő törzs egyedül vívta meg összetűzését a törzsszövetséggel ellentétbe került Ildea besenyő fejedelem vezetésével és mikor gyengének bizonyult, akkor sem volt hajlandó fajtestvéreihez fordulni, hanem Jaropolk leányát feleségül véve beállt apósa szolgálatába. Az ilyen lemorzsolódások még ekkor nem voltak veszedelmesek, mert a besenyők túlnyomó haderején nem ütöttek végzetes rést, elannyira, hogy alig két év múlva a kijevi Wladimir nagyfejedelem megtámadta Murom várát, magát Jaropolkot és kivégeztette, mire Ildei besenyő fejedelem és apósának, Vereskó nevű vezére az egyesült muromi orosz törzset a besenyőkhöz menekítették. Több történészünk azon a véleményen van, hogy ez a muromi vezér lett a mai Velence alapítója, miután Ildei besenyő fejedelem leányát feleségül vette.

Wladimir kijevi nagyfejedelem első győzelme a besenyő törzsek egyikén már eléggé meglazította a harcias törzsszövetség erejét és ezt igyekezett is kihasználni folytonos támadásai sorozatával s főleg azzal, hogy bizánci módszert alkalmazva ellenségeskedést keltett a besenyők sorában és ki-

használta gyengeségüket. Több esetet említenek a barlangkolostor krónikásai, hogy az orosz hercegnőkkel összeházasodott besenyő törzsfők férjeiket egymásra uszítják s bizonyára nem pusztá női szeszélyből, hanem apjuk irányítására.

Wladimir 988-ban már majdnem általános támadást indított a besenyők ellen és részleges sikereket ért el. Megelégedetten győzelmei sorozatával, fogadalmat tesz, hogy áttér a bizánci kereszténységre s hogy megépíti a kijevi S. Sofia egyházat. Szándékát be is váltotta és mikor elindult Chersonba, hogy ott a görög papok megkereszteljék, útközben csatlakozott hozzá Metimag besenyő fejedelem is népével és harcosaival, aki szintén bizánci hitre tért. Mondanunk sem kell, hogy Metimag felesége szintén orosz hercegi családból származott.

A sorozatos vereségek több besenyő törzset arra ösztökéltek, hogy nyugatra vagy a Balkánra vonuljanak. Így a magyar Géza nagyfejedelem uralkodása idején Magyarországra is érkeztek nagyobb besenyő csoportok nemzetségfők kíséretében.

A 993. évben azonban mintha fordult volna Wladimir szerencséje. A fehér horvátok földjének meghódítására felkészülten, vonulás közben a besenyők megjelentek a Sula folyó partján, mire az orosz sereg megállt és napokig farkasszemet nézett egymással a két tábor. A trubesi szorosnál, a mai Perejaslaw mellett volt az első kísérlet az összecsapásra, de az orosz óvatosan visszavonult a folyó ingoványos partjaira és tovább várt. Végül a besenyők megunták a várako-

zást és átküldtek egy követet Wladimir táborába, felszólítva őt, hogy döntse el a csata sorát a két féltől kiküldött párbajvívók küzdelme a seregek helyett. Wladimir elfogadta az ajánlatot és önkénteseket kért a párviadalra, de csak négy nap múlva jelentkezett egy apa négy fiával, akik közül a legerősebbet ajánlotta a páros viadalra. Az eseményt az orosz primitív krónikák természetesen nagyon kiszínezve írják le, csak azt hallgatják el, hogy maga a vállalkozó bajnok maga is besenyő volt, bár a jámbor barát-krónikás a nevét Pöröjből Perejaslawra torzította. A legenda adatai szerint Wladimir az ő neve megörökítésére építtette fel a Sula menti Perejaslaw várost. A tények azonban nem felelnek meg a kronológiakövetelményeknek, mert a város már régebbi, és pedig szarmata alapítás és semmi köze a besenyő pöröly, azaz kalapács névhez, ha csak nem átvitt értelemben. Mert a párbajban sajnálatos módon besenyő besenyő életére tört, testvérharcot jelentett. A lelkesedő barát-krónikás természetesen Dávid-Góliát párhuzamot lát a győzelemben az oroszok javára, miközben Isten átkát szórja erre az „ördögi besenyő” népre.

De már 994-ben a besenyők visszaadják a csapást, betörnek a kijevi fejedelemségbe és egészen Wasilevig hatolnak Novgorod irányában. Wladimir minden erejét összeszedve siet eléjük, de a seregét a besenyők törbe csalják és majdnem megsemmisítik. Maga a nagyfejedelem is alig tudja megmenteni életét azzal, hogy egy híd alá bújva várja ki az éjszakát, míg a csatazaj elcsitul és fegyvereit is elhajigálva gyalogosan bandukol megfutott maradék serege után.

A besenyők nyolc nagy törzse komoly teret töltött be Bizánc és az orosz apró fejedelemségek területei között. Az átmenő kereskedelem minden mozdulatát ismerték szárazon és vízen egyaránt. Konstantin császár tanácsaiban fiához nem ok nélkül emlegeti oly gyakran és hangsúlyozva a besenyőktől való mindkét részről való függést. Cherson főként fontos volt Bizáncnak, mert a mai Ukrajna akkori területe a görög főváros éléskamrájának számított. Tudatában voltak ennek a besenyők is és bár a barát-krónikák folyton csak a besenyők vereségeiről áradoznak, bizony az orosz és bizánci haderők sokszor megfutottak előlük. Értettek a nyílt síkon dúló harc mellett a várostromhoz is, de főleg körülzárással vágták el az erődítményeket a külvilágtól, kiéheztetve a várvédőket. Így történt 995-ben is, amikor kihasználták Belgorod vára környékét és a szokásos türelemjátékkal kiéheztették a lakosságot. Már-már feladták a várat, de egy öreg és ravasz tanácsosnak az az ötlete támadt, hogy pár utcában, a várkapuhoz közel zsúfoljanak fel minden élelmet, tereljék oda a még megmaradt vágómarhát és látszólag hanyagságból engedjenek beosonni a várba kémeket. Így is történt s mikor a kémek beljebb is akartak hatolni az üres utcákon, egyszeriben megrohanták őket, de egyben futni is engedték, hogy jelentést tehessenek főnökeiknek. Így aztán áradoztak az élelmiszerbőség felől. Erre a jelentésre a besenyő had elvonult a vár alól, feladva az ostromot.

Ezután már huzamosabb a béke a besenyők és kijevi fejedelmek között. Annyira, hogy Radman besenyő fejedelem fiával együtt meglátogatja Popovics kijevi nagyfejedelmi ke-

néz udvarát, akivel holtáig igen jó barátságban, sőt talán rokonságban élt. Annyi bizonyos, hogy Radman egyik fia orosz hercegnővel kötött házasságot a barlangi szerzetesek segédletével lezajlott nagy ünnepségek során. Feltehetőleg az a törzs, melynek Radman volt a fejedelme, ez alkalommal bizánci módon meg is keresztelkedett. A béke az oroszok felé azért is tart, mert ebben az időben a besenyők főhada Magyarország és Erdély ellen indít nagyobb szabású támadást 1002-ben, de Szent István sikerrel száll velük szembe.

Két év múlva ismét megindul a besenyő-orosz vetélkedés, de most már nem Kijev, hanem Bielgorod ellen. A béketörő besenyő fejedelmet Temirnek hívják és Popovics, a kijevi nagyfejedelem siet a város megvédésére és az ütközetben a besenyő vezér a csatatéren marad holtan.

Wladimir, Nyesztor szerint, 1015-ben a már-már kialakulóban lévő kijevi nagyfejedelemség keretébe kényszeríti Murom és az északibb Novgorod hercegségeket is, de közvetlen halála előtt három fia közt újból három független fejedelemségre osztja fel. Kijev vára és fejedelemsége Borisz hercegnek, apja kedvencének jutott a családi törvények mellőzésével, mert jog szerint Wladimir unokaöccsét illette volna, Murom pedig Jaroszláv hercegé lett, aki nem nyugodott bele apja végrendeletébe és pártot szított Borisz ellen a besenyők segítségével. Közben azonban kiszabadult a várbörtönből a későbbiekben oly nagy szerepet játszó Svatopolk herceg is, akit a nagyfejedelem még utolsó éveiben fosztott meg rangjától és vagyonától, mert már akkor több ízben jelét adta elégedetlenségének Wladimir tervezgetett ország fel-

osztásával szemben. Kitörve börtönéből, magához kaparintotta a nagyfejedelem kincstárát és szétosztogatta a segítségére siető besenyő fejedelmek közt.

Nyestor barát szerint 1015-ben a nagyfejedelemség felosztása után Jaroszláv, Novgorod fejedelme nem volt annyira önálló, hogy testvérét, Boriszt népszerűségében mellőzhette volna. Ezért elfoglalta csellel Kijevet és a besenyő-norman haderőket is sikerült a maga oldalára csalogatni. Még élt Wladimir, mikor a két testvér összeütközött és a számban nagyobb orosz had lett a győztes.

Úgy látszik, Jaroszláv továbbra is érezte a besenyők bizalmát maga mögött, mert Boleszláv lengyel királlyal hadba keveredvén, ismét besenyőivel támadta meg ellenfelét. Ez a háborúskodás is hátrányos volt a besenyő könnyűlovasságra. Szakácsa és személye körüli bizalmi emberei egytől egyig besenyők. Elgondolásom szerint a novgorodi fejedelem gyengeségét a besenyők ügyesen elősegítették, hogy Kijev és Murom háttérében az orosz-varég erők ne tudjanak megerősödni.

A barlangkolostori paterikonok, azaz legendák, szinte évente beszámolnak egy-egy besenyőkkal folyó háborúról 1002-1033 között. Bár már a besenyőknek saját nagy városaik, Duna és Dnyeper parti erődítéseik, sőt a Fekete-tengeren kikötőik vannak, erejük egyre fogy az állandó vérpocsékolásban. Kereskedő rétegük már láthatta előre a végveszélyt és ekkor indul meg Magyarország felé a csoportos kivándorlás. Főleg a Chorezmiában zsidó vallásra tért krím- félszigeti besenyők mentették át családjaikat és vagyonukat nyugatra.

Anonymus krónikájának zárósoraiban szereplő Thonuzoba is ezekhez tartozott, a híres zsidó Obedja családból. Talán reája vonatkoztatható a Szent István életéről szóló „kisebbik legenda” ama híradása, hogy a király utolsó uralkodási évében pár nagyon gazdag zsidózó besenyő család arannyal- ezüsttel megrakott szekereivel, István engedélyével, a Tisza mentére betelepülhetett, de útközben kirabolták és részben legyilkolták őket. A megmenekültek a királytól kértek igazságszolgáltatást, aki a tetteseket felakasztatta. (Kis 1. 33.) Támogatja ezt a feltevést, hogy az eleddig besenyőbarát Jaroszláv 1033-ban teljes egészében ellenségévé válik hajdani szövetségeseinek. Az történt ui., hogy Miciszlav kijevi nagyherceg halálával az egész Oroszországot Jaroszláv örökölte utána s mikor Novgorodban híret vette, hogy a besenyők Kijevet és környékét prédálják, sietve vonul délre, hogy felvegye velük a harcot. Hosszú hetek után végre sikerült is a besenyő hadakat szétszórnia és Kijev felszabadult.

Oknyomozó történészek szerint azonban a kis orosz fejedelemségek nem a saját erejükből szabadultak meg a számukra mindig veszélyes ellenféltől, hanem a nagy keleti szárazságok után nyugatra kényszerült úzok által. Ezek elől vonult az összes besenyő törzs a Dnyeper keleti oldalára, feladva szálláshelyeiket. Annyi azonban bizonyos, hogy a besenyők állandó hadjáratai készítették az önmagukban gyenge és egymás ellen mégis folyton torzsalkodó szláv államocskákat végső összefogásra és Jaroszláv alatt már kialakul bennük az egységes nemzeti önérzet, főleg akkor, amikor már a barlangkolostorok igumenjei -főpapjai nem görögök többé, ha-

nem született oroszok, bár többek közülük, mint pl. a novgorodi püspök, Zydiata, besenyő származású, a kijevi pedig – Marion – kazár eredetű családból származik.

A harcias úzok, akiket a besenyők már a Káspi-tenger és Aral-tó felső partjain megismerhettek, hatalmas tömegben özönlik el a Volgától a Dnyeperig terjedő sztyeppét s nincs erő, aki nekik ellent tudna állni. Jaroszláv is felhasználja a maga államszervező látásával az új ellenfelet és nem ütközik meg vele, hanem a régit, a besenyőt szorítja ki a szomszédságából az újonnan jöttekkel. A besenyők ekkor vonulnak egész haderejükkel, teljes számú törzseikkel Moldvába, az Olt- völgybe és Dobrudzsába, ahol már a bizánci hatalom érdekeit sértik és veszélyeztetik. Ekkor tömöríti erejét a Besenyőország Erdély határán, amelyet több alkalommal beszáguldott könnyű lovasságával. Ezek az új szomszédokkal vívott harcok azonban már új fejezetbe kíváncsoznak. Annyi bizonyos, hogy a besenyők törzsszövetsége, amely eddig is laza volt, most még inkább megtépázva nézett bizonytalan jövője elé...

KAPCSOLATOK BIZÁNC CAL

Bizánc nagyon komolyan vette az újonnan feltűnt szomszéd, a besenyők hadi erejét. Jellemző erre Konstantinos császár fiához, a későbbi Roman császárhoz írt tanácsa, a „Birodalom kormányzásához” című könyvében. A levélrészlet igen megszívlelendő tanácsokat nyújt a fiatal trónörökösnek a besenyőkre vonatkozó magatartás végett. S közben csak úgy

zengi a besenyők dicséretét, akik nem átfutó kalandorok a Birodalom történetében, hanem állandó és számottevő szomszédok. Konstantinos apai gonddal óvja fiát, hogy ezt a tényt ne veszítse soha szem elől. De halljunk pár részletet ezekből a bölcs tanácsokból.

A leendő császárnak mindig békében kell élnie a besenyőkkel és kerülnie kell minden súrlódást, hogy az összetűzést elkerülje velük. El kell őket halmozni ajándékokkal, hogy Chersont, azaz a Krím-félszigetet ne háborgassák. Fontos ez, mert az itteni kikötőkön keresztül áramlik Bizánc kapui felé a gabona- és marhakereskedelem. Cherson háttére volt a császárváros legfontosabb élelmiszerellátója, itt hordták össze észak nélkülözhetetlen termékeit.

Régebbi tapasztalatok alapján a besenyőkhöz küldendő követek magatartásáról is van szava, tanácsa. Szerinte a hajón érkező követ küldjön előre valakit társai közül, hogy a besenyőket értesítse jöveteléről és császári megbízatásáról valamiféle írást vagy jelet adjon át a nép felettetésének, biztosítva jó szándékáról. Míg a küldönc előremegy, addig a követ biztonság kedvéért maradjon a hajón és itt várja be, amíg a besenyők elfogadják a tárgyalást és mikor ez lezajlott, kérjen tőlük kezeseket, túszoikat, hogy a szárazföldön semmi bántódása ne legyen. Míg a követ felkeresi a besenyő uralkodót, addig ezek a kezesek maradjanak a hajón. Ugyanakkor a követ is adjon kíséretéből rangosabb túszoikat.

Megérkezve a besenyők táborába, bonyolítsák le a kíváncsú szerződéseket, amiket a besenyők saját szokásaik szerint pecsételnek meg és esküt tesznek, mire át kell nekik adni a csá-

szári ajándékokat. Ugyanakkor a követ a besenyő uralkodó környezetéből a magasabb rangúak sorából többeket kinevez a császár barátjának és visszatér a hajóra.

Pótlólag még arra is kiterjed a császár figyelme, hogy a leendő császár szívére köti, miszerint a besenyő uralkodóhoz küldött levél pecsétje ne a szokásos ólomból legyen, hanem két solidus súlyú aranyból préselt aranypecsét, hogy ezzel is kifejezze iránta a tiszteletet.

A tapasztalatait fiának átadó apa ugyancsak kitér a besenyő és viking kapcsolatok békés, barátságos voltának szükségességére is, akik egymással szomszédságban élnek. Bizáncnak fontos lévén mindkét nép az átmenő kereskedelem zavartalan lefolytatására. Ezért fontosnak tartja fia szívére kötni, hogy a két nép közti barátságot ne zavarja. Fontos volt ez a Birodalom szempontjából, mert Bizánc szívesen fogadta zsoldjába a kitűnő viking hajósokat, akik viszont csak a besenyők által ellenőrzött Dnyeperen tudták a bizánci kikötőt a Fekete-tengeren át megközelíteni. Azt is megtudjuk tőle, hogy a vikingek ökröket, lovakat, juhokat vásárolnak cserekereskedelem formájában, vagy bizánci arany solidusokért. Ezért, ha a két nép nincs békében egymással, Bizánc külháborúira nehezen tud magának zsoldosokat verbuválni. Különben is, a besenyők akkor támadhatják meg a vikingeket, amikor akarják, lévén a besenyő igen bátor és harcias nemzet és így a szövetség velük kétszeresen is fontos.

A „vikingek” -vagy ahogy a szöveg nevezi őket: „rousi”, azaz „vörösek” -a besenyőkkel való békesség nélkül nem jutnak le Bizáncig sem kereskedelmi, sem szövetségi szán-

dékkal, mert a Dnyeperen a híres zuhatagok előtt a sziklás folyamból kénytelenek négy ízben is szárazra vonszolni hajóikat, hogy a partokon ökrökkel továbbszállíthassák egy-egy darabon és ilyenkor egészen a besenyők tetszésének vannak kiszolgáltatva.

Konstantin császár körültekintő és előrelátó politikus lévén, komolyan mérlegelte, egybevetette a Birodalom határain élő népek haderejét. Így a magyarokét, akiknek a kapcsolataiból szintén voltak saját, de főleg írott források is. Legérdekesebb jelen tanulmány szempontjából a besenyők és magyarok hadászati összevetése, amely a besenyők előnyére vall. A császárkrónikás fia okulására régebbi bizánci beszámolókból merítve írja, hogy Gábor barát követségben járván a „türköknél”, azaz magyaroknál, találkozott Árpád és Kurszán magyar vezérekkel, hogy I. Román császár megbízásából rábeszélje őket egy besenyők elleni támadásra. A találkozás az Al-Duna egyik révjénél történt. Gábor barát a szokásos ajándékok átadása után felolvasta a két magyar vezér előtt az aranypecsétes császári levelet. Arra kéri, buzdítja benne őket a császár, hogy támadják meg a besenyőket, akik elfoglalták Etelközt, régi otthonukat. Így közelebb lennének a Birodalom határaihoz. Idézve szó szerint a császár elbeszélését: „A turkok fejedelmei egyhangúlag felkiáltottak: Mi a besenyőkre nem támadunk, mert nem tudnánk vagy bírnánk ellenük harcolni, minthogy földjük nagy, népük sok és vitéz gyerekek nagyon. Erről előttünk több szót ne ejts, mert halani sem szeretjük... „

Ma már természetesen többet tudunk erről a vallomásról: nem támadták volna meg őket a magyarok, már csak azért sem, mert soraikban ekkor szép számmal szerepelnek a besenyők, sőt Kurszán maga is a „kangár” besenyők törzsének egyik nemzetségfője volt, aki már a késői avarok kíséronépének leszármazottjaiként osztotta meg a hatalmat Árpád fejedelemmel. De jellemző, hogy a besenyők tekintélye ebből az epizódból is roppant nagynak érződik a császári beszámolóból.

Sokaknak okozott fejtörést Bíborban Született Konstantin állítása, miszerint a „turkok” Kazária minden hadjáratában mint segítő erők szerepelnek. A kazár kagán és Lebed „vajda” között családi kapcsolatokról is tud s még tovább menve aprócska részletekben, megemlíti, hogy a „türk” vajda és a kazár hercegnő házassága meddő volt és ezért nem mélyült el a kapcsolat a két nép közt szorosabb együttműködés. Ennyi részlet után azonban egyszerre csak mint végszóként kijelenti, hogy a „turkok” három évig éltek Kazária közelében, mint szövetségeseik.

A nyilvánvaló tévedés a „három év” körül került bele a császár krónikájába. Ezalatt ugyancsak nem sok háborúban vehettek együtt részt és még kevésbé bizonyult a „türk-kazár” házasság magtalanak. Érezve az idő szűkre szabott hároméves keretét, több tudós megkísérelte az eredeti kéziratban szereplő „T”, azaz görög „tau” három jelentését valamiképpen helyesbíteni. A kísérletek meddők maradtak és egymásnak is ellentmondtak. Magamat is érdekelt a titokzatos „tau” és Párizsban jártamkor személyesen is meggyőződ-

tem, hogy a császári krónikás: „Gr. 2009” jelzés alatt számon tartott kéziratában a „tau” alatt egy kis, jotá' szerepel és ez paleográfaiilag annyit jelent, hogy a „t”-vel jelölt „három” számot százszorosára emeli. Így már érthetőbb a „türkök” és kazárok háromszáz éves törzsszövetségben, államkeretben való együttműködése.

A türk népnevet idézőjelbe teszem, mert az említett császári krónika egykorú társai szír, arab és óorosz írott forrásokban nemcsak a magyarokat, hanem a besenyőket is türköknek mondják és ez a gyakorlat „szkíta türk” formában egészen a XII. századig használatban marad, különösen a Komnenos Anna-féle leírásokban.

Végtelenül fontos adat tehát, hogy a besenyő-magyar nép háromszáz évig Kazária keretében egymás mellé települtségéről tudunk. Természetesen ez a három évszázad huzamosabb időre is kiterjedhet, mert a források mindegyike a kazárokról szól elsősorban és csak másodlagosan említi meg a „türköket”, akik a kazár kapán kérésére Heraklios bizánci császár segítségére siettek a perzsák ellen viselt, 624-ben lezajlott hadjáratában. A szír források közül a jakobita antiochiai pátriárka, Szir Mihály „Chronográfiája” „turkiye” néven említi őket ebben a hadjáratban II. Kuskoe perzsa király ellen. E népnév többese arra enged következtetni, hogy a kazár állam keretében élő törökös törzsek közt a besenyő is szerepel. Chabot, aki az említett forrásmunkát kiadta a szövegben szereplő Csur nevet külön kiemeli és azonosítja a Prokopios írta gót háborúban annyira fontos Csur kapu védelmével megbízott nép nevével. Ez pedig nem más, mint a

besenyők egyik legjelentősebb Sur törzsének a neve. (Chabot, 1900-1910. 364. 3. jegyzet.)

A bizánci Heraklios és perzsa II. Kusroe közti hadjárat 624. évi dátumát szokták a kazárok első megemlézéseként tekinteni. Erre azonban rácáfol egy másik szír forrás, éspedig Efezusi János egyháztörténete, aki 585-ig írta le a bizánci császárság eseményeit. Itt is szerepelnek a kazárok, „akiktől a türkök 585-ben nyugatra vonulnak”. (Baumstark, 1922. 182.) Ez a dátum jelen tanulmányban azért jelentős, mert az Etelközben való 303 éves tartózkodás tartamát hozzáadva kerek 888 évszámot adja, tehát az Árpád-féle honfoglalás előkészítő korszakához érünk. A besenyők Sur nagytörzse az 585-ben „nyugatra vonul” türkök sorában volt és így Etelközre éppen úgy gondolhatunk, mint az avarokkal kapcsolt törzsek egyikére. S ez esetben a „nyugatra vonulás” a Kárpát-medence területére is vonatkoztatható, amikor is az avarok első nagy hulláma itt megtelepedett ebben az esztendőben.

TURÁK ÉS KEGEN TESTVÉRHARCA

Besenyőország végzetes belső testvérharcban vérzett el a XI. század derekán. A Káspi-tenger partjáról már a Krím-félsziget mocsaras vidékéig szélteben-hosszában amúgy is folyt az élethalálharc a kazárok szövetségében fellépő úzokkal, de ez a veszedelmes közelség önmagában még nem lett volna döntő, ha a besenyők törzsszövetségében nem léptek volna fel áthidalhatatlan ellentétek.

Nem tévesztve szem elől az oknyomozó-történet legújabb felbukkanó adatát a X-XI, századok világgraszoló katasztrofális aszályairól, VERES P, megfogalmazásában (1972 és 1977 passim) véleményem szerint még a testvérháború is a leelőlkért való versengésre vezethető vissza, bár a Bizánci Birodalom trónbitorló császárainak, főleg Tornikios al-Duna menti kormányzónak (1047) intrikái is közrejátszottak az elmentések kirobbanásában.

A nagy besenyő tragédia főszereplőiről, Turák fejedelemeiről és Kegen nemzetségi vezér egyéniségeiről a különben szűkszavú bizánci krónikások festenek színes képet. Ez nem is csoda, hiszen a Besenyőország és Bizánc egyformán benső hatalmi harcokkal volt lefoglalva és a két nép küzdelmének komoly kapcsolatainak vannak.

Bár a görög krónikák írói csak kb. ötvenéves távlatból tekintenek vissza történetírásukkal, ez nem zavaró, hisz egy emberöltő emlékezetének határain túl nem torzítják az eseményeket, bár a nevek írásában sok a ferdtetés, de ez már a kényelmes bizánci fülnek kiejtett téves leírásából származik és megszokott jelenség. Legfontosabb a krónikások közt Kedrenus „Historia”-ja, Attaleiat „Compendiuni”-a és a császárlány, Kommenos Anna „Alexiadé”-ja, melyek mindegyike zsúfolva van a bizánci közéletben és politikai vonalon szereplő besenyők esemény történetével. Hihetetlen, de eddig ezeket a forrásokat alig-alig használta a magyar történetírás, de főleg a tanítás. Ha a magyar értelmiség ama rétegét, amely a két háború közt akár a legmagasabb egyetemi síkon szerzett magának tudást, ma megkérdeznénk, hogy

mit tudna mondani pl. Hannibal pún vezérről és mit Turák és Kegen besenyő testvérharcáról, a válasz a pún háborúkkal még csak úgy, ahogy összecseng, de a rokon nép nagy egyéniségéről még csak sejtelve sem lenne. Ez a szomorú tudatlanság a II. világháború után mindössze annyit változott, hogy ma már Hannibal neve is teljesen ismeretlen a sok orosz „marshal” mellett s ma már magukról a besenyőkről is csak a szakemberek vékony rétege és az őskutatással foglalkozó és a „tudományos világ berkeiből kizárt” autodidakták csoportja alkot a valóságnak úgy, ahogy megfelelő képet:

A rumán P. Diaconu, aki viszont a besenyő kérdés legfelkapottabb „szakembere”, rendkívül sokat foglalkozik a két besenyő vezéregyéniséggel, hiszen minden argumentumot meg akar ragadni annak bizonyítására, hogy Besenyőország valójában nem létezett és hogy főleg az „autokton dákrumán őslakosság” mekkora szerepet játszott a Bizánc ellen folytatott hadjáratokban. Nem szándékom vitázni, hiszen a rumán

Történetírás alapjai homokra épülnek, bármennyire sziklaszilárdnak is állítják őket. Az persze megint más lapra tartozik, hogy egy bölcs mondás szerint: „Az igaz az, amit annak hisznek” elv manapság a tudományos világot is elöntötte, főleg a sovinszta történészek ügyeskedése folytán...

Diaconu vérengző, szadista színekkel festi a besenyőkről írt, sűrűn és főleg idegen nyelven megszerkesztett képet. Szerinte még a csecsszopó gyerekek sem kegyelmeznek és lábuk nyomán még fű sem nő... Be kell vallanunk, hogy a Tarák-Kegen-féle testvérharc során valóban előfordultak ke-

gyetlenkedések, amikor besenyő besenyő ellen fogott fegyvert, de koránt sem voltak a harcok esztelen tömegmészárlások, mint ahogy az elfogult firkász azt állítja. De ekkora kitérő után folytatom a besenyők legtragikusabb testvérharcáról a bizánci forrásokból összeszűrt adatokat.

A besenyők és Bizánc között már-már annyira rendeződött a viszony, hogy Besenyőország nagy jövő elé nézhetett. Kiterjedése a Fekete-tenger Krím-félszigettől a Duna-deltaig terjedő bőséges vízzel és legelőkben dús fűvel megáldott vidék volt déli határa, városaik a folyamok torkolatainál sorakoztak s észak felé az aprócska orosz fejedelemségek és lengyel föld határolták. Ekkor már Kedrenus és Komnenos Anna szerint 800. 500 fegyverforgató, harcias katonai ereje valóban félelmetessé tették szomszédjai előtt annyira, hogy igyekeztek szövetségesül megnyerni. Így a bizánciakkal már pontos határmegállapításon nyugvó kölcsönösen elfogadott meg nem támadási szerződésük volt 1038 óta. Igaz, ez a szerződés a nyugtalan vérű törzseket elkedvtelenítette és már önmagában hordta a testvérviszály magját.

Az 1036-1047 közt tartó békeszerződés Bizánc és a besenyők között megszilárdította a jószomszédi viszonyt. Élénk kapcsolat volt kereskedelmi, politikai, sőt kulturális vonalon a két nép között. Mint Nicetas Acominatus írja, nagyon sok görög megtanulta a besenyő nyelvet és Bizánc utcáin, lóversenyein egészen megszokottá vált ez a „barbár” nyelv. Fokozta a politikai kapcsolatokat az is, hogy a bizánci császárok legmegbízhatóbb testőrei, tanácsadói besenyők sorából kerültek ki.

Ezt a szépen fejlődő kapcsolatot egy időre megszakította balkáni tartományok kormányzójának, Tornikiosnak zendülése a bizánci udvar

ellen 1047- ben. A besenyők zöme a trónbitorló „új császár” mellé állt és ez elmérgesítette a két nép kapcsolatait Besenyő részről végzetszerű Tarák nagyfejedelem és Kegen nemzetiségfő közti vetélkedés kiéleződése. Tarákról a korabeli bizánci írók élénk színekben emlékeznek meg. Szerintük a „kangár” nemesi ágból származott és ezért népe tisztelettel vette körül. Nyesztervári udvarában békés és a besenyőknek újszerű életet élt, szerette tudósait, énekmondóit hallgatni, de kerülte a megszokott harcias életmódot, került minden vérontást. Kitért még az egyre erősebben támadó úzok elől is, hogy Bizánc és az új nép között ne kelljen a hátrányos ütköző szerepét játszania.

Hogy elkerülje a harcot besenyők és úzok közt, feladta a Dnyeszter torkolati fővárost és a Duna-deltai szigetekre telepedett át, lovas seregét családjával együtt a part széli mocsaras vidékre szállásolta be. A területek részleges feladása a háború elkerülésére nem vezetett eredményre. Az öreg Kilter nagyfejedelem, Tarák apja még élt és nem mozdult el a Don vidéki szállásbirtokokról fiával együtt, hanem kedvenc vezérével, minden besenyők megcsodált és rajongva szeretett hősével, Kegennel együtt megkísérelte az ellenállást. Kegen népszerűsége napról napra nőtt és Tarák, apja halála után, attól tartott, hogy a törzsszövetség Kegent választja nagyfejedelemmé. Elhatározta tehát, hogy vetélytársát elteszi láb alól. Bizalmas emberét, a kitűnő nyilazó

Mugát bízta meg, hogy elegyedjen el szolgájával együtt, hogy az úzokkal folyó csatározások közepette hátulról lője le. Az orgyilkosság azonban megghiúsult azzal, hogy Kegen emberei véletlenül meghallották a bérgyilkos és szolgája tanácskozását és mindkettőt sátoruk rúdja felakasztották.

Az alattomos terv csődöt mondván, Tarák most már nyíltan lépett fel Kegen ellen és kiadta a fejedelmi parancsot, hogy ellenfelét elfogják és kivégezzék. Kevésen múlt, hogy az üldözött vezér kevesed magával a Borysten mocsaraiba tudott menekülni. Innét küldözte követeit a törzsszövetség fejeihez, hogy általános lázadást szítson a nagyfejedelem ellen. Ez részben sikerült is, mert a 13 törzs közül kettő, a „kangár” eredetű elemér (görög elírásban: Belemarn) és Pazman (görög torzításban Paguman) törzsek elpártoltak a vérszomjas Taráktól, hogy Kegen vezetésére bízzák magukat. Turak most az egyszer a hozzá hű maradt tizenegy törzs élére áll és megütközik a két elpártolt részleggel. Óriási számbeli fölényét a nagyfejedelem biztató jelnek véve támadt és valóban megfutott a Velemér és Pázmán törzs és Kelten vezetésével a Dunán átúsztatva az alig 8 négyzetkilométernyi Jalomica szigetre telepszik közel 20 ezer lovasával, miután az asszony- és gyereknépet biztonságba helyezi a Duna parti mocsarakban. Innét a bátor vezér lovasaival újból kiúsztat a Duna déli oldalán és megjelenik a bizánciak helytartójánál, Mihály stratégosnál, hogy a császártól menedéket és szabad megtelepedést kérjen. A helytartó szívesen fogadja a menekülőket és személyesen kíséri Bizáncba Kegot. A császárvárosban óriási örömet jelent a besenyő

vezér megjelenése és maga IX. Konstantin Monamaq (1042-1055) megy eléje. Kelten megkeresztelkedik bizánci rítus szerint, patríciusi tisztséget kap és a Bizáncban élő besenyők közössége is szeretettel fogadja. Ezek kíséretében egy Euthymius nevű főpap és barát kísérete Dorostolba megy, Mihály stratégos székhelyére, hogy az itt maradt besenyő harcosokat, a Velemér és Pázmán törzsek egész nemzetségét megkeresztelje. Kelten a császártól az Al-Duna déli partjain három várat és óriási kiterjedésű, dús legelőket kapott népe állatállományának és főleg a híres méneseinek. A Pázmánok rokonsága igen kiterjedt lévén, a 900-as évek elején Bizáncba kivándorolt családok révén, akik a Csik-törzs messze híres lóversenyzőinek csoportját alkották és Theophanos császárleányt Bajorországba is követték III. Ottóval kötött házassága után.

Az Al-Duna menti három megerősített vár a hajdanvolt római limesek vonalán áll, melyet Trajanus császár légionáriusai építettek. Még létezett az Olt völgyi híd is, a brit légió alkotása. Ezt a vidéket kapta Kelten mintegy határőrséggént saját fajtájabeli besenyők ellen. A várak élete mozgalmas, környékük gazdag legelőket nyújtott a hatalmas juh- és marhaállománynak, amely a besenyők legfőbb gazdagságát jelentette. A kulturális élet is megindul és mint később látni fogjuk, az eredeti nesztorianus vallás már-már visszavonulóban ezen a dobrudzsai vidéken, ahol a bizánci kereszténység a hivatalos vallás a besenyők között. Papjaik a murfatlári vidéken remeteségbe vonulnak és hagynak magukról rovásírásos emlékeket Konstanztól Palánkáig Kelten az úr meg-

fordulnak nála olyan katonai méltóságok, mint a Kelet-Balkán parancsnoka a mai Vidinből, a híres Paradunavon kormányzója, Katakalon Kékumenos. A legközelebbi hivatalos bizánci őrség többnapos lovaglásra volt.

Kelten vendégül látta a kereskedelmi hajón hozzá érkező Feketelábú János pátriárkát is, aki két szentbeszédben dicsérgeti az „északi szkíta barbárok” vendégszeretetét és főleg azt, hogy a császárhűségükön tört meg Tornikios lázadása és trónbitorlása is. Ez maga nagy esemény volt, melyben a besenyők elsőrangú szerepet visznek. Nemcsak mint harcosok, hanem a krónikák szerint császári követek is. Az egyik bizánci író, Kerdénus elmeséli, hogy a Tornikios-féle lázadásban kétféle besenyő vett részt: Turák hívei, átúsztatva a Dunán a trónkövetelő szövetségében, míg a Kelten-pártiak, vagyis nagyjából a két leszakadt törzs, IX. Konstantin mellett. Ebből az ellentétből bontakozott ki a végzetes csata Diakéné városka mellett. A csatában Kékumenos súlyosan megsebesült és a lovak agyongázolták volna, de egy Kalina nevű besenyő felismerte, hogy a bizánci vezér egy alkalommal hajóval a Kelten-féle várak egyikében látogatóban járt. Percek alatt elvonszolta a harcolók közül, súlyos sebeit bekötözte, majd saját sátorába vitte és ápolta felgyógyulásáig. (Kedrenus II. 599.)

N. A. Oikonomides görög történész, a bizánci pecséttan elsőrangú szakembere, talált Lwowban olyan pecsétet ólomból, amelyek az említett Kékumenos nevét és rangját viselik és a tudós szerint ezek az Olt vidéki és moldvai besenyő fejedelemhez intézett levelekről maradtak fenn. Ez arra

mutat, hogy valóban élénk kapcsolatok álltak fenn besenyők és bizánciak közt és ez a valóban magas színvonalú műveltséget tükrözi a „nomád” fejedelmi udvarokban Kelten nagyfejedelemsége alatt. Fontos ezt kiemelni, mert az Olt völgyében és a három székely „lófőségben” szereplő és a székely nemzetségek sorában még Erdély fejedelemségi korszakában is szerepelnek a Kegenhez csatlakozó Pazman törzs egy részlege itt telepedett el végérvényesen, míg a másik a Dnyeszter torkolatvidékén, ahol Jirecek szerint még ma is egész sor falu viseli a fejedelem nevéből képzett „kegenes” jelzőt.

Visszatérve Turák és Kegen vetélkedésének eseménytörténetéhez, meg kell említenünk a legnagyobb besenyő inváziót Bizánc területeire 1049-ben. Kedrenus szerint az erdélyi, Olt vidéki és moldvai besenyők a hajdani Traján-féle római hídon szándékoztak átvonulni az Isleren, azaz a Dunán, de ezt a bizánci határőrség sietve lerombolta. Ezzel azonban csak egy-két hetet késítették Dobrudzsa lerohanását, mert a szigorú tél beálltával a Duna vize befagyott és a jégpáncélon 800 ezer besenyő lovas könnyűszerrel tudott átkelni. A dermesztő hideg és még inkább a táborban kiütő vérhas erősen megtizedelte a derékhadat s így Kegen a segítségére siető Arianítés hadaival egyesülve súlyos és végzetes csapást mért a hatalmas besenyő hadra. Kegen vérszomjas lett és követelte, hogy minden besenyő foglyot Turák pártjából végezzenek ki, hangoztatva: „Télen kell megölni a kígyót, midőn farkát sem tudja mozdítani, mert ha a napon és melegen életre kel, bajos vele elbánni”. A bizánci vezér azonban nem

osztotta ezt az álláspontot, hanem lefegyverezve őket a „Százhatom” körüli vidékre telepítették a foglyokat és a magukat önként megadókat. Turák megszökött, de népét nem hagyta cserben, hanem sorsában osztozkodni kívánva 140 besenyő nemzetségfővel együtt kerülő úton még a diadalmas hadak Konstantinápolyba érkezte előtt önként jelentkezett Monamaq császár udvarában, ahol felvették a bizánci kereszténységet.

Turák lépése ugyancsak zavarba hozta Monamaq császárt és udvari tanácsosait, mert válaszára terült akaratan kívül is, hogy döntenie kellett a már három határszéli várral megajándékozott és két jól felfegyverzett 20-20 ezer lovasból álló besenyő hadosztállyal rendelkező Kegen „patrícus” és a „császár barátja” vagy Turák közt, akinek 11 törzsből álló vert hada és óriási népe még a megalázottságában is hatalmas erőt jelentett, főleg az ugyanazon héten Bizáncba érkező lovasfutárok rossz híreinek hallatára, miszerint az ozmán-törökök elfoglalták Kis-Ázsia anatóliai fennsíkjait és szándékuk a Bosporus közelébe, Bizánc várfalai alá is eljutni.

Turák nem számított rosszul. Ismerte Bizánc szorongatott helyzetét és tudta, hogy Kegen egyszerűen kiesik a császár kegyeiből, mihelyt módja van egy személyes találkozásra. Talán az is közrejátszott eme lépésben, hogy a bizánci hadparancsnok nem engedte népét kiirtani, embereit legyilkolni, mint azt Kegen szeretne volna.

Az események maguk hozták a megoldást. A császár Bizáncba kérette Kegent, aki meg is indult egész családja kíséretében a császárváros felé, de egyik éjjel három Turák- párti

besenyő fogoly sátorába lopózik és súlyosan megsebesíti az alvó fejedelmet. A kiáltozásra a vérében fetrengő Kegen két fia berohan, leteperi a gyilkosokat és sikerül apjukat megmenteni. A súlyos sebesültet a korabeli bizánci történetészkrónikás leírása szerint „besenyő szekéren”, négykerekű alkalmatosságon, lepedőkből kifeszített hordágyon vitték tovább másnap. A kocsi két oldalán a súlyosan sebesült fejedelem fiai, Pulin és Balcsőr lovagol és a saroglyához láncra fűzve a három orgyilkos vánszorog. Így értek be a fényes császárvárosba, ahol tehát egyszerre együtt van Turák és Kegen, a két halálos ellenfél.

A császár parancsára kihallgatják a vérengző három besenyőt tettük indokairól, mire azok ügyesen azt felelik, hogy Kegen ama szándékáról hallva, miszerint a Tornikios-féle szétszórt harcosok két főnökével, Strambomitu és Polys veteránokkal egyesülve meg akarják támadni Bizáncot, határozták el magukat a szakadár besenyő vezér legyilkolására. Ez a megokolás segítette ki zavarából a császárt és azzal az ürüggyel, hogy Kegennek erős ápolásra van szüksége, egyik császári kórházba viteti fiaival együtt, ahol valójában fogolyként kezelik. Így a két besenyő fejedelem tehetetlenségre van ítélve, mert Turák hadsereg nélkül maradt, Kegen pedig – bár van hadereje -fogolyként él egy katonai kórházban.

Az 1050. év azonban váratlan fordulatot jelent a két ellenfél életében. Tarák maradék hadai a Hemus-hegység rejtekeiben összegyülekeznek és a „Százhalom” besenyőit úgy ahogy felfegyverezve magukkal viszik Aulba, egy, az

Adrinápoly melletti erősségbe és ott táborot ütvé várják az alkalmas időt, hogy a császárváros ellen meginduljanak és Turákot és a 140 nemzetségfőt kiszabadítsák. Monamaq megijed, de nem tesz eleget a fenyegetődző besenyőknek, hogy Turákot engedje szabadon, mert fél, hogy ebből nagyobb veszedelem kerekedik a Birodalom kárára. Megbízza Magisler Arianítés katonai parancsnokot, hogy sebtiben szervezze meg az ún. „Nyugati hadsereget” a besenyők ellen. Kezdeti sikerek után a császári hadak fejvesztve menekülnek és szinte Bizánc falai alatt állnak már a besenyő lovasok, mire a renegát besenyő Burcs Sámuel sietve gyalogságot verbuvál, hogy Arianítés segítségére induljon, de már az első ütközetben ő maga is, Arianítés, is halál fiai lesznek, a besenyő lovak halálra gázolják mindkettőjüket.

A történelmi események amúgy is vészes felhőket sodornak a Birodalom fölé. Futárok hozzák híret, hogy Omár, az ozmán-törökök vezére megszállta a Birodalom legjobb tartományainak egyikét, a kaukázusi Ibériát és a vele szembenálló császári seregből hiányzanak a jó nyíllövők, a könnyű lovasság ereje nagyon fogyatékos. Konstantin Monamaq erre az Osma folyó menti Lovas (Lovac) vidékén megtelepített besenyőkből önkénteseket toboroztat, szám szerint 15 ezret és kijelöl négy merész harcost, Surcs, Selcs, Karaman és Csátári névvel vezetőkné. Dúsan megajándékozza az egész sereget és hajókra szállítva Krisopolis kikötőjéből átviteti őket Kis-Ázsia partjaira. Itt már várják őket a saját lovaik, amelyeket a Turákkal folytatott háborúban egy szálíg elkoboztak tőlük.

A sztyeppéken nőtt besenyők lóháton egyszeriben elemükben érezhették magukat és nyeregbe szállva száguldottak, Damtris város közeléig meg sem álltak. Itt várja őket a császártól kinevezett Adrobal nevű főparancsnok, hogy meginduljanak Trapezunt irányába. A négy besenyő vezér azonban vérszerződést köt és megtagadja az engedelmességet Adrobalnak, aki ijedtében egy közeli palotában elrejtőzik, sorsára hagyva a besenyő hadat. A vezérek tanácskozását Csatári vezeti és meggyőzi társait, hogy most a lovaik birtokában szökjenek vissza az Osma folyó menti népükhöz. Hajók hiányában egyikük felteszi a kérdést, hogy keljenek át a tengeren, mire Csatári kiadja a jelszót: „Utánam” s követi a 15 ezer besenyő lelkenedezve s mikor a tengerhez ér, habozás nélkül megsarkantyúzza lovát és a hullámokba veti magát. S megtörténik a csodálatos átkelés, a lovasok egytől egyig a túlsó partra jutnak hosszú úsztatás után. Ez talán a besenyők eseménytörténetének legfényesebb haditette, aminőt még nem látott a világ. a Boszporus ui. a maga 32 kilométer hosszúságában 700 és 3000 méter változó szélességű, de a legkeskenyebb víztükröt el kellett kerülniök, hogy a Bizánc melletti Közvetlen kikötőket messzire elhagyhassák. Így legalábbis egy kilométernyi távon kellett átvergődniök.

A császár hamar értesül az új besenyő veszedelemről és Arianítés parancsnoksága alatt üldözőbe veszi az egyelőre minden harcot kerülni akaró „barbárokat”. Szelcs kevés lovasával nem tudja megvédelmezni a reá bízottakat és a bizánci harcosok fogolyként terelik maguk előtt a harcképtelen besenyő asszonyokat, akik a maguk módját megkísérlik

a védekezést tőreikkel, de mikor gyermekeik életét fenyegeti a bizánci parancsnok, ők is megadják magukat sorsuknak.

Szekértáboruk elhurcolása hírére a besenyők három vezérrükkel megindulnak Bizánc felé és csakhamar Adrinápoly környékén nyargalásznak az előőrsök, mire a bizánci sereg siet a megerősített városban védelmet keresni. Június 8-án már Bizánc falairól nézi őket a megrettent nép. Felsőbb utasítás nélkül ráront a besenyő táborra egy Dokianos nevű, vitézi babérokra vágyó gyalogos parancsnok állig felfegyverzett maroknyi csapatával, de a besenyő lovasok egyszerűen széttapossák a támadókat. Így viszont fegyverhez jutott újból sok besenyő harcos, aki eddig csak fokossal, szúrásra kész kaszával volt felszerelve. A segítségül siető bizánci főparancsnok, Arianités, mintegy szimbolikusan, a „császári hóhérmezőn” ugyancsak elesett. A megrémült császáriak erre sürgősen mélyítik a vársáncok árkait, de munkájuk hiábavaló, mert a besenyők a környéki házak tetőgerendáit, házfedeleket az árokba szórják és földdel betakarják, hogy a bástyákon álló hajítógépekről kilövellő gyújtónyilak ne tudják felperzselni.

A városban nagy volt a jajveszékelés és sokan a császár lemondását kívánták. Konstantin Monamaq és tanácsosai erre a városban „vendégül látott” Turákot és a 140 nemzetségfőt rávették, hogy nagy értékű és mennyiségű ajándékokkal kíséreljék meg a besenyőket távozásra bírni. Turák a Szent György templomban a pátriárka kezébe leteszi a hűségesküt, hogy megbízatásának eleget fog tenni és fényes kíséretével együtt elhagyta a várost. Közben azonban bizalmas és

az udvarban élő besenyő testőröktől megtudták, hogy a császár egyidejűleg parancsot adott a nyugati és keleti hadseregnek, hogy egyesült erővel támadja meg még a közeli napokban a besenyőket, akiknek pedig szabad elvonulást ígért. Turák, hogy tudomására jut ez az esküszegés, maga is hasonlóan jár el hűségesküjével és fellármázza a besenyőket a készülő harcra. A bizánciak annyira biztosak voltak, hogy málháslovaikat nagy mennyiségű szíjjal és kötelekkel terheltek meg, hogy azokkal a fogságba esett besenyőket megköttözzék. Erre azonban nem került sor. Az első összecsapásnál a bizánci haderő megfut a nagy vérvesztéstől megijedve és a besenyők sarkukban haladva üldözik őket. Egy idő múlva azonban felhagynak az üldözéssel, mert cseltől féltek a hihetetlen gyorsasággal bizánciak részéről. Így inkább az elesetteket fosztották meg fegyvereiktől, hogy hiányos felszerelésüket némileg pótolják.

Ez alkalommal Pulin, a még várban maradt Kegen ifjabbik fia a halottak közt rábukkant Combis bizánci parancsnok vérben fetrengő, látszólag halott testére, de mikor életjelt észlelt azon, feltette lovára és a harcolók mögé vitte. Kékumens esete ismétlődik meg, Combis felépül a gondos ápolás folytán. Nem lehettek tehát olyan érzéketlen, vérszomjas hordák a besenyők, hogy pl. Diaconu román történész ezt minden sorában állítja. Az ellenség megbecsülése csak nagy jellemű népek sajátja...

A könnyű és gyors győzelem után a diadalmas besenyők hozzáláttak az egész Macedónia feldúlásához egyre délebbre, Bizánc irányában. Ismét a császárváros ostromához kez-

denek, de most nagyobb a besenyő haderő, melynek élén Turák áll. Az egész bizánci haderő összpontosítva elrejtőzködött a külváros védőbástyái mögé és mikor általános ki-rohanással kísérleteznek, véres fejjel kénytelenek visszavonulni, de ebben a próbálkozásban Dokianos stratégia, a csapatok parancsnoka is életét veszti. Már-már úgy látszik, hogy a várost fel kell adni az ostromlók előtt, amikor a bástyákon sűrűn felállított hajítógépek egyikének nyila Surcs vezért lovastól halálra sebezte. Ez annyira megzavarta az ostromló hadat, hogy elszalasztották a lélektani pillanatot általános rohamra. Még fokozza a zavart egy kisebb felmentő sereg érkezése, akinek a vezére felvette Bulgária kormányzójának, Vazul pecsétörzű barátnak a fenségjeleit, hogy ezzel megtévessze a besenyőket. A két epizód hatása alatt az ostrom félbeszakad, de egyes törzsek még tovább kísérleteznek és Bizánc külvárosát, Katasyrtét kezdik fosztogatni. Az óvatosságot feledő csoportot a császári gárda vezetője, az eunuch János éjnek idején meglepi alig száz főnyi emberével és a mámoros besenyőket egy szálíg felkoncoltatja, fejeiket pedig szekérre rakva a császár elé viszi.

Ezalatt a császár Kegen fejedelmet szabadon bocsátja azzal a feltétellel, hogy menjen a besenyő hadak közé és térítse el őket a további ostrom szándékától. Az óvatos közbenjáró maga sem volt biztos a sikerben és főleg fajtestvérei bosszújától tartott. Ezért előre követeket küldenek Turákhoz a császáriak és kérik, hogy a közbenjáró Kegot, mint császári követet fogadják. Eskü alatt tett ígéretre aztán Kegen felkeresi régi ellenfelét, de nem találkozhat vele, mert Turák szál-

lása előtt a népharag, mint árulót felkoncolja. Így végződik a hosszú évekig tartó testvérháború 1053-ban, de egyúttal a már-már nagyhatalommá fejlődő Besenyőországot végső veszélybe sodorta nemcsak a sok vérveszteség folytán, hanem különböző törzseinek más-más országokba való megtelepedése miatt is. A történelem színpadán közben fellépnek a besenyők legnagyobb ellenfelei, az úzok, akikről már hajdanán a Káspi-tenger északkeleti oldalán annyit szenvedtek.

Az eddigi háborúk a Bizánci Birodalom területén zajlottak le, beleszámítva Bolgáriát is, sőt az egész Balkánt. Most változik a hadszíntér és a megtelepedett besenyők létét fenyegeti az erősödő nyomás, főként, mikor az úzok kazár szövetségben a Don parti vidékekről, Etelközből kiszorítják őket. Az általános, központosított támadásban Bizánc a sugalmazó. Ő nyeri meg fegyvertársul Jaroszláv kijevi nagyfejedelemet is. Mikor a bekerítés teljes, Turák is rendbe szedi a hozzá hű maradt tizenegy törzset és Akkerman – Dnyeszterfehérvár fővárost Perejaszlavba teszi át, a Dnyeper partjához közel, Kijev magasságában. Most már őt is gyűlölet tölti el a bizánciak szószegő és kétszínű politikájával szemben, főleg akkor, mikor sikerül elfogni Monamaq császár követeit, akiket Novgorodba menesztett, hogy a varég származású Rurikokat, akikkel a besenyők immár három évtizede békén élnek, szintén szövetségbe vonja. Egy szerzetes vezeti a követséget, aki ájtatosságával igyekszik Turákot félrevezetni, de a fejedelem nem hisz neki még akkor sem, amikor átadja a császár ajándékát és kérőlevelét, hogy az útutazó szerzetesnek és társainak adjon menlevelet. A régi

nesztoriánus hiten maradt Ardel besenyő püspöknek a felügyeletére bízta a jámbor barátot és egyben ő maga is futárokat küld Bizáncba visszaküldve az ajándékokat azzal a magyarázattal, hogy a „császár barátja” azok nélkül is eljuttatja a követet rendeltetési helyére. A bizánciak így aztán zavarba jöhettek s főleg bizonytalanságban a követ sorsa és küldetése célja felől.

1053-ban a császár érkezettnek látja az időt általános támadásra magában Besenyőországban azzal a jeligével, hogy „fészkében legjobb megfojtani a viperát” (Attaleiatés 89). Turák a tervet ismerve már felkészült a nagy harcra és kivonulva fővárosából, Perejaszlavból, egy Dnyeper parti síkságon óriási tábort épített, hatalmas árkokkal körülvéve azt. Nem akarja zárt erősségekben bevárni a várívásban nagyon gyakorolt bolgár hadakat, akiktől leginkább tartott. A bizánci hadsereg ellenállhatatlan erővel hatol át a besenyő területeken, melyeket a lakosság Turák rendeletére messzire eltereli állatállományát és mindent elpusztított, ami az ellenségnek hasznára lehetett volna. Így a bizánci-bolgár haderő kényelmesen elérte a besenyők körülárkolt táborát és hozzákezdett a hadoszlopokban való felvonulásra. Nyílzápor fogadta a kísérletezőket két oldalról is, ahova Turák több törzset lovak nélkül, csak nyíllal felszerelve előre elrejtett.

A bizánciak megtorpanását tanácskozás követi, ahol nem értettek egyet a bizánci és bolgár vezérek. Végül is Acolitos Mihály bizánci stratégia akarata döntött, hogy éjjel titokban vonuljanak vissza. Turáknak azonban tudomására jut a terv és táborából két oldalt erős lovas csapatokat csempésztet ki,

akik az éjszaka sötétjében valósággal lemészárolják az egyesült bolgár-bizánci sereget. Maga Acolitos is holtan marad a csatatéren.

A császár a sikertelen vállalkozás hatása alatt 30 évi békét kér a besenyőktől s kötelezi a bizánci kincstárt minden kár megtérítésére, tízszeres hadisarcot kínál fel az évi harminc évig tartó adó fizetésére. Hogy ezeket a feltételeket valóban be is tartotta, bizonyítja a hajdan volt besenyő városokban és településeken talált töménytelen arany solidus, legtöbbje Monamaq arcképével. Így a vert bizánci hadak a besenyők oldalkíséretében Drinápolyig gyalogolnak vissza, mert a besenyők minden lovukat elkobozták.

A harminc évre kötött béke azonban tiszavirág életű. Amikor alig hat év múlva Magyarország és Bizánc között háború tör ki 1059-ben, a magyarok I. András személyes vezetésével megszállják a bizánci tartományként szereplő Bolgáriát, a besenyők is társulnak hozzájuk, hisz a magyar hadak közt besenyő nyíllövész had is szerepel. Komnenos Izsák (1056-1059) maga is személyesen megy I. András (1046-1061) hadai ellen és Sardikában előre küldi követeit a magyar királyhoz, hogy békét ajánljanak. A császár nehéz helyzetben van, mert a besenyők magyar szövetségben tíz csoportban támadnak törzsfőik vezetésével. András király elfogadja a békeajánlatot és vele együtt sorra elfogadják Izsák császár békejobbát, de ahogy Attaliat írja (p. 67.), egy besenyő fejedelem, Cselt névvel, nem fogott vele kezét, hanem seregével hirtelen távozott Sardikéból és Bizánc irányába vágatott, hogy a visszavonuló bizánci sereg előtt érjen a császárváros-

ba. Versenyfutás kezdődik és már-már a besenyők javára dől el a rohanás, mikor a két csapat mégis megütközik. Cselt fejedelem erre a túlerő elől egy bevehetetlen sziklavárba menekíti hadait. Izsák császár vesztegel pár napot, de mert a szeptember végi csípős szelek és esők ideje van, kénytelen sokat szenvedő seregét hazaindítani. (Kedrémus II. 646. old.) A dühöngő császár visszavonultában megtámadja Lovac várát az Osma parton és felkoncoltatja a várban maradt asszonyokat és gyermekeket, apáik- férjeik távollétében, akiknek fejedelmével békét kötött volt. Ez is ékes példája a bizánci császárok hitszegésének, akik sohasem tartották magukra nézve kötelezőnek a „barbároknak” tett esküik betartását.

Cselt fejedelem később a Duna menti Iglica és Turkoaul váraiban talál menedéket. Érdekes, hogy ezt az eseményt az összes bizánci források megemlítik és hogy a népnévnek használatában mennyire következetlenek, mutatja Zonarasnak a besenyőkre alkalmazott neve szkíta, Komnenos Anna írásában szarmata, Glycas és Kedrémus krónikaiban paczinák. Ez arra mutat, hogy bizánci használatban valamiféle különbséget tettek a besenyő népnévben. Főleg a „szkíta” lehetett a magyar krónikákra is hatással és feltételezhető, hogy ez a magyarföldi besenyők hagyományából ered.

Izsák császár nem sokkal éli túl Lovac várának és a Duna menti besenyő telepeknek lerombolását. Utódja, X. Konstantin Ducas (1059-1067), már nem a besenyőkkel hadakozik, hanem a sokkal nagyobb veszélyt jelentő úzok betörései ellen igyekszik a Birodalmat menteni, hisz ez az új és félelme-

tes ellenség, akiről Attaleiat azt állítja, hogy mintegy 600 ezernyi lovassal jelenik meg a Duna partjain és nyomban elárasztja az egész Balkánt Tesszalonikéig.

A BESENYŐ ROVÁSÍRÁS

A besenyő rovásírás lehetőségét, példákkal is bizonyítva, Németh Gyula nagy magyar turkológusunk vette fel elsőnek. A későbbi, különösen a Don menti és Kaukázus vidéki leleteket a szovjet írástörténészek, Artamanov, Scserbák és mások is a magyar kutató által összeállított „besenyő rovás ábécé” nyomán igyekeztek megfejteni, természetesen a nagyon kevésbé ismert besenyő nyelven.

Németh Gyula alapvető munkája a besenyő írással kapcsolatban kötődik a híres nagyszentmiklósi aranykincsek felirataihoz és német nyelven 1932- ben jelent meg alapos dokumentálással és elemzéssel Lipcsében. A tanulmány maga egyben történelmi háttérrel is nyújt és írásos adatokkal bizonyítja, hogy a besenyők sajátos rovásírásrendszerrel írtak. Bizonyításai során felszámolja a külföldön erősen elterjedt tévhiedelmeket, amelyek szerint a nagyszentmiklósi kincsek rovásjegyei a korai bolgárok szellemi termékei lennének. Így szembe kellett szállnia olyan nagynevű tudósok véleményével, mint a finn Mikkola és a bolgár Beschliw és Madenov.

Akkoriban – az 1930-as évekre gondoljunk! – ez nagy tudományos merészségnek számított. Európa tudósvilága és közvéleménye még nem szokott hozzá a gondolathoz, hogy esetleg egy ázsiai és rendszerint „hordáknak” nevezett nép,

különösen, ha lovasnomád jellege is volt, hogy egyáltalán valamiféle kultúrával és még kevésbé írástudással is rendelkezhetett. Még a magyar rovásírás is kétkedés tárgya volt, nemcsak az európai közvéleményben, hanem több magyar történész, de különösen nyelvész előtt is. Már említettük Melich János esetét, aki „középkori krónikás koholmány-nak” minősítette pl. Kézai Simon és mások erre vonatkozó írásos adatait. Így a besenyők eltűnt népcsoportjáról még kevésbé tételezték fel, hogy saját írásrendszere lett volna.

Sajnálatos módon Németh Gyula – más források hiányában – a nagyszentmiklósi aranykincsek feliratait tette meg kutatásai alapjává, azt állítva, hogy ezeken az ötvösrekeken szereplő rovásírások a besenyőktől származnak. Azért írom „sajnálatos módon”, mert ma már négy évtized távlatából kétségtelen, hogy a szentmiklósi kincsek feliratai késői avar vagy korai magyar ötvösök keze nyomán születtek. Jelentősége Németh professzor írásának mégis nagy, mert az említett időszak alatt előkerült újabb adatokat az ő általa készített rovásábécé segítségével valószínűen és elfogadhatóan sikerült az írástörténészeknek megoldaniuk.

Jelen soraimban ezért szükségesnek vélem Németh Gyula tanulmányát, ha csak röviden is, ismertetni, hogy gondolatmenetén keresztül közelebb jussunk a titokzatos nagyszentmiklósi jelek rejtélyének megfejtéséhez, annál is inkább, mert a bécsi múzeumban őrzött ötvösrekek felett díszelgő tábla, mint „protobolgár” kincseket mutatja be a múzeumlátogatóknak...

Ha a besenyő írás rokonságát kutatjuk, elsőbben is a köktörök írásra kell gondolnunk. Mindkét írásnak vannak közös jellegzetességei:

mindkettő vonalvezetése és magánhangzó használata azonosítást mutat. Ezen kívül meggondolandó, hogy a besenyő minden valószínűség szerint ugyanazon nyugati köktürk birodalomhoz tartoztak és ebben a birodalomban a köktürk írás volt használatos, mint ahogy Talas völgy feliratai Turkesztánban ezt igazolják.

A Talas völgyi rovásbot nem mindegyik oldala őrizte meg számunkra az eredeti rovásjegyeket. Közepe táján alul kikorhadt a hajdani sima felület s innét hiányzanak a betűk. Scserbak említett átbetűzése és részleges fordítása az „ötörökös” szövegből a rovásbot harmadik oldalán szereplő sorból származik. Azért a negyedik, második és első oldalak feliratával össze kell hasonlítani, és pedig eredeti vonalvezetéssel írott rovásjegyeit a szovjet tudós stilizált és nyomdai litografára elkészített betűformáival. Azonnal szembeötlő, hogy a Scserbak által „besenyő létrá”-nak nevezett jegy a közöletlen oldalak közül a negyedik és legrövidebb rovássorban megismétlődik azzal a változattal, hogy a kétszer szereplő létra közül az egyiknek csak két „létrafoka” van, míg a másik azonos a közölt harmadik oldal egyformán négyfokos betűjegyével.

Ez tehát a különleges rovásjegy, amely sem az orkoni, sem a jenyisszei rovásábécében nem szerepel, csak a Kaukázus vidéki és Don melléki feliratokban. Ugyancsak szerepel, mint fontos adat, a székely rovás ábécében a „z” és „zs” mással-

hangzók jelölése, viszont hiányzik a nagyszentmiklósi feliratokból, amelyeket Németh írásában besenyő rovásnak tekint. Végző következtetésünk szerint tehát ennek a rovásjegynek az útja keletről nyugatra a Kaukázus vidéken keresztül a Don völgyön át Erdélyig vezet, amely út azonos a szabírok nyugatra hatolásával.

Ez egyben azt is jelentené, hogy a szabírság mint törökös nyelvű hun etnikum tartandó számon és egyben azt is, hogy a székelység hagyománya a hun eredetére vonatkozólag nem légből kapott.

Németh Gyula alaposságát írástörténeti kutatásai terén igazolja a történelmi háttér, földrajzi adatok és írott források felhasználása is. Így idézi Gardizi-al Bakri értesítését, mely szerint a besenyőknek igen sok arany és ezüst edénye van, valamint Konstantinos Propyrogenitos császár tudósítását, miszerint a besenyők fejedelme, Bata 889 körül uralkodott és fia, Bota-ul, akihez a kincs egy része tartozott volna, a 900-as évek elején már keresztény lehetett, hogy tulajdonát képező aranycsészére a bizánci keresztjelét verette, illetve rovatta bele ötvösével. Mindezekhez még megemlíti a Nagyszentmiklós környéki besenyők településeit, mint erősítő adatot tétele igazolására.

Végzőként Németh Gyula nagyszerű tanulmányához csak annyit fűzhetünk, hogy bár a nagyszentmiklósi kincsek nyelvezetére vonatkozólag tévedett, állítása azonban a besenyők írástudásáról ösztönzőleg hatott más tudósokra, akik az idők folyamán sűrűn felbukkanó és valóban besenyőkhöz

kötődő feliratokról megállapíthatták a magyar tudós véleményét a besenyő rováskultúra létezéséről.

A magyar Árpád, a besenyő Bulcsu és a bajor Arnulf családok véréből származó Gerberga gandersheimi apátnő eseményekben gazdag és hányatott életét a szász korabeli irodalom nagy alakja, Hrosuita nevű apáca alattvalója írta meg 959-969 közti években. Híres „Modus Ottonis” című verses történetében, ahol a Lech mezei csata lefolyása is szerepel, nagyon sok, eddig fel nem derített történelmi eseményre vet fényt.

Egészen újszerű következtetésekre nyújt alkalmat az a körülmény, hogy az eredeti és Münchenben lévő kéziratból a Lech mezei csata részletét szándékosan eltávolították. Figyelemre méltó, hogy a hiányzó rész külön mégis megmaradt és a szövege a szászokat támadó hadakat „pártusoknak” nevezi, nem is egy alkalommal. További következtetésre ad lehetőséget az is, hogy itt nem a magyarok értendők, hanem a Vérbulcsu vezetése alatt harcoló besenyők, a bajor hercegek és szász királyok közti vetélkedésben az előbbiek oldalán harcolva.

Gerberga emlékei még ma is láthatók a gandersheimi múzeumban, illetve a hozzá közel fekvő wolfensbütheli levéltárban. Az apácanő adatait magától a magyar-besenyő-bajor származású apátnőjétől kaphatta, kiegészítve Oikonomides „Fekete Magyarország”, azaz Erdély Marostól délre fekvő részének görög metropolitájától, aki – mint tudott dolog részt vett az 1028 évben Konstantinápolyban lezajlott egy-

házi zsinaton és később Philoghotos – Gótbarát- néven Ravenna érseke lett.

Így nem csoda, hogy a görög befolyás elég soká érvényesült Magyarországon is az Árpád-féle honfoglalás utáni időkben. Gerberga és János metropolita – ez volt a keresztnéve – állandó kapcsolatot tartottak fenn, aminek ékes bizonyága az oklevél, amelyet XIII. János pápa személyesen intézett Gerbergához s amely okiratban Gerberga neve a latin sorok közt görög nagybetűkkel van leírva. Jelen „kis tudósításomban” nem akarom részletezni az Oikonomides János-féle görög nyelvű verses kéziratot, amely Árpád özvegyének, mint egy Ravenna melletti kolostor apátnőjének életét részletezi – csak annyit, hogy Szent Imre özvegye is itt élte le életét, fiatalon elhunyt férje halála után.

Gerberga kincsei közt szerepelt a még ma is nyilvántartott ereklye ládikó. Belső tartalma közt igen jelentős egy ismeretlen szent csonttöredékét burkoló selyemdarabka finom kivittelezésű ábrázolása, amely a Nagyszentmiklós mellett talált aranykincsek korsói közt is szerepel. Nincs kétség, hogy a két kép egy és azonos eredetlegenda alapgondolatból, azaz a Turul és Emese kapcsolatából indul. Nem szándékom itt a részletekkel foglalkozni, csak egyre hívom fel a figyelmet: ez a mitológiai házasság Emese és Turul násza, a gandersheimi példánynál magyar és besenyő eredetre mutat. Így Németh Gyula, nagy turkológusunk ama állítása, hogy a nagyszentmiklósi edények besenyő eredetűek, megerősítést nyer ebből a példányból, hisz akinek ajándékozták, egyúttal besenyő származású is volt a magyar mellett.

A KONSTANCAI /MIRCEA VODA/ FELIRAT

Konstanca Fekete-tenger parti város ősi törökös neve „Ak-Kermend” volt, de nevezték „Bessigrad”-nak, azaz Besenyőváradnak is. Környéke az avar kortól a besenyőökig a 10. század közepéig javarészt besenyő emlékeket őriz, de az alább közölt és közelebbről még meg nem határozott felirat-töredék inkább az avarkori emlékek közé sorolható. A feliratot az ismétlődő alapjegyek háromszoros megismétlődése és apró változatok rögzítése miatt hármas törzsi jelnek is tekintjük.

A felirattöredék P. Diatana írásából származik a murfatlari barlangkolostorban talált rovásokkal kapcsolatban.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁSOS BIBLIA NYOMAIN...

A „Biblia” neve van itt kihangsúlyozva, hiszen egyéb szövegekről, egyházi szertartásokról már sok forrásmunka tesz említést. Szent Jeromos pl. 430 táján írta Szíria sivatagi barlanglakásából Olimpias özvegynek Rómába, hogy a remete-telepek táján száguldoznak a „fehér hunok” lovasai, akik azonban már nem annyira „vadak” és saját írásaikból, saját nyelvükön éneklik a szent zsoltárokat. Későbbi időből, de jó forrásból tudjuk, hogy Method, a szlávok megtérítője a velencei papokkal vitatkozva jelentette ki, hogy sok olyan népet ismer, amelyeknek saját nyelven írt könyvei, sőt bibliái vannak s köztük az avarok mellett a „türköket” és „besenyőket” is megemlíti. Etelközi hazánkból is tudunk rovasírásos szent könyvek létezéséről.

APOR GÁSPÁR LEVELE...

Nagy történészünk, Szádeczky Lajos már 1887-ben hírül adta, hogy a gróf Forgách család levéltárában. Alsókemencén rovásra talált. Idézve szavait: „Curiosumként fel kell emlétenem két durva hártylevelet, mely leginkább is a székely rabonbánok idejéből szeretné származtatni magát. Belső lapján az ősi székely írás, hun szkyltha betűk mintájára formált írásjegyek ékeskednek, kívül a XVII. század írásjellegével ez a felirat áll: Apor Gáspár levele... „ (Századok, 21. – 1887 – 560. old.)

Némi kételyei voltak a levéltöredék hitelessége felől. Főleg a székely rovástól némileg eltérő rovásjegyeire alapozta ezt a kételyt. Ma már azonban tudjuk, hogy a besenyő rováshoz sokkal közelebb áll, mint a magyar rovásíráshoz. Bár szövege még eddig megoldatlan, kétségtelenül kapcsolható a Bessarábia és Al-Duna menti Besenyő Birodalom írásemlékeivel.

A POMÁZ-KLISSZAI ROVÁSÍRÁSOS GYŰRŰ

Szépen rótt jelekkel díszítő bronzgyűrűt ásott ki a Pomáz melletti Árpád-kor elejéről származó sírból Bottyán Árpád régész 1944-ben. Az egész feliratot a kök-törökben meglelt rovásjelek alapján Csallány Dezső kora Árpád-kori besenyő írásemléknek tartja.

A KLÁRAFALVI ROVÁSÍRÁSOS GYŰRŰ

Ezt az ezüstgyűrűt maga Csatlány Dezső tárta fel Klárafalván 1939-ben a kora Árpád-kori temető 6. sz. sírjából.

A gyűűfelírást Csallány a deszki, ladánybenei, kunkerekegyházi analógiák alapján Szent László idejére teszi és besenyű írásemléknek tartja.

A PUSZTASZENTLÁSZLÓN KIÁSOTT SÍROK GYŰŰŰ

Ezek a legújabban kiásott sírokból kerültek elő és még határozottan nem állapították meg, milyen rovással íródtak. A 28., 94., 105. számú sírokban találták.

TÖRZSEK ÉS NEMZETSÉGEK

Az „öt törzs”, azaz besenyű szövetség egyik részlege a Csik vagy Csikó nevet viselte és talán ez a népcsoport volt a mai székelység őse. Kissé merész eme „feltételezés”, amit külön hangsúlyozottan „talán”-nal vezettek be. Törökös népeknél gyakori és legújabban Olzsasz Szülejmenov által oly meggyőző sikerrel alkalmazott „pozícióváltással”, ahogy a, jerszub”-ból „szubjer”, azaz „Sumér” lett, szeretném a H. W. Haussig által idézett őstörök „al-Cik” népnév „al” névelőt viselő kifejezésben a „Cik” mögé tenni – mint ahogy ez gyakorlatban volt és van a turkológiában és akkor a „Cik- al” a mai „székely” népnévvel lenne hasonló. Végző eldöntését ennek az eljárásnak azonban turkológus szakemberek feladataként kell tekintenem...

Az idézett kifejezés egy feliratrészlet a Kül Tegin-féle síremlékről és a szövege a következő: „Al Csik népnek adtam előjárókként Tutukot, Isbarrat és Tarkánokat és véglegesen megtelepítettem őket”. Roppant érdekes, hogy a Csik nép, amelyről szó esik, fejedelmét UZ-nak nevezi

és ez a törököknél szokásos csikó névvel azonos, ahogyan maga a nép is így nevezi magát, amelyről szó van. Meg kell toldanom ezt a „varsány” alán- osszét nevével, ami szintén „csikót” jelent (M. Vasmer Jsfo 30 (1913- 78) 1-3.) valamint MUNKÁCSI szöelemzésében az „úz” szót váltják „csödör” jelentésben. (U. o.)

Miután a „csikó” nép királyát, vagy tarkánját óznak nevezi az idézett sírfelirat, azt kell mondanunk, hogy az Aral-tó és Balkán közti terület északi részén volt a telephelyük a 600-as évek elején, amikor a felirat készült. Isbarra tisztségnevükkel Olzsasz foglalkozik részletesebben, a „Tutuk” táltosféle „tudást”, azaz egyben főpapot jelent, míg a „tarkány” a fém-művesek, kovácsok vezetője volt.

A Csik-Csikó nemzetség szerepe igen jelentős a besenyők őstörténetében: ők voltak az amúgy is lovas, lóhátra termett nép közt a legjobb szakértők, akik valószínűleg a versenylovak kitenyésztésével értek el akkora sikereket, hogy Bizáncban a híres és közkedvelt vezetőmesterei, szervezők lettek a „csikániák” lovasjátékának (Deme Albert: Egy besenyő népszokás: Püünkösdi lovasverseny – Magyar Történelmi Szemle (New York-Buenos Aires) I. 58-61.). A bizánci udvarból a Csikó nemzetséggfő még az aacheni német-római császári udvarba is elkíséri Theofan bizánci főhercegnőt, mikor férjhez megy III. Ottóhoz. Itteni szerepe oly magas lehetett, hogy leánya – német adatok szerint – az első magyar király, István fiának lett a felesége és a mai Csík megye területén, főleg az Uzsoki- szoros védelmére erődítményt építtetett. (Ez utóbbi közléseimet sok más adattal együtt lásd a „Ma-

gyarországi besenyők” c. kötetemben.) S előlegezésül annyit, hogy Kursán is ebből az „Úz”-”Az” törzsből származik.

A Csikó-Csík néppel legutóbb mint helyi szakértő és egyben régész, L. R. Kyzlasov foglalkozott („Istoria Tuvy v srednie veka”, Moskva, 1969.) A szovjet kutató a jénissei folyam torkolatához helyezi a hajdan volt Tuvaországot, amelynek a lakóiról köbe vésett emlék maradt fenn „chik + az” formában. Minden kétséget elhárít a Csikaz nép lóval való temetkezési szokása, amelyről a kutató a besenyők rítusával azonos elföldelésként ír le. Kyzlasov könyvét – sajnos – csak Fodor István recenziójából ismerem, de ez az alap, is összegező munka is elégséges a véleményem megformálásához, miszerint Tuvaország őslakói a csikóúz vagy a nép az ujgurok birodalmának megalakulásakor, vagyis 754-ben húzódott nyugatra a Selenga folyó vidékéről az Aral-tó északi partjaira.

Roppant érdekes és egyben bizonyító erejű is a besenyő és székely népek közti etnikai kapcsolatra a ma egyedül csak Székelyföldön ismeretes a „farkas eredetlegendák” Altájba és az Aral-vidékére utaló sorozata: ordas, farkas, csikasz farkas, toportyánféreg” valamennyi kifejezés törzsi totemjelként „kimondhatatlan” volt s a „farkast” használták helyette, akárcsak a medve helyett a „talpast”, nyúl helyett a „fülest”, róka helyett a „ravaszdit”.

A Csikó-Csík nép államformája eddig csak az első „Türk Kaganátus” idejében van megemlítve (552-630), mint alárendelt nép a törzsszövetség keretében, de sajátos nevű királyuk tisztségneve már kínai évkönyvek sorában, a „Liao”-

ban (Kr. e. 802-ben) szerepel „Ts'iangkün” alakban, amelyről Theophylactos bizánci író görög átírással: hangzás szerint „zsegun” formában örökített meg. Miután a Kárpátmedencébe vándorló avarokkal van kapcsolatban, akik sok apró törzset vonzottak magukkal Európa felé. Miután a kínai és görög-bizánci átírás azonos hangzású a Zágon hely- vagy Zsögön családnévvel s mindkettő kötődik Csík megyéhez, legalábbis ez eredetet mutatnak, ha nem is tudjuk jelenlegi tudásunkkal bevándorlásukat meghatározni.

A Csikó-besenyő nemzetség Magyarország történetében is ismeretes és kapcsolatba hozza Győrffy is a később tárgyalandó Kusán-Kursán nemzetséggel, amelynek őse volt. (1953, 19.) Ebből a nemzetségből ismeretes IV. Béla korában, 7247-ben Uza fia Péter, III. András korában pedig ugyancsak ebből a nemzetségből a pomázi földeket birtokló Chyko tárnokmester. A Chikó, vagy Czikó család birtokolta a Pomáz melletti Nagycsikó várat is, amelynek tövén szívós népi hagyomány Árpád sírját kereste. Meg kell ismételni, hogy az Uz-Uza névjelentése is „csikó”, azaz a honfoglalás kori többnyelvűség még tudatosan értelmezte a nevet.

Mindez természetesen laza összefüggésnek látszik, de a „kettős honfoglalás” tételét nagyban megerősíti és egyben arra is kell gondolnunk, hogy a besenyők egy része az ún. „késői avarok” csoportjában töltötte fel a kárpát-medencei megfogyatkozott „korai avarság” erejét. Erre a tételre H. W. Haussig is rámutat, bár csak „avar-magyar” vonatkozásban, a besenyőkkel való kapcsolatot nem is sejtve. Az összekötő láncszem Haussig tanulmányában a Zaha Ura-Ka királyok

által alapított Kusána birodalom hasonló hangzással bíró neve pénzeken és más feliratokon egyaránt. (1953, 426-427.) A német orientalista a maga nyelvén „sch”-val kifejező „s” magyar betűt alkalmazza, de eme eljárását „megmagyarosítva” a „Kusi”-”Kesi” avar népnevet kapjuk, amellyel ugyancsak Haussig összekapcsolja az Árpád-féle honfoglalásban oly nagy szerepet játszó Kusán „főfejedeleme” személyével. Kusán-Kurszán szerepel a bizánci György barát-féle krónikában is, sőt Aventinus szerint ő volt az igazi honfoglaló Árpáddal szemben, ő vezette ki a honfoglalókat Szkítiából. Kurszán személyével a magyarországi besenyők történetében foglalkozom részletesen és forráskritikával. Az azonban bizonyos, hogy nyugati források Árpád szerepéről sohase tesznek említést, míg Kurszánt nemcsak ismerik, hanem „rex”, azaz királyjelzővel illetik, ami minden esetben besenyő vezéreknek kijáró megkülönböztetés volt, mint a Lech mezei csata után kivégzett Sur „rex” esetében.

Ugyancsak a besenyők egyik törzse a Pasma törzs is, amely ismerős a Pass-Au (ősből Pass-aul) neve. Magyar krónikák német bevándorlónak nevezik, ami nem mond annyira ellent a besenyő származásnak, hisz tudjuk, hogy I. Arnulf besenyő testőrséggel és haddal kísértette vissza magát Bajorországba két-hároméves magyarországi menekülése után, sőt besenyő hercegi családból, valószínűleg Kál nemzetségből származó asszonyt is vitt magával. Az állítólagos bevándorlás tehát inkább „hazatérés”-nek vehető. A név két részből áll s első része már Paizs Dezső elhalt nagy nyelvészünk öröme a sumér „paisu”-ból „pajzshordó” je-

lentéssel bír. (Levéllileg.) Mindenesetre meggondolkoztató az a körülmény, hogy a Napot szimbolizáló állami pajzs hordozója valóban a besenyő „Sur-adiq” még az óperzsa éposz hősnél, Rusztem vezérnél is, aki Tabari szerint is a kadisai harcban ilyen Nap-szimbólum pajzs alatt nézte végig a csata kimenetelét. (W. Eiler: Indo-Iranian J. -5 (1962) 205.) A sumérból átment használata a pártusokhoz és ezek sűrűn használták királyaik védelmére s a pajzshordó a „Pasman” volt, mint magas tisztséget viselő bizalmi ember. Rusztem háborúiban már Sur nemzetség veszi át ezt a magas kitüntetést. A Kazár Birodalom kagánjainak kíséretéhez is tartozott ilyen pajzshordó, suradács címet viselve.

Névelemzésileg valószínűleg H. W. Haussig tétele tartható legelfogadottabbnak, aki Strabon görög földrajzi tudóstól veszi argumentumait (Kr. e. 63-Kr. u. 19.) s amelyeket alátámaszt a rómaiak legnagyobb geográfusának, Cézár kortársának (Kr. e. 42-Kr. u. 14.) adataival, amikor északkeletről a Szír-Darja vonalát átlépő népek sorában az Asioi kai Pasinoi kai Tocharoi kai Zahakauloi etnikumokról megemlékezik. Sokan kétségbe vonják a második számú „Pasinoi” helyes leírt betűit és feltételezik, hogy valójában elhibázta ezt a népnévet, amely „P” nélkül lenne a helyes forma. Hihetetlen rövidlátás, hisz ha ezt elhagyta volna, akkor valójában kétszer mondta, írta volna az egy és ugyanazon szót és nem lett volna módjában valami újat kitalálnia. H. W. Haussig azonban – sokat foglalkozva a népnével – azt is megállapította többek közt, hogy viszont Ptolemaios ugyancsak görög földleíró utazó Nagy Sándor nyomán haladva (Kr. u. II. század)

hasonlóan megemlékezik erről a vitatott nevű népről. Ő viszont már egyenesen egy harmadik alakban, Paskai névvel jelöli meg a Sogdiana határhegységében lakókat (Ed. Nobbe, VI. 12, 14.). Sokáig magam is kételkedtem, hogy a Pasman név valamiként összefügghet az ókori híres geográfusainak idézett népneveivel. Az egyengette az utam a kutatásban, hogy Chavannes örök értékű és kimeríthetetlen kínai dokumentumgyűjteményét böngészgetve az 533-ban a délkeleti türk kagánt Pu-Linak nevezi ki nagybátyja, az új főkagán. A fiatal Pu-Li kagán egyben a főkagán legifjabb öccsének, Jutas-nak a fia, vagyis az öröklődés megosztódik, illetve öröklődik unokaöccs vonalon, amelyről Konstantinos Propyrogenitos oly akkurátusan megemlékezik és amely csak a besenyők állami rendszerében fordul elő majdnem kizárólagosan.

Nos a kínai évkönyvek valóban megörökítették a Pu-Li kagáni cím írásjeleit. A puliról a közelmúltban sokat olvashattak egy fenegyerekeskedő magyarországi író könyvében, amikor is a suméroknál is létező boncosszórú kis nyájörző eredetére vonatkozó „kitalált könyvekről” számol be. A könyveket valóban agyficamos állatorvos élénk fantáziája állította a sumirológia „szolgálatába”, felejtve az íratlan erkölcsöt, miszerint a cél nem szentesíti az eszközt. Így a puli dicsősége kissé elszíntelenedett, de csak igen rövid időre, mert Olzsasz Szülejmenov kazah sumerológus ragyogó eszmefuttatással történelmi példákkal illusztrálja, hogy az őskorban vadászból élő ember szinte istenítette a vad nyomára vezető ebet, hisz valójában ez adott neki élelmet, mindennapi

kenyeret pusztá léte megtartására. Eb nélkül elpusztult volna az ember. A dicshimnuszról, amit Olzsasz remekelt másutt, „A sumérok a vádlottak padján” című kötetemben elemzem. Itt mindössze annyit, hogy a Bulcsu vezérrel kapcsolatos „vérivó” jelző is ilyen vonatkozású, azaz Bulcsú törzsének legősibb totemállata a „vérivó”, azaz kutya volt. Nem egyedülálló eset. Attila legendás eredet-őse is kutya és ezt a legnagyobb tisztességnek tartották a törökös népeknél, bár később az itáliai papok mint gyalázatot fogták fel és úgy is beszéltek róla szinte undorral és megvetéssel, ahogy pl. a Szent Orsolya vértanú legendáját ábrázoló festményeken kutyafüllel ábrázoló Isten ostarát. Európa már akkor sem értette Ázsia szimbólumait és mint a vízi csíkbogár, csak a történelem felszínén cikázott, mélységekről sejtelve sem volt. Mellőzve szűkre szabott lehetőségeim miatt Olzsasz szinte zsúfolt adatait a kutya és a török vadász vonatkozásait történelmi személyek, hatalmas kánok-kagánok felsorakoztatását. De megemlítem, hogy bizony a katolikus egyház egyik legnagyobb szentje, Castilia kékszemű, szalmaszőke kano-nokból mezítlábas kolduló barátok rendalapítója, Guzman Domonkos eredetlegendája is kutyával kapcsolatos: születése előtt anyja álmot lát, hogy kutyát hozott a világra, amelynek szájában fáklya lobog, bevilágítva vele a világ négy táját.

Hogy jutott a katolikus szentek élete sorozatba ilyen, szinte minden, józan erkölcsöt megcsúfoló” legenda a XII. század vége felé és hozzá még Ázsiától oly messze eső Spanyalföldre? Úgy, hogy Guzman család őse a hunokkal, alánokkal

került ily messzire és főnemesi rangját, múltja dicsőségét oda is magával vitte, „ahol még a madár sem jár”. A családban ez a származástudat annyira szívós volt, hogy a „gót-alánokból” már régóta „katalán” néven nevezték a hajdanvolt hódítókat, de fiúkban, a fiatal Guzman lelkében élek az ősi állok és mikor rendjét megalapította, szinte nosztalgias vágyban égett, hogy a besenyők és kunok közé mehessen, mint hittérítő, mert egyfajúnak, rokonvérnek tartotta magával őket. Rendje címe „Domini- canus’,,, azaz az „Úr kutyája”, címere a fáklyát tartó eb s mikor haldokolt, akkor sem felejtette el vére szavát, mert mikor lazsnakáról kérésére a „Föld-Anyá” ölére, pusztá döngölt földre fektették Magyarországi Pál mester kezét szorongatta és kérlelte, hogy legalább a magyar fráterek menjenek a besenyők és kunok földjére.

Íme, milyen messze elvitték a kutya totem-, címerállat kultuszát a törökös hunok. A Balkás-tótól Castiliáig. A besenyők is törökös népek, bár az összet-ozslár-varsány neveken szereplő alánok is áthatották őket a hunoktól szerzett kultúrájukkal. Végeredményként tehát azok a sumérológusok, akik megütköztek vagy méltatlankodnak a sumérban ur=kutya egyenlőséggel, egy, a történelem hajnalára visszautaló szimbolikát tagadnak meg, tehát Olzsasz szerint „sem a sémie, sem az indoeurópaiak, sem a finnugorok körében nem övezte tisztelet a Kutyát. A tősgyökeres nomádok, a türkök azonban még nem sokkal ezelőtt is úgy viszonyultak ehhez az állathoz, mint istenséghez, mítoszaikban tőle származtatták magukat, s a nép fölött hatalomra jutott nagy

főnökök a szülőktől adományozott ragadványnevéket erre rangnévre változtatták: Kutya. „ (Forrás: 1977. április, 32. old.)

A mondottak alapján arra kell következtetnünk, hogy a Pu-Livá kinevezett Jutas fia kagán besenyő volt és mai magyar nyelvünkbe a „csődörrel”, „csikóval”, „bikával” stb. együtt a besenyő nyelvből maradt reánk, mert a „puli” név a sumér óta egyedül és kizárólag csak a magyarban található, miután a besenyők nyelve „beilleszkedett” a magyarba...

Pu-Li kagán – ahol a szó rangjelző -a nagy Türk Birodalom délnyugati részén uralkodott besenyői között, közel Baktria határaihoz. (Chavannes: *Dac.* p. 124.) Állattenyésztésével igen gazdag néppé lett és ez volt az első nép a Szír-Darja és a Bulcsu folyócska nomadizáló, lótenyésztő csoportja, ahol az Iráni Éposz hősi alakja, Pecseng királyfi a turániak érdekeit védte. S hogy a „Bulcsú” név és a magyar krónikákban „vérivónak” vagy egyszerűen „Vér-Bulcsú”-nak nevezett nemzeti hősünk közelsége nem véletlen, azt első hallásra megállapíthatjuk. S a Pasma besenyő törzsnév a pulihoz kötődése sem. Ez lesz az a besenyő törzs, amely igen nagy kerülővel, mint „Pázmán” lovagok családfőjeként Bajorországból tért haza Magyarországra már Szent István királyunk korában. S ami ugyancsak meggondolkoztató, hogy a székely lófők sorában, a Maros partján még a 14. században is számon tartja a magyar történelem a székely „székek” nemzetségi nevei közt, mint „lófő-székelyeket” a Názmán és Vágmán neveket. Hogy a hun-alán Guzmán, a besenyő Pázmán és a székelyföldi Náz- és Vácmán közt milyen össz-

szefüggés van, azt majd alapos felkészültségű és elfogulatlan turkológusok fogják tudni eldönteni...

MAGYARFÖLDI BESENYŐK

BESENYŐ TELEPÜLÉSEK MAGYARFÖLDÖN

A magyarországi besenyők szerepét Jerney János 1842-ben megjelent értekezésétől kezdve egész Szokolay Margit 1929-ben megjelent tanulmányáig csaknem minden összefoglaló történeti könyvünk megemlítette és különösen a Fehér megyei besenyők kiváltságait emlegették sokat, sőt kitértek a nádor besenyő bíraskodásra is, de érdekes, hogy a csaknem a XIX. század közepéig besenyő kiváltságokra visszavezethető rábaközi különleges megyei önkormányzat besenyő szempontból való jelentőségét az 1222-ben kiadott, a régi jogokat felsoroló nádori ítéletlevél ellenére sem ismerték fel. Ugyanez volt a helyzet az eredetileg szintén besenyő kiváltságúnak tekinthető Csallóközzel, valamint a valószínűleg ilyen eredetű szepesi lándzsás székkal szemben is. Ez a körülmény már önmagában véve is érthetővé teszi, hogy ma még teljesen kiforrott, részleteiben is kidolgozott képet a besenyő tanulmányok terén nem adhatunk és ezért a jelen kiadogat célja sem lehet más, mint lerögzíteni és a továbbépítésre alkalmassá tenni eddigi kutatásaink eredményeit.

A magyarok és a besenyők első érintkezései legkevésbé sem mondhatók szívélyesnek és békésnek, hiszen ez a nép volt az, amely Európa keletéről nyugatra való vándorlásra kényszerítette IX. századi őseinket. Mai hazánk elfoglalása

után is félős volt az etelközi, majd aldunai besenyő szomszédság.. A besenyő törzsszövetség erejét azonban már a X. század első harmadában belső villongások kezdték aláásni. Ezek a fel-fellobbanó törekvések már igen korán egyes besenyő töredékek elszakadását és – török népek szokását követve – idegen, főleg rokon népekhez való csatlakozását eredményezték. Ennek következtében jutottak el már igen korán egyes besenyő törzstöredékek a bizánci és a bolgár birodalmak, nemkülönben hazánk területére is. '

A magyarországi besenyők X. századi bevándorlásának emlékét Anonymus krónikája őrizte meg. Szerinte Solt fejedelem idejében a nyugati határvidékekre, a Fertőn túlra, Taksony fejedelem idejében pedig a Tisza mentén a kemeji részekre, a mai Abádszalók vidékére telepítettek besenyőket Anonymus előadását – ezen a téren – semmi okunk sincs hamisnak tartani, sőt későbbi adataink azt alá is támasztják. Géza fejedelem uralkodása alatt Kézai Simon és a Képes Krónika szerint – más nemzetbeliekkel egyidejűleg – szintén jöttek be besenyők. A kis legenda és Hartvik legendája pedig különböző besenyő töredékek Szent István korában történt beköltözésről ír. Az ilyen önkéntes betelepedésen kívül valószínűleg hadifogoly besenyők is jutottak hazánkba. Ilyen besenyők voltak azok, akiket 1068-ban Iván (Jan) soproni ispán Nándorfehérvárnál legyőzött és elfogott.

A besenyők bevándorlásának és letelepítésüknek ideje kétségtelenül a X. és a XI. századra esik és mintegy 120-140 esztendő leforgása alatt mehetett végbe. Ez tűnik ki a krónikás adatokból is. A besenyő telepek topográfiájának feldolgozó-

ja Szokolay Margit, ezt a korai időpontot tagadja. Figyelemreméltó azonban, hogy későbbi XII. és XIII. századi besenyőtelepítésekről nincs tudomásunk és hogy- az alábbiakban látni fogjuk -a besenyőszállások elrendezéséből még magyar törzsszervezeti állapotokra, Szent István megyéinek neveiből pedig egyes besenyő ispánokra következtethetünk. Ez csak úgy történhetett meg, hogy a X. század folyamán – tehát még az aldunai besenyő törzsszövetség fennállásának idejében – már éltek Magyarországon egyes vezető szerepre is méltó, előkelő besenyők nemzetségei, akik talán pártütésük miatt elhagyva hazájukat, nemzetségükkel és népeikkal együtt a magyar fejedelmektől nyertek új szállásföldeket.

Anonymus adatainak figyelembevételével tehát a X. század folyamán időbelileg is elválasztható két nagyobb szabású besenyő betelepülésről beszélhetünk. Az egyik a Solt fejedeleme idejében telepített fertőntúli, a másik pedig a Taksony fejedeleme idejében betelepült és a kemeji részen szállást nyert, Thonuzóbával bejött besenyőség volt. Anonymus több besenyőtelepről hazánk területén nem tud, ez azonban nem zárja ki azt, hogy a X. és XI. század fordulóján hazánkban másutt szintén ne lettek volna már besenyőszállások.

A ránk maradt okleveles anyag és az ezekből leszűrt tanulságok alapján Szokolay Margit foglalta össze a magyarországi besenyőszállások földrajzi elhelyezkedését. Megállapításait kiegészítette, de lényegileg átvette egy orosz tudós, D. A. Rassovsky is és azt 1933-ban kiadott munkájában közölte is. „ Szokolay szerint a minket érdeklő területen a következő helyeken voltak besenyőszállások: Zala vármegyében: a két

Besenyő és Ormándlak, Ormándpuszta; Vas vármegyében: Besenyő és Hodász; Sopron vármegyében: Árpás, Besenyő, Potli, Herén, Móroc, Szerdahely, Szemere, Torkosfertes, Dorog, Szántó, Majád, Siklós, Suslán, Dág, Zován, Gyula, Meggyes, Sárfenék, Csele, a két Ikka, Ábraház-Kéthida, Kövesd, Kétcsó, Pereszén, Ravazd, Viz, Pagya, Kovácsi, Ejcse, Pomogy, Márton-szálló, Tard, Örkény, Gyima, Szil, Csókán; Moson vármegyében: Legentó, Káta; Győr vármegyében: Tét, Kajár (határában Besenyőtarló), Bezi, Telökbarád; Pozsony vármegyében: Bős, Bodak, Bársonyos, Karcsa, Kotliba, Padány, Töbörétes Nyitra vármegyében: Besenyő, Kosztolány, Pecsényéd, Récsény, Teszér; Komárom vármegyében: (a Dunától északra) Udvard; Bars vármegyében: Besenyő, Bessne, Kovácsi, Taszár; Hont vármegyében: Besenyőd; Liptó vármegyében: Besenova; Borsod vármegyében: Besnyőlád, Szirmabesnyő. '.

Szokolay fenti adatai talán részben helyesbítésre szorulnak, de nagy vonalakban a valóságot vázolják és így a továbbindulás alapjául szolgálhatnak.

A magyarországi besenyőtelepek koraiságából következik, hogy számos olyan besenyőszállásnak kellett még lenni, amelyek népei az okleveles gyakorlat fellendülése korában, a XII. és XIII. század fordulóján, már vagy teljesen elmagyarosodtak – ezek a szétszórt kisebb falunyi szigetek -, vagy pedig – amennyiben nagyobb besenyő nemzetségekhez tartoztak – már más nemzetségek kezére mentek át, úgyhogy a helyneveken, a viselt ősi személyneveken és az esetleges oklevélileg is kimutatható rokoni kapcsolatokon kívül más

semmi sem igazolja ezek eredetileg besenyő voltát. Ezért a nemzetségi birtokviszonyok ismeretén kívül okvetlenül nyelvészeti támogatásra is szükségünk van.

Gombocz Zoltán árpád-kori török eredetű személyneveink vizsgálata során a besenyő eredetű nevekkel is foglalkozott és azokat, Melich János megállapításait alapul véve és kiegészítve, vizsgálata kapcsán juthatunk, amely eredményeket azután úgy a nyelvészeti vizsgálatok során tisztázott, mint pedig az oklevelekben előforduló adatok felhasználásával továbbépíthetünk. A Tomaj nemzetség besenyő eredetét pedig, a nemzetségi hagyományon és ősi birtokviszonyokon kívül, a nyelvészeti megállapítások is igazolták.

A Thonuzóba besenyő vezértől eredő Tomaj nemzetség a legjobb példát szolgáltatja arra nézve, hogy az ősi nemzetségi birtokokról a XIII. századig eltelt harmadfélszáz esztendő leforgása alatt hogyan ágaztak szét a X. századi megszálló nemzetségek. A Tisza menti, Abádszalók környéki ősi nemzetségi birtokokon kívül Zala vármegyében Lesence-Tomaj vidékén, Szabolcs vármegyében Henye vidékén, Nógrád vármegyében Losonc vidékén, Maros-Tordában Széplak vidékén, Belső-Szolnok vármegyében Lápos környékén és a Szerémségben is voltak Tomaj nembeli birtokok. „ Hozzá kell azonban számítanunk a Tomaj nemzetséghez az azzal még a XIII. század elején is nemzetségi alapon osztozkodó, önálló nemzetséggé, a Gut-Keled nemzetséggé alakult, Sopron, Szabolcs és Szatmár vármegyékben birtokos, tulajdonképpen nemzetségi ágat is. Ezeknek a birtokoknak csaknem mindegyikén találunk ősi Tomaj nembeli személyneveket

megőrző birtokneveket, ami kétségtelenül a nemzetségnek az illető területeken még a pogány névadás korában, főleg a X. században való megszállását bizonyítja.

Az Osl nemzetség ősi birtokai a mai Moson, Sopron és Vas vármegyék területén helyezkednek el és a nemzetségi monostor is itt, mintegy a birtokok középpontjában, a Rábaközben, Csornán épült fel. Az Osl nemzetség fertőhanságvidéki birtoklásával kapcsolatban két adatra kell különöbben felfigyelnünk. Az egyik Anonymus tudósítása a Moson mocsár – kétségtelenül a mai Hanság és vele összefüggő Fertőtó – melletti, Solt fejedelem idejében történt besenyő telepítésről, a másik Gyula nádor 1222. évi ítéletlevelében megerősített ősi rábaközi besenyő kiváltságokról szól. Ebből következik, hogy ezen a területen olyan török személynéveket fogunk helynevek alakjában találni, amelyek az egykor itt élt besenyő eredetű, elmagyarosodott nemzetségek keretein belül használatos személynévvel lesznek azonosak. Ezek a helynevek eredetileg tehát az illető nemzetségek hasonló nevű, minden valószínűség szerint X, és XI. századi tagjainak szállásföldjeit jelölték. A rendelkezésünkre álló okleveles anyag tanúsága alapján megállapítható, hogy a nemzetségi szállásbirtoklási rendszer virágzásának idején a félreértések és a birtokeltulajdonítások ellen csak úgy tudtak védekezni, hogy eredetileg egy-egy nemzetség, illetve ha a rokon, közös törzsről származó nemzetségekről van szó, ezeknek a nemzetségcsoportoknak a körében csak egyes, bizonyos nemzetségi személynévekre visszavezethető helynevekkel jelölték a nemzetségi szállásbir-

tokokat. Ez a rendszer azt eredményezte, hogy egyes nemzetségek keretein belül eredetileg csak bizonyos más, környező idegen nemzetségeknél föl nem található pogány eredetű személynevek éltek még az okleveles joggyakorlat korában is. Ezek a pogány, török és magyar eredetű személynevek még a keresztény névadás korában is a legtöbb nemzetségnél használatosak voltak és többnyire a nemzetség X. és XI. századi őseinek a neveivel voltak azonosak. Ezen az alapon tehát a nemzetségek és a nemzetségcsoportok X. és XI. századi birtokviszonyait is hozzávetőlegesen térképre vázolhatjuk. Vannak olyan nemzetségek, melyek a XIII. és XIV. század folyamán is azokon a birtokolton éltek, amely birtokok a nemzetség X. és XI. századbéli őseinek a nevét viselték, következésképpen ezeknél folyamatos nemzetségi birtoklással találkozunk. Ilyen nemzetség volt az Osl nemzetség is. Voltak azonban olyan nemzetségek is, amelyek két-háromszáz esztendő leforgása alatt a XIII. századi írásbeliség koráig az ősi nemzetségi birtokokat vagy elvesztették, vagy azoktól messze elszármaztak és így az ősi birtokkal való kapcsolataikat az okleveles korban már vagy semmi, vagy csak kikövetkeztethető halvány emlékek őrizték meg. Ilyen volt a besenyő eredetű, a Dunántúlon és a Felvidéken is birtokos Szák nemzetség.

A besenyő eredetű Osl nemzetség a nemzetségnek nevet adó Osl (Oslu, Oslí) személynéven kívül a Beled (Beliüd), a Hubcsa, a Herbort, a Katics, a Guór, a Szatmár, a Bibara, a Sur és a Móroc > Máróc személyneveket használta előszere-

tettel. Ezek a személynevek természetesen nem mind török eredetűek, de zömük vagy törökös változat, vagy török név.

A reánk maradt oklevelek szerint a XIII. és XIV. században szereplő nemzetségeink sorában az Osl nevet-a dunántúli Osl nemzetségen kívül – egyedül csak a nógrád- gömöri részekben, valamint a Sopron és Tolna megyében birtokos Szák nemzetség használta.

A felvidéki és a dunántúli Szákok ősi kapcsolatainak emléket, közös tőről való származásuknak tudatát azonban országszerte még a XIV. század derekán sem felejtették el. A két, a XIV. században már különállónak tekinthető nemzetség valószínűleg már nemzedékek előtt szétvált és a magánbirtokság elvének győzedelmeskedésével a birtokaik között lévő nemzetségi kapcsolatok is megszűntek és a két nemzetség függetlenítette egymástól magát.

A Szák nemzetség tehát, amelynek tagjai az Osl személynevet is használták, két ágra oszlott, egy felvidéki és egy dunántúli ágra. Egy 1263, évi adománylevél Lándszer várát, mint a következőkben állapította meg: Ajtony, Alanyán (= Alap-Tiván), Itemir, Karcsa, Kocsobur, Theber-Töbör, Tiván, Tomaj-Thonuzoba, Töbörcsök és Urkund”. Ezek azok az általa vizsgált árpád-kori személynevek, amelyeket leginkább besenyők viseltek. Nem következik ebből azonban, hogy ezek csak besenyő nevek, illetve hogy minden esetben csak besenyők viselték ezeket, mert hiszen érintkezés útján való névátvétel és rokonsági kapcsolatok révén magyar és kabar eredetű nemzetségek sorában is elterjedhettek és el is terjedtek. Erre nézve nagyon érdekes az árpád-kori magyarság

között igen gyakori Aba személynévnek és származékainak, Abád, Abod, Abaj, Abos, Abosk, Aboska, Abony hely- és személynévi alakban való előfordulása. Gombocz Zoltán az Aba személynévi alakot besenyő-kun és ennek Apa, tehát p hangú változatát kazár (kabar-palóc) török kiejtésnek ismer-
te fel, ugyanis a besenyő-kun nyelveknél a b-s ejtés nyelvtör-
ténetiesen igazolva van. Részben besenyő névhasználatra ve-
zethetők vissza így a szintén igen elterjedt Alap személyné-
vünk és származékai is: Alapas, Alattyán, Oluptuhna és
Alpra.

A besenyő kapcsolatokra visszavezethető személynéveket a
további kutatások újakkal gyarapították. Pais Dezső a Bő
személy- és helynevek, és Gombocz Zoltán pedig az Osli,
Ost nemzetség-, személy- és helynevek besenyő eredetét
mutatta ki.

Már maguknak ezeknek a besenyő névátvételt igazoló ne-
veknek korai használata és magyarok általi átvétele is amel-
lett szól, hogy Magyarországon besenyők már a X. és XI.
század fordulóján is lényeges szerepet játszhattak.

A magyarországi besenyők szállásainak kutatása során tehát
a legfontosabb kezdeti eredményekre- a Bő nemzetség kevés
eredetiséget megőrző neveitől eltekintve -a másik két, két-
ségtelenül besenyő eredetre visszavezethető nemzetségünk,
a Tomaj és az Osli nemzetségek, személynéveinek és birtok-
viszonyainak Szák nembeli Barc fia Miklós egykori uradal-
mához tartozó birtokot említi meg. Sopron vármegye kö-
zépső védelmi vonalának falufüzérében két, a nemzetségi
nevet megőrző ősi szállástelepet találunk, Szákát és

Szakonyt, Vas megyében, Kőszeg mellett pedig Cákot. Az első a nemzetségi név formáját, a második pedig annak kicsinyítőképzős alakját őrizte meg. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a Szák nemzetség ősi szállásai, amelyek még a pogány névadás korszakában keletkeztek a Dunántúlon, Tolna, Komárom és Sopron vármegyékben helyezkedtek el.

Ez az utóbbi elhelyezkedés ismét csak a nemzetség besenyő eredetére mutat, amit még az a körülmény is alátámaszt, hogy a nemzetség eredetileg személynévként is használatos Szák nevét a Sopron megyei besenyő lakosságit Rábaközben birtokos Veszkény nemzetség személynévként is használta. A Veszkény nemzetség rábaközi szállásai az Osl nemzetség szállásai közé voltak beékelve úgy, hogy már a birtokok elrendeződéséből is vagy ősi rokonságra, vagy pedig ugyancsak besenyő eredetre következtethetünk. Attól eltekintve, hogy a Veszkény nemzetség birtokai a besenyő kiváltságú Rábaközben a besenyő eredetű Osl nemzetségi szállások szomszédságában fekszenek, a nemzetségi nevet viselő Veszkény és Vezekény helynevek az ország különböző részein pedig szintén mindig besenyő szállások közelében fordulnak elő.

Az Osl nemzetség pogány eredetű személynéveinek kapcsolatai alapján a három nemzetség- az Osl, a Száka és a Veszkény- birtokviszonyait más helyen tettük szorosabb vizsgálat tárgyává. Itt csak azt említjük meg, hogy a felvidéki besenyőtelepek ősi elhelyezkedésének vizsgálatát nagy mértékben megkönnyíti az a körülmény, hogy a három nemzetségnek egymás mellett voltak birtokai Moson, Sop-

ron és Vas vármegyékben és ezen az alapon a felvidéki helynevek és a nemzetségi tagok nevei között lévő kapcsolatokat egy helyről kiindulva vizsgálhattuk....

A besenyő eredetű nemzetségnevek földrajzi előfordulása igen fontos szerepet enged feltételezni a Veszkeny nemzetségnek a nyugati Dunántúl és a nyugati Felvidék X-XI. századi életében.

A nemzetség nevét Veszkeny és Vezekeny alakban a Sopron megyei Veszkeny-től kiindulva, Pozsony, Nyitra, Bars, Hont és Heves vármegyéken keresztül egész a Tisza vidékéig húzható félkörívben találjuk elhelyezkedve. Sopron vármegyében a Rábaközben egy, Pozsony vármegyében a Kis-Duna és a Dud-Vág között a Feketevíz partján egy, Nyitra vármegyében a Nyitra felső folyásánál szintén egy, Bars vármegyében a Garam és a Zsitva között négy, a középkori Hont megyében egy, Heves vármegyében a Mátra északi lejtőjén egy és a Tisza közelében szintén egy, a nemzetség nevét megőrző helységet, illetve pusztát találunk. Ezek a helyek minden valószínűség szerint a nemzetség ősi birtokainak sorába tartoztak. Különös csak az, hogy a nemzetség a XIII. század folyamán már nem volt birtokos ezeken a területeken, legalábbis okleveles, erre vonatkozó adataink nincsenek. Nincsen azonban arra sem adatunk, hogy a Vezekeny > Veszkeny nemzetség – tehát eredetileg minden valószínűség szerint – személynevet más nemzetség is használta volna. Különös továbbá az is, hogy a nemzetségnév, mint személynév, magában a Veszkeny nemzetségben sem volt használatos.

A nemzetségnévnek ez a csak helynevek alakjában való előfordulása arra enged következtetni, hogy személynévi használatra már az írásbeliség kora előtt megszűnt, elég ritka név volt és ennek következtében csak szűk körre – egy nemzetség kereteire – korlátozódott. Ez a nemzetség azonban a már felsorolt megyék ősi megszállásában kellett hogy részt vegyen, mert máskülönben neve helynevek alakjában – mivel az már a XIII. században sem volt birtokos az illető területeken -, ha régi névhasználat nem fűződött volna hozzájuk, nem maradt volna fenn.

Azt, hogy a Veszkeny nemzetség felvidéki birtokaitól mikor vált meg, nem tudjuk. Volt ugyan IV. Béla királynak egy elveszett és ma már csak más oklevelek adataiból ismert oklevele, amely kuroli Baas fiának, Vrka királyi tárnoknak, Hont megyei Vezekény nevű földjére vonatkozott. Ezt a földet Vrka megbízottja 1269. július 8-án az esztergomi káptalan előtt új tulajdonosának, Omodeus comes fiának, István mesternek, illetőleg ennek megbízottjának adta át. Azt azonban, hogy ez a Baas fia, Vrka milyen kapcsolatban, vagy egyáltalában kapcsolatban állott-e a Veszkeny nemzetséggel, és hogy birtoka szerzett, adományul nyert, vagy örökségképpen reászállott volt-e, nem tudjuk. Lehetséges, hogy ez a Baas fia, Vrka szintén besenyő eredetű nemzetség sarja volt, aminek az sem mondana ellent, hogy a királyi oklevél *daviger noster de Liptou*-nak írja, mert Liptó vármegyében szintén voltak besenyők, akik messze északra elvetődött szállásainak az emlékét Besenyő = Besenova helynév mai napig megőrizte.

Egy másik, Bars megyei Vezekényről egy 1292-ben kelt oklevélből tudjuk, hogy IV. Béla királytól, több más szállással együtt keresztény kunok kapták meg, amely lakatlan birtokukat azután elcserélték a Gyimesiek Bese és Belád nevű Bars- és Nyitra megyei lakott birtokaiért. Ezen a területen tehát a XIII. század közepén már gazdátlanná váltak egyes, eredetileg Veszkény birtokok, amiből talán szabad arra következtetnünk, hogy azok gyér, besenyő eredetű lakossága ekkor már vagy kihalt, vagy valami más okból elhagyta ezeket a szállásokat....

A Veszkény nevű birtokok félkörívében továbbkutatva a besenyő eredetű szállások után, a csallóközi Padánynál kell megállnunk. Padány besenyő voltát oklevelek igazolják és így az már régtől fogva ismeretes. Nevével kapcsolatban most csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy úgy Sopron megyében, mint a Maros vidékén a Padány, Pardány, Pordány hely nevek mindig besenyőszállások, vagy legalábbis besenyőszállások közepette fordulnak elő úgy, hogy a Porlány > Padány név szláv eredetét, amely szerint gázlót jelentene, bár a földrajzi elhelyezkedés ennek nem mond ellent, kétségbe kell vonnunk és fel kell tételeznünk annak lehetőségét, hogy itt is eredetileg besenyő névadással állunk szemben.

A csallóközi Kis- és Nagypadánytól, amelyek tehát oklevéliként beigazolt besenyőtelepek, nem messze tizenkét Korcsa nevű helység fekszik. Ezek a következők: Amadé-korcsa, Domazér-korcsa, Egyházas-karosa, Erdőhát-korcsa, Etre-korcsa, Göncöl-korcsa, Királyfia-korcsa, Kulcsárkarcsa,

Móroc-korcsa, Pinke-korcsa, Sipos-korcsa és Solyntos-korcsa. Rajtuk kívül még Zemplén vármegyében a Tisza és a Bodrog között lévő Korcsa-ér partján van egy Korcsa falunk. A Korcsa eredetileg török madárnév, ölyűt, héját jelent és mint személynév is előfordul. Gombocz Zoltán megállapítása szerint ez a török személynév és következésképpen helységnév a besenyőkkel együtt került a Csallóközbe, aminek igazolásául a kis- és nagypadányi besenyőtelepek közelségét hozta fel.

Ezeknek a Korcsa nevű helységeknek besenyő voltát azonban a besenyő nemzetségek kebelében használt személynévek is igazolják. Ebből a szempontból különösen két nevet, a Göncöl- és a Móroc-korcsa összetételben szereplőket vegyük vizsgálat alá.

Már az előzők során említettük, hogy Anonymus Göncöl hídját a fertővidéki besenyők szállásainak közelébe, a mai Pozsony vidékére teszi. Pais Dezső és Jakubovich Emil szerint a Göncöl név a német Konrád személynév Kuncil becéző alakjából alakult át a magyar nyelvben Göncöllé, amit az is megerősíteni látszik, hogy Anonymus Guncil alakban írta a nevet. Viszont igen figyelemreméltó a rábaközi Köncöl > Göncöl dúlónév, továbbá, hogy a besenyő Szákok egyik, 1284-ben szereplő tagját is így hívták, és hogy a Göncöl helynév a Csallóközben török névvel (Karcsaj együtt, Anonymusnál pedig besenyő telepek szomszédságában fordul elő. Figyelemreméltó azonban a magyar nép mondavilágának az elképzelése is a Göncölről.

Ipolyi Arnold örökbecsű munkájában Karcsay nyomán azt írja, hogy Göncöl, aki a kocsit feltalálta, igen tudós ember volt, minden dolgot ismert, beszélt a fákkal, madarakkal és értette a csillagok jelentését. Sok csodát művelt, táltosember volt és halálát senki sem látta. Úgy hiszik, hogy az égbe tűnt el és amint a földön is görberudú kocsin járt, ugyanúgy jár most is éjjelente a csillagok között. A Csallóközben sok embert hívnak Göncölnek, de ezek nem a táltos Göncöltől származnak, mivel annak nem voltak ivadéakai. Viszont ezzel szemben a másik feltevést látszik igazolni egy fülöpszállási pásztor elbeszélése, aki szerint a Göncöl-szekér nem más, mint annak a Göncöl német császárnak a társzeke-re, akit a magyarok kivégeztek és aki most Lélt és Bulcsut a másvilágon is szolgálván, az égen kocsizik velük. Ez a Göncöl német császár Ipolyi szerint is – aki csatlakozik a fülöpszállási elbeszélést megőrző Jankovich véleményéhez – azonos a krónikáinkban említett mesés Konrád császárral, akit Lél a monda szerint kivégeztetése előtt kürtjével agyonütött. Vagyis a Göncöl név ez esetben azonos lenne a Güntzel-Kuncil, vagyis a Konrád név becéző alakjával.

Ez a két népi elbeszélés a Göncöl névnek legalábbis kettős eredetére enged következtetni. Az egyik értelmezés szerint a név a pogány magyar mitológiában gyökerezik: Göncöl híres táltos, mítoszi lény. A másik értelmezés szerint Göncöl mondai német császár és neve a Konrád személynév magyar változatának tűnik fel.

Ezzel a Göncöl személynévvel áll származástani összefüggésben Gönc és Ruszka-Gönc falvak neve Abaúj, Gönc-háza

és Göncöl-Korcsa falvak neve Pozsony vármegyében. A Vas vármegyében elterjedt göncölni tájszó pedig annyit jelent, mint gyömöszölni. A göncöl szó tehát hely- és személynév, valamint ige alakjában is előfordul nyelvünkben. Ez arra enged következtetni, hogy eredetére nézve magyar, illetve török szó a Gönc és a Göncöl. Mindenesetre igen feltűnő a Kuncil > Guncil = Göncöl egyezés, de semmi esetre sem magyarázza meg a Göncöl név szoros magyar mitológiai kapcsolatait. Szerény véleményünk szerint a Göncöl elképzelésében a csallóközi táltos emlékek az ősibbek és a mondabeli Konrád császárral való kapcsolat az újabb eredetűek. Ezért talán a Göncöl névvel is úgy állunk, mint például a Gyula névvel, amely szintén nem a Julius név valamilyen magyaros formában való átvétele, hanem ősi pogány eredetű személynév, amelyet a keresztény korban egy rokonhangzású idegen névvel azonosítottak.

Figyelemreméltó azonban, hogy a Tolna vármegyében letelepített besenyőink körében is használatos volt a Göncöl = Köncöl személynév. Csalogovits József 1933-ban elkezdett ásatásai nyomán megtalálták a sárközi elpusztult Ete község török hódoltság előtti temetőjét. Itt ötven sírt tártak fel, amelyek leletekben ugyan nem gazdagok, s a bennük talált csontvázak annál értékesebb antropológiai adatokat szolgáltatnak. Ezekből csaknem minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a Sárköz népe besenyő eredetű. Az antropológiai megállapítások pedig azt bizonyítják, hogy a Sárköz mai lakossága a régi Ete lakosságával fajilag azonos. Sőt, ma is élnek családok Öcsényben, Decsen, Alsónyéken, amelyek

neveit már a török hódoltság előtti oklevelek is említik. Egy ilyen oklevél hatvan besenyő eredetű etei család nevét sorolja föl. Előfordul közöttük a Széll, a Karácsony, a Kaza és a Köncöl. Ezek a nevek a Sárközben még ma is élő családok neveivel azonosak. Nyilvánvaló tehát, hogy a Göncöl>Köncöl név török, ebben az esetben besenyő eredetű. Ez állhat fönn a csallóközi, a besenyő Szák nembeli Göncöl nevekre és ezek változataira nézve is.

Az Abaúj vármegyében előforduló Gönc helynevek, Gönc és a mellette lévő Gönc-Ruszká a Szent István korában a Hernád völgyét észak felől elzáró gyepűk mellett fekszenek. Ezt a gyepűkre vonatkozó felfogást úgy Karácsonyi János, mint újabban a Szepesség múltjának tudós kutatója, Fekete Nagy Antal is a magáévá tette. Az itt elhelyezkedő határőrök pedig Szent István korában törökös nyelvhasználatú népek, tehát besenyők is lehettek, mint ahogy besenyők voltak minden valószínűség szerint a csallóközi Karcsók és a zemp-léni Karcsa ősi lakói is.

A Mórocz-Karcsa nevében rejlő Móroc személynév ismét visszavezet bennünket a besenyő eredetű Ols nemzetséghez. Az Osl nemzetség 1228- 1230 körül szereplő egyik tagját Mórocnak hívták. Ugyancsak itt hívták a Selyeg, a mai Vulka partján fekvő Móroc falut is, a mai Márcot. A Móroc személynév XIII. századi eredeti alakja Mároc, amelyet az oklevelek Moruch, Mouruhc és Moruc formában írnak. Az Osl nembeli személynévet a keresztény Mauritius névvel azonosították. A helynév azonban megmaradt eredeti alakjában és Sopron megyében német hatásra Márc, a Csalló-

közben pedig a magyar nyelvfejlődés következtében Móroc lett belőle. A Sopron megyei Moroc és Osli nemzetség egyik ősi besenyő szállásokkal körülvett birtoka volt. Lakosságának besenyő eredetéhez kétség nem fér és ezért figyelemre-méltó a csallóközi Móroc- Karcsa helynévvel való rokonsága, mert a csallóközi helység besenyő eredetét a már említett többi egybevágó adat következtében ez szintén csaknem kétségtelenné teszi.

A felvidéki besenyőnek feltételezett Veszkény nevű szállások láncolatába tehát a Padány, a Karcsa és a Gönc > Göncöl nevű szállások is beilleszkednek.

A személynévi eredetű ősi besenyőszállások sűrűsége ráte-reli a figyelmünket arra, hogy a nyugat-dunántúli és felvi-déki besenyők elhelyezkedésének vizsgálata során a bese-nyő törzsneveket is figyelembe vegyük, vagyis hogy kutas-suk, hogy a besenyő törzsnevek, a magyar törzsek neveihez hasonlóan előfordulnak-e hazánk, illetve a helynevek alap-ján besenyő lakosságúnak feltételezett országrészek terüle-tén.

Konstantinos Porphyrogennetos bizánci császár hagyta re-ánk a besenyő törzsek neveit, amikor a birodalom kormány-zásáról írt művében a következőket mondja: „Tudni kell, hogy az egész besenyőség nyolc törzsre oszlik és ugyanany-nyi nagy fejedelem alá tartozik. A törzsek nevei a követke-zők: Érdem, Csur, Julia, Kül-bej, Baj, Tolmács, Kapan és Csobán. „

Németh Gyula Konstantinos Porphyrogenetos feljegyzése alapján megállapította ezeknek a törzsneveknek a hangzását és azt, hogy a nyolc törzsnév közül hat eredetileg török méltóságnév. A csur (cur) méltóságnév feliratokon kívül, mint a nép beosztására szolgáló megnevezés megvan a nyugati törkök területén. A jula, mint egy uralkodóház nemzetségsneve megvan a bolgár fejedelmek névjegyzékében, megvan továbbá a gyula alakban a magyaroknál is, mint méltóságnév és mint ebből fejlődött személynév. Megvan azonban Julia alakban is, mint Árpád-kori személynév. A nogáji tatárok pedig dzsula (dzula) alakban használják. A kül-bej méltóságnév szintén különböző névösszetétel csoport egyik tagja. A baj törzsnév eredeti jelentése hős, vezér. A tolmács (tolmac) méltóságnévként való szereplését az magyarázza meg, hogy a tolmácsi tisztség igen

fontos állás volt a török birodalmakban. A kapan (kápan) méltóságnév magyar származéka, illetve megfelelője a Koppany név.

A besenyő törzsnevek nagy része tehát más török, vagy török hatás alatt élő népek körében is el volt terjedve, ami kétségtelenül megnehezíti egyes nevek csak a besenyőkhöz való tartozásának eldöntését.

A felvidéki besenyőtelepek kutatásánál tehát csak azokat a besenyő törzsneveket szabad figyelembe vennünk, amelyek a már más adatok alapján besenyőnek feltételezhető területeken, vagy azok közelében fekszenek. Értékesíthetjük azután azokat a törzsneveket is, amelyek a besenyő vagy a besenyőnek feltételezhető nemzetségek kebelében, mint sze-

mélynevek voltak használatosak és amelyek mint helynevek a nemzetség birtokain is előfordultak.

A Felvidéken a besenyő törzsek nevei közül a csallóközi besenyőtelepek szomszédságában a Sur név fordul elő helynevek alakjában. A Surmocsáron kívül a Kis-Duna, Dud-Vág és a Vág mellett a történelmi Pozsony vármegye területén hat Súr nevű helységet találunk. Ezek a következők: Hegy-Sur, Nagy-Sur, Nemes-Sur, Péntek-Sur, Valta-Sur, Varra-Sur. Magyarország területén (az 1877. évi Helységnévtár szerint) Sur nevű helységünk a Pozsony vármegyeieken kívül még csak Veszprém vármegyében, Fehér vármegye határához közel van. A Sur helynevek közé kell azonban még számítanunk a kicsinyítő képzővel ellátott alakzatokat, a Surány neveket is. Ilyenek Bereg, Nógrád, Nyitra és Vas vármegyékben -mindegyikben egy-egy van. Ezek közé tartozik azonban az eltótosított nevű Nyitra megyei Suránka, valamint a szintén valószínűleg szláv hatásra visszavezethető változást szenvedett Somogy és Torontál megyei Surján község neve is. A Sur személynévnek d képzős alakját pedig a Somogy megyei Surd őrizte meg. A Csur > Sur névvel állhat rokonságban a Szabolcs megyei Vencsellő szomszédságában lévő Csur-pusztá és a Szolnok-doboka megyei Csurány-pusztá neve is

De hát tényleg besenyő eredetűek-e ezek a helynevek és következésképpen besenyő eredetű volt-e ezeknek a helységeknek a lakossága? Erre a kérdésre ismét a legtöbb pogány eredetű besenyő nevet megőrző Osli nemzetség és részben a

Sopron megyei besenyő eredetű helynevek adják meg a választ.

Az Osl nemzetség XIII. és XIV. századi tagjai sorában többen is viselték a Sur személynevet, amit egyetlen más nemzetségnél sem találunk meg. Pór Antal, aki a nemzetség XIII. és XIV. századi történetét megírta és aki tévesen hirdette a nemzetség szláv eredetét, annak a feltevésnek engedett helyet, hogy maga a csornai nemzetségi monostor helye is a nemzetség egyik Sur nevű tagjától nyerte a nevét. Feltevését arra alapította, hogy Csornának a nevét a régebbi, különösen a XIII. század első felében keletkezett oklevelek Surna alakban írják. Figyelmen kívül hagyta azonban, hogy az S betű a kor okleveleinek helyesírásában csaknem mindig a mai Cs ejtésnek, az u betű pedig kevés kivétellel o ejtésnek felel meg. Erre nézve igen jellemző a Saak=Csák és a Supron = Sopron írásmód. Tekintetbe véve azt, hogy Csorna nevét 1249 körül Serna alakban írják, nyilvánvalóvá válik, hogy itt nem annyira a török Csur > Sur törzs-, illetve személynévvel, hanem a szláv cserna > Csorna = fekete köznévvel van dolgunk. Csorna tehát nem besenyő-török, hanem pannonszláv eredetű helynév is lehet.

Besenyő eredetű a középkori, ma már elpusztult, egykor a Lajta mentén fekvő Röjtököri falu határának északi részét kitevő Súr nevű terület neve. Ennek a Röjtökörinek kelet felől Besenyő falu, a mai Pecsényéd volt a szomszédja. Északról pedig a szintén besenyő határőr lakosságú Ikka, majd tovább Cseke és a többi fajta menti besenyőfalvak voltak a környezői. Ugyanígy a Surány szó besenyő eredetét bizo-

nyítja a régi középkori Csanád megye területén fekvő, a Maros bal partján elterülő besenyők földje és annak környező falvai. Ez a nagy kiterjedésű besenyők földje 1232-ben, amikor azt a Csanádi vár ispánjának fennhatósága alól kivették, határos volt Serjén, Pótkereki, Degur, Pon és Surány földekkel. Közelében pedig Bő volt. Bő, amint láttuk, szintén besenyő eredetű elnevezés, a Maros menti besenyők kiváltságai pedig szintén egy nagyobb besenyő telepítés létezéséről tesznek tanúságot. A fenti adatok tehát már maguk is valószínűvé teszik a Csanád megyei Surány és következésképpen a felvidéki Surány nevek, illetve helységek besenyő eredetét is.

Hogyan kerültek azonban a Sur és a Surány helynevek a Felvidékre, elsősorban pedig Pozsony vármegyébe. Erre választ a X. századi eseményeket tárgyaló magyar és külföldi krónikák adják meg.

A magyarok gyászos kimenetelű 955. évi augsburgi veresége után a fogságba esett három magyar vezért a németek kivégezték. Nevét először a sanctgalleni évkönyv említ. A kivégzett Bulcsún kívül, akinek nevét „Pulszi” alakban írta le a szerző, Lélt (Lele) is említi, mint foglyot. Sokkal jelentősebb azonban a mi szempontunkból Adalbertnek a XII. század végén Vita Henrid II. Imperatoris címen írt életrajza. Eszerint: qui (Otto) ad Licum (Lech) flumen... Ungaros prostravit et reges eorum Lelium videlicet et Assur... in patiούlo suspendit". A harmadik vezér neve Adalbert szerint Tehát Assur, akit azonban egy mondai részletekben bővelkedő XIII. századi bajor krónika -a Chronicon

Ebersbergense antiquius – Sur-nak ír. Marczali Henrik, minthogy ebben a két forrásban Bulcsú nincs megnevezve, úgy vélte, hogy az Assur és Sur név alatt a magyar Az Úr kifejezés lappang, amely kitétellel harcosai illeték volna Bulcsút, a fővezért. Ugyanakkor azonban ő is megjegyzi, hogy a Sur, mint besenyő név Konstantinos Porphyrogennetosnál is előfordul. Marczali vélekedésének azonban Widukind krónikája mond ellent, mert ez határozottan három elfogott és kivégzett magyar vezérről beszél. Ennek a három magyar vezérnek a nevét együtt a krónikák ugyan sohasem említik, de ez még nem jelenti azt, hogy nevük külön-külön ne szerepelhessen. Bulcsú és Lél 955. évi vezérségét Kézai krónikájából tudjuk. Nyilvánvaló tehát, hogy a harmadik vezér, ahogy Adalbert megjegyezte nevét, a Sur volt. Vagyis, ahogy az ebersbergi krónika helyesen névelő nélkül írta, Sur-nak hívták. Ez a Sur pedig kétségtelenül besenyő volt, amit az alábbiak igazolnak.

Az augsburgi csatában résztvevő Bulcsú a Nyugat-Dunántúlon birtokos Kér törzsnek, Lél pedig a Garam-Vág-Kis-Duna környékén megszállt Tarján törzsnek volt a vezére. Ettől a két törzstől nyugatra eredetileg előharcos és határőrző, a magyar Nyék törzs egyes töredékei által megszervezett besenyő és székely (vagyis beolvadt avar) törzstörödékek helyezkedtek el, akiknek eredeti szerepe a Csallóköz-től és a Fertőtől nyugatra eső Bécsei- és Morva-medence megvédése volt. Ezt híven illusztrálja Anonymus, aki a már többször idézett helyen a Solt fejedelem idejében letelepített nyugat-magyarországi besenyőket a Moson-fertőn túlra he-

lyez. A besenyőknek ezt az elhelyezkedését szépen illusztrálják a Sopron-Moson- Pozsony, Nyitra megyei törzsi elhelyezkedési adatok is.

A nyugat-magyarországi határőröket megszervező Nyék törzs vezéri nemzetségének késő leszármazottja a Gyula-Zombor nemzetség volt. A nemzetség kebelében használt fontosabb pogány eredetű személynevek Tétény, Gyula, Harka, Sarold, Karold, Zsombor-Zombor, Bolya, Bonyha, Csompász, Erdő és Sebred voltak. Anonymus szerint a honfoglaló vezér Tétény (Tuhutum) volt, aki Erdélyt megszállta. Ennek a fia volt Horka vagy Harka, akinek a neve a Konstantinos Porphyrogennetosnál charchas alakban megőrzött harkai méltóság nevével egyezik. A méltóságviselő harkák azonban nem Tétény ivadéakai, hanem a Kér törzs vezéri nemzetségének, a Lád vagy Vér-Bulcsú nemzetségnek a sorából kerültek ki. A Nyék törzs azonban, amint azt Németh Gyula megállapította és amint arra már az előzőekben is hivatkoztunk, eredetileg előharcos szerepet töltött be a magyar törzsszervezetben. Ezt az előharcos szerepet a honfoglalás korában a kabarok és az utánuk csatlakozott rokon török népek, székelyek és besenyők vették át tőle. A Nyék törzs azonban továbbra is megmaradt a határvédelem szervezésének a szolgálatában. Ezért találunk a nyugati végeken nyék birtokokat, amelyek úgy a törzsnevet, mint X. századi vezető törzsi egyéniségek neveit megőrizték.

A Csallóközben Nyék helység a Karcsa nevű községek és Várkony falu között fekszik.. A Karcsa nevek besenyőtelepekre, a Várkony név pedig egyesek szerint beolvadt avar,

azaz várkuntelepekre enged következtetni. A másik Pozsony megyei nyéktelep a Feketevíz partján fekvő Fekete-nyék. Tőle délkeletre az első falu Pozsonyvezekény, tehát szintén az előharcos besenyők egyik ősi telepe. Moson megyében a honfoglaló nyéktörzsi vezér nevét Tétény falu őrizte meg. A mai Fertő-csatorna fertőtavi torkolatánál lévő Nyékiszállás nevű pusztanév a törzsnevet, a Sopron megyei Sarród, a régi Saruld pedig a törzs vezéri nemzetsége egyik nőtagjának a nevét. Ugyanez a helyzet a Sopron- Nyéktől északkeletre eső Harka esetében is. Ez a Sopron megyei falu, ha Anonymus adatai helytállóak, lehetséges, hogy Tétény fiának, Harkának a nevét őrzi, ám bár az is lehetséges, hogy a mai Sopron megyében egykor birtokos kértörzsi harkák méltóságnevének helynév alakban való előfordulása, mivel az ország egyéb részeiben is, határozottan kértörzsi telepek mellett fordul elő. Nyék törzsi eredet lehet itt még magának Sopronnak és a középkorban vele nyugatról szomszédos középkori Gyula falunak a neve is. A Nyéktörzs vezéri nemzetségének soproni birtoklása mellett szól még az a körülmény is, hogy az óbudai egyháznak a Lajta mellett voltak birtokai, amelyeket III. Béla korában a királlyal elcserélt. Szent István ugyanis Tétény leszármazottjainak, a fellázadt erdélyi Gyulák birtokainak nagy részét elkobozta és az óbudai egyháznak adományozta. A Gyuláknak, illetve az erdélyi Gyulák nemzetségének Sopron megyében is voltak a helynevekből kikövetkeztethetőleg birtokai és ezeket is elkobozták, mert ezek az okleveles gyakorlat korában már mind királyi várföldek. Ezeknek a birtokoknak egy részét az óbudai egyház kapta, amely azután az adományozó király

utódjával, III. Bélával kicserélte ezeket az Óbudától távol fekvő földeket.

A Sopronnyéktól a Dud-Vág közelében levő Feketenyékig húzható vonal egyik érdekessége, hogy ettől nyugatra, a Sopron megyei Tormáskért kivéve, magyar törzsnevek nem fordulnak elő. Ellenben Besenyő, Sur, Karcsa és Sopronban még több oklevélileg igazolható ősi besenyőszállás neve maradt fenn.

A Karcsáktól nyugatra birtokos várjobbágy Magyar nemzetiség neve is éppen azt bizonyítja, hogy a Csallóköznek ezen a részén a magyar elem ritka volt és ezt a magyar eredetű nemzetséget a körülöttük lakó sok besenyő egyszerűen csak Magyarnak nevezte. Ezek a mindenesetre figyelemreméltó dolgok alátámasztják azt a feltevésünket, hogy a Nyék törzs által megszervezett határvédelemre beosztott, Solt fejedelem korában letelepített nyugat-magyarországi besenyők vezéri nemzetségéből került ki az augsburgi csata után szomorú véget ért Sur vezér. Ennek a Sur vezérnek a neve Pozsony vármegyében fordul elő legsűrűbben a helynevekben, ami arra enged következtetni, hogy szállásai is itt terültek el. Szállásbirtokainak elhelyezkedése magyarázza azt, hogy Sur vezér miért került a nyugati kalandozásokban leginkább érdekelt Bulcsú két törzsi vezérrel és társával, Lél tarján törzsi vezérrel Augsburg alá. Népével együtt ennek a két törzsnek és kis mértékben Mosonban a fejedelmi Megyer törzsnek volt az előharcosa.

Azt, hogy a besenyő Sur vezér – akinek 955. évi szerepe Anonymus állítását, hogy Solt fejedelem a Fertő-tó vidékére

besenyőket telepített, nagy mértékben alátámasztja -, melyik később is virágzó nemzetségünkhöz tartozott, adatok hiányában biztosan nem állapíthatjuk.

A másik, talán kevésbé valószínű lehetőség az, hogy a Pozsony megyei Sur helynevek nem Survezér névvel, hanem a besenyő Csur > Sur törzs névvel állnak összefüggésben. Vagyis ebből az következne, egy a mosoni Fertő vidékére telepített csur-sur törzsi besenyők szállásai voltak ezek a helységek. Ezt az támogatná, hogy a törzsnévnek különösen más törzsek birtokainak közelében- helynévként való használata a magyarságnál is, más török népeknél is, közös dolog volt.

Hasonlóképpen talán törzsi, talán személynévi eredetűek a Surány helynevek is. Ezek mindig más besenyőtelepek szomszédságában, de sohasem többen egymás mellett fordulnak elő.

A másik besenyő törzsnév, amelyik a Felvidéken helynevek alakjában a mai napig ránk maradt, a Tolmács törzs neve. Tolmács falvak Bars, Zala és Nógrád vármegyékben vannak. Ez utóbbi megyében még egy Tolmács nevű puszt is van Rétság mellett. Kétségtelen, hogy a Tolmács név tájszavi változatai a Bihar és a Szeben vármegyékben lévő Talmács községek nevei is.

A Nógrád megyei Tolmács falu és Tolmács puszt Rétság és Diós-Jenő között fekszik. Észak felé közelében találjuk Horpács községet. Tehát egy ugyanolyan nevű falut, amely Sopron megyében a besenyőtelepek láncolatában helyezke-

dik el. A Bars megyei Tolmács falu a Garam Kis- Alföldre lépésénél fekszik és így mintegy elzárja a Garam mellett föl-felé, illetve lefelé vezető utat. Nyugatra tőle légvonalban 10-12 kilométerre van Kis- vagy Nagy- Vezekény és mintegy 18 kilométerre keletre a Hont megyei Pecsénie, a régi középkori Besenyő, amely ugyanúgy, mint Tolmács és Szikince és az Almás patak völgyét zárja le. A Bars megyei Tolmács Ó- és Új- Borstól, az Anonymusnál szereplő Bors vezér várától északra 5 kilométernyire fekszik és így a fentiek figyelembevételével állíthatjuk, hogy a régi magyar gyepűrendszer szolgáltatában álló

Ósi besenyő szállással van dolgunk. A Tolmács szállásnév törzsnévi származtatása mellett énként szólhat még az a körülmény is, hogy egyetlen nemzetségünk sem használta, mint személynevet. Ezt látszik az is bizonyítani, hogy a Szeben megyei Tolmács közelében a XII. században a Besenyők-erdeje feküdt.

A felvidéki besenyőtelepek helyzetét némileg az is megvilágítja, ha figyelembe vesszük, hogy az okleveles adatok feltűnése korában milyen nemzetségek birtokában voltak ezek a falvak. A besenyőszállások keletkezésétől a XIII. századig kétségtelenül számos alkalom és lehetőség kínálkozott arra, hogy ezek a birtokok gazdát cseréljenek, mégis akadhatnak egyesek, amelyeken az ősi megszálló nemzetségek voltak még akkor is birtokosok.

A már ilyen szempontból is tárgyalt birtokokat mellőzve a Karcsa, Pidány, a Sur, a Surány és a Tolmács birtokokat vesszük vizsgálat alá. A csallóközi Karcsák pozsonyi várföl-

dek voltak és rajtuk várjobbágy nemzetségek voltak a birtokosok. Már maga ez a tény is igazolja azt, hogy katonáskodó, a király fennhatósága alá tartozó népek lakták egykor, amilyenek a besenyők is voltak. Ezek a várjobbágyságok azután a XIII. és XIV. század folyamán az országos nemesek sorába emelkedtek, akárcsak a padányiak és a karcsaiak és csak kevés várföld jutott más nemzetségek kezébe királyi adományozás útján.

A tizenkét csallóközi Karcsa közül az egyiket Etre-karcsának hívják. Ez a falu mind a mai napig az itt ősbirtokos Etre (Ethuruh = Etörü) várjobbágy nemzetség emlékét őrzi. Az Etre nemzetségről IV. Béla király 1240. június 18-án, a várak jogainak és birtokállapotainak megreformálása alkalmából Sopron várában való tartózkodási ideje alatt kiadott oklevelében megállapította, hogy a tíz Ethuruh nemzetségbeli és a tizenkét Mogor nemzetségbeli Pozsony megyei mansió tagjai a szent-király-jobbágyságai közé tartoznak. Az Etre nemzetség tagjai tehát a várjobbágyságok között is az elsők, a szentkirály szabadjai közé tartoztak. Az Etre nemzetség körébe tartozó tíz mansio Etre, Sebec (Sebők?), Atyusz, Martonos, Jakab, Illés, Ország, Otmár, Kelemen és Tekse házanépeiből állott. „ A nemzetség későbbi tagjai sorában még Bodó, Dobecs és Ork, nem keresztény nevű nemzetségi tagokat találunk. A XIII. és XIV. században szereplő nemzetségeink sorában a Sebec, Ország, Otmár, Tekse, Bodó, Debecs és Otk személyneveket egyetlen más nemzetségünk sem használta. Az Etre nevet megtaláljuk még az Aba és a Sortaván-Vecse, az Atyusz nevet pedig az Atyusz, a Hahót és a Miskolc

nemzetségek tagjai között. Ezek az adatok pusztán azonban igen bizonytalanok ahhoz, hogy lényegesebb következtetéseket vonjunk le belőlük. Az Etre nemzetség volt különben az, amelynek egyik István nevű tagja – az 1240-ben szereplő Etre dédunokája – 1355-ben még mindig várjobbágyság volt. Az Etre nemzetség tehát a legutolsók között állott az országos nemesek közé való felvétel tekintetében. Ez valószínűleg azal magyarázható meg, hogy mint a szent-király-jobbágysái, szinte nemesi jogokat élveztek. Az egyik Karcsán különben már 1262-ben nemesek laktak.

Az Etre-Karcsán birtokos Etre nemzetség ősi foglалó nemzetségnek kell tekintenünk. A nemzetség által használt Atyusz személynév valószínűleg a török Otuz (= harminc) személynévvel áll származástani kapcsolatban. 1252-ből egy magyar Othuz nevű emberről is van tudomásunk. Az Atyusz nevet különben leginkább Ochuznak írták az oklevelek. Török, valószínűleg besenyő-török eredetre vezethetők vissza az Otk, Otmár és Tekse személynévek. Kétségtelenül érdekes az ország (Orsag, Arazagy személynév használata.

Birtokosok voltak az egyik csallóközi Karcsán a besenyő eredetű, vagy legalábbis igen szoros besenyő kapcsolatokkal bíró Gut-Keledék is. Ők azonban nem ősi birtokosok, hanem a Gut-Keled nembeli Lothár, a Várkonyi és a bősi Amadé családok őse 1264-ben királyi adomány folytán megvetvén lábát a Csallóközben, több birtokot, közöttük az egyik Karcsát is megszerezte. Karcsára és Nyékre 1282-ben kapott oltalomlevelet.

Sokkal fontosabb eseményekre jutunk azonban egy másik esettel kapcsolatban. 1275-ben Csák nembeli Péter nádort, a kunok bíróját és soproni ispánt azzal vádolták, hogy a csalólközi Padányban lakó nemesek kiváltságlevelét erőszakkal elvette. Itt kétségtelenül egy olyan nemesi kiváltságlevélről, vagy ugyanarról van szó, mint aminőt IV. Béla király 1265-ben Salamon fiainak, Saul és Saulus (!) padányi tárnokoknak és rokonaiknak, Jóka fiainak adott, melyek szerint hadjárat idején a nemesek közé számíttattak és csak a királlyal tartoztak hadba szállni.

A mi szempontunkból az oklevélnek a legfontosabb kitétele az, amikor a név szerint elsoroltakat filii Bissenorum-rak, azaz a besenyők fiainak nevezi. Ez a kitétel azért fontos, mert belőle a nyugat-magyarországi és a felvidéki besenyők XIII. századi utódainak jogállására tudunk következtetéseket levonni.

A XIII. század közepén a besenyők fiai kitételre emlékeztető jobbágyfiú, azaz a várjobbágyok fiai kitétel tűnik fel okleveleinkben. Mályusz Elemér, aki elsőnek foglalkozott behatóan a jobbágyfiúk kérdésével, arra az eredményre jutott, hogy IV. Béla katonai szempontoktól vezérelve, tudatosan alakította ki a végekre telepített harcos elemekből és a várnépek soraiból, kiváltságaik révén kiemelt tisztséget viseltek jogutódjaiból ezt a társadalmi, szabadnak mondható réteget. Váczy Péter Mályusz Elemérrel szemben a jobbágyfiú elnevezésben nem osztályfogalmat, hanem csak bizonyos relációt, vérségi kapcsolatot vél felismerni. A jobbágyfiú intézmények kérdései azonban annyira összekeveredtek a nemesi

társadalom kialakulásának a kérdéseivel, hogy az adatok bizonyos vonatkozásokban a Mályusz-féle, más vonatkozásokban azonban a Váczy-féle nézetet támasztják alá.

A csallóközi besenyők fiai kitétel azonban a Mályusz-féle feltevéseket igazolja. Véleményünk szerint a filii Bissenorum kitétel jogi és társadalmi vonatkozásait tekintve a filii iobbagionum kitéttel azonos. A várjobbágyoknál kétségtelenül magasabb rendű, több joggal rendelkező, kiváltságos népelemnek tűnik fel. Ugyanez mondható a besenyők fiairól is, akik hadjárat idején a nemesek közé tartoznak. Máskor tehát nyilvánvaló, hogy régi besenyő, azaz mint a Karcsár birtokos Etre nemzetségnél is láttuk, várjobbágyi kötelezettségeket teljesítettek. A besenyők fiai azonban már többek, mint a várjobbágyok, mert csak a király vezérlete alatt tartoznak katonáskodni. Azonban még nem teljes jogú nemesek. Ez lehet azután annak a magyarázata, hogy 1275-ben a nádor, aki ősi szokás szerint egyúttal a besenyők bírása is volt, nem ismerte el nemesi jogukat, hanem régi kötelezettségeik teljesítésére akarta őket szorítani. IV. Béla ugyanis tényleg tudatosan teremthette meg a várjobbágyfiúk rendjét és ezzel kapcsolatban a kiváltságos, az egyes királyi várak védelmére rendelt besenyők fiainak a rendjét. Béla királyt kettős szempont és ok vezethette ennek a megvalósítására. A királyi serviensek törekvései az országos nemesi jog elnyerése felé azzal fenyegették a királyi várrendszert, hogy katonáskodó várnépek nélkül fog maradni. Ezért tehát a tatárjárás előtt élt várjobbágyok tatárjárás után élő fiait bizonyos kiváltságokban részesítette a király, hogy

felfelé törekvő vágyaikat némileg kielégítve, megtartsa őket a királyi várrendszer számára. A másik szempont az volt, hogy a régi várjobbágyságok fiaiban erős, mindenki ellen felhasználható katonaelem álljon a király rendelkezésére. IV. Béla korában megindult főúri várépítkezések az egyes, a király kormányzati centrumától távol eső országrészekben könnyen illuzóriussá tehetők a király hatalmát. Ezért szükség volt olyan, közvetlenül csak a király katonai parancsnoksága alá tartozó elemekre, a filii iobbagionum, a filii Bissenorum társadalmi rendjére, amely kötve volt ugyan egy királyi vár területéhez, de nem annak a főúriak sorából kikerülő ispánjához. Lehetséges, hogy 1275-ben az oligarchikus törekvéseiről híres Csák Péter, a hatalma érvényesítésének útjában álló padányi besenyők fiainak besenyőfiúi, bizonyos nemesi kiváltságokra igényt tartó oklevelét talán ezért is vette el erőhatalommal. A jobbágyságok és a besenyőfiúk már nem várjobbágysági, de nem is nemesi, teljesen ki nem alakult, kifejezetten hűbéri elemeket tartalmazó, rendjének zöme aztán már a XIII. században az országos nemesek sorába emelkedett.

A csallóközi besenyőtelepekkel függhet össze, hogy Csallóköz bizonyos önálló megyei sajátságokat mutat fel. A XIII. század végén kelt oklevelek a Csallóközt Kis-Pozsony vármegyének nevezik, a maior comitatus Posoniensis-szel szemben. A XIV. században a Csallóköz neve elé rendszerint a districtus vagy a provincia kifejezést tették és egy 1353-ban kelt oklevélben a tájékat jelentő contrata elnevezést is használják, bár határozottan kijelentik azt is, hogy Pozsony vár-

megyében fekszik. Viszont sokszor, minden Pozsony megyére való utalás nélkül egyszerűen Csallóköznek nevezik az oklevelek. A csallóköziek közgyűléseit Pozsony megyével együtt tartották, de az oklevelek néha kiemelik, hogy a közgyűlést Pozsony megye és a Csallóköz közönsége számára tartották. Tartott azonban a Csallóköz magának is proclamata congregatiót, ha a Csallóköz érdeke úgy kívánta, vagy ha valamely per csallóközi emberek között folyt, de ezt mindig a Pozsony megyei alispán és szolgabírák tartották. A XV. század elején 1401-ben azonban az országgyűlés Csallóköz districtus nemességéhez átíratot intézett, ami bizonyos különállásra mutat.

Figyelembe véve a Csallóközre vonatkozó adatokat, lehetetlen észre nem vennünk, hogy annak Pozsony megyei része, tehát az, ahol egymás mellett több besenyőtelep volt, eredetileg bizonyos kiváltságokat élvezett, amely kiváltságok azonban beleolvadtak a nemesi vármegye szervezetébe. A besenyő Csallóköz eredetileg a besenyő Rábaközhöz hasonló, önálló besenyő kiváltságos fald volt. A Rábaköz azonban 1222-ben az ősi besenyő kiváltságokat, amelyek addig nem voltak írásba foglalva, a nádor előtt írásba foglaltatta. A Rábaköz szintén beolvadt Sopron vármegyébe, de ősi kiváltságainak emlékét századokon keresztül önálló alispáni és szolgabírói intézménye őrizte meg. Sopron megyében ennek következtében két alispán, egy soproni és egy rábaközi és külön soproni és rábaközi szolgabírák voltak. A Csallóköz ezzel szemben, talán az ott lakó besenyők kisebb száma miatt, vagy talán hangadó, besenyő eredetű vezető nemzetség

hiányában ősi besenyő kiváltságait ilyen formában nem tudta a kialakult nemesi vármegye keretei között fenntartani és csak halvány reminiscenciaként élt a köztudatban, néhány formaságtól kísérve, egykori kiváltságos volta.

A Padányon birtokos és 1265-ben megadományozott besenyő fiúk között az oklevél Salamon rokonának, Jókának a fiait is név szerint felsorolja. Ezek a nevek, amennyiben nem keresztény eredetűek, kétségtelenül besenyő eredetűek, illetve a besenyők körében szokásosak voltak. Jók fiaai a következők: Töbör (Theber), Éliás, Ilareus, Pyrimus, Jeke, Csenkő (Chenkeu), Jáku és Kopes (Kopesh). Fejér György Ilareus nevét Harcus, azaz Harcos alakban írta, de ez tévedés. A csallóközi Töbör vagy Teber besenyő személynév arra késztet, hogy a Karcsák és a Padány közelében Téví Töbör-éte (Töbör-Ete) faluban is ősi besenyőtelepet gyanítsunk. Ezt egy analógia is alátámasztja. Iv. Béla 1269-ben a Fejér megyei töböröcsöki besenyőkről beszél. A Sárközben pedig egy Ete nevű besenyő faluról tudunk. A Nógrád megyei Etes pedig szintén besenyőbirtokok között fekszik. Ugyanígy besenyőnek tarthatjuk a Sur-ok közelében lévő Jókát is. Ez a Jók személynév nemcsak a padányi besenyők között, hanem a Nyitra megyében, a Kis-Nyitra völgyében ősbirtokos Divék nemzetség kebelében is használatos volt. Ez a Divék nemzetség a régi gyepűk táján volt birtokos és számos ősi pogány nevet őrzött meg. Birtokai között a Nyitra megyei Szécset is megtaláljuk. Valószínű, hogy ez a nemzetség is vagy besenyő eredetű, vagy besenyővel erősen keveredett, de mindenesetre határőr eredetű nemzetség volt.

A Sur és a Surány helynevek vizsgálata során egy 1344. évi oklevél sorai szólnak ismét felénk. Csór nembeli Tamás 1344 elején, Avignonban való tartózkodása alatt pápai búcsúengedélyeket szerzett az általa alapított bágyoni, gedei, csóri és surányi egyházak számára. A két első a váci egyházmegyében feküdt és a mai Szarvasgede és Bágyon értendő alatt. Csór a veszprémi egyházmegye területén, Székesfehérvár és Várpalota között fekszik. Surány pedig az esztergomi egyházmegye területén feküdt. Lehetséges, hogy a Nyitra megyei Suránnyal azonos, de amint Karácsonyi János megállapította, minden valószínűség mellett szól, hogy ez a Nógrád megyei Surányra vonatkozik, amelynek szomszédságában egy, a nemzetségi nevet megőrző Csór nevű falu, ma pusztá feküdt.

A Csór nemzetség ősi fészke a Fehér vármegyei Csór helység volt, de minden jel arra mutat, hogy ezzel egy időben a Nógrád megyei Csórt is bírta. A nemzetség a XIV. század folyamán több új birtokot szerzett, de a század második felében már kihalt. Birtokainak elhelyezkedése arra mutat, hogy a nemzetség egyik besenyő eredetű X. vagy XI. századi ősfoglaló nemzetségünk volt. Erre enged következtetni maga a nemzetségnév is, amely egyúttal személynév is volt. 1330-ban a Csór nembeli Bertalan fiát hívták Csórnak. A Csór személy- és nemzetségnév közeli rokonságban lehet a Csur > Sur személy- és törzsnévvel és annak ó hangú változatával lehet egyenlő. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a Nógrád megyei ősi nemzetségi birtokok, Csór és Surány egymás mellett fekszenek.

Nem azonosíthatjuk azonban a nemzetséget a Pozsony megyei Sur falvakban ősbirtokos nemzetségekkel, mert semmi nyoma sincs annak, hogy ősi birtokai lettek volna azok közelében. A Dunaszerdahely melletti Póka-földjét csak 1333-ban kapta meg királyi adományként Csór nembeli Tamás. Amennyiben pedig – mint jeleztük- a Pozsony megyei Sur-ok esetleg besenyő törzsnévi eredetűek lennének, úgy hiába is keressük a Csór nemzetséggel való kapcsolataikat.

A Bereg vármegyei Surányban a Káta nemzetség volt az ősi birtokos. A Káta nemzetségnév török személynévi eredetű. Tagányi Károly szerint Káta nevű helységeink a gyeplőrendszer korából fennmaradt, besenyő elnevezésnek az emlékét őrzik. A nemzetség ősi fészke a Zagyva folyó völgyében terült el, de voltak szállásbirtokai Moson, Gömör, Bereg, Szatmár és Zemplén vármegyékben is. Ez a nemzetség is minden valószínűség szerint besenyő eredetű volt.

Sokkal nehezebb ma már, adatok hiányában, a felvidéki Tolmács nevű helységeinknek ősi szállásbirtokos nemzetségeit kimutatni. Itt csak hasonlóságokra vagyunk utalva, de mindenesetre figyelemreméltó, hogy a Zala megyei Tolmács ősi birtokosai a kétségtelenül besenyő eredetű Torraj nemzetségbeliek voltak. Ugyancsak figyelemreméltó, hogy a Nógrádban ősbirtokos, besenyő eredet-gyanús Kacsics nemzetség, amelynek már a XIII. század elején is voltak Erdélyben nemzetségi birtokai, a Szeben vármegyében lévő Tolmácson is birtokos volt. Ezeknek a besenyő eredetű nemzetségeknek az ország különböző részein fekvő besenyő néveregetű falvakban való birtoklását mégsem tekinthetjük merő

véletlennek és talán nem tévedünk, ha a felvidéki hasonló nevű szállásokon is ősi, besenyő eredetű nemzetségek elsődleges birtoklását tételezzük fel.

A nyugat-dunántúli és felvidéki ősi besenyőszállások neveinek vizsgálata során több fontos névcsoportot tudunk megkülönböztetni, amelyek azonban nem a véletlen, hanem a nemzetségi kapcsolatok következményei.

Az első, a legfontosabb névcsoport, amelynek besenyő volta a felvidéki, különben besenyőnek eddig legjobb esetben csak feltételezett helyneveknek a besenyő voltát igazolja, a Sopron és Vas vármegyékben elhelyezkedő, Solt fejedelem idejében letelepített nyugati besenyő határőreink egykori szállásterületén helyezkedik el.

Ennek a névcsoportnak a területe is két lényegesen megkülönböztethető alapnévanyagra osztható fel. Az egyik a tulajdonképpen fertővidéki besenyők körének, a másik pedig a Tomaj nemzetség és nemzetségrokonai körének a névanyaga. Ehhez csatlakozik harmadikul magának a népnévnek az előfordulása.

A részben ma is élő vas-soproni községnevek közül a következőkről tételezhető fel a besenyő eredet: Ablánc (?), Abolgán, Bást, Beled, Cák, Cirák, Csécsény, Gencs, Gór (Guór, Guár), Herény, Horpács, Ják, Lóc, Móroc (Mároc), Osl, Pordány, Száka, Szakony, Szécsény, Taszár, Veskény, Zsidány. Dúlőnevekből a következők őriztek meg besenyő vonásokat: Betlen erdő (Bogyoszló határában) és az 1558-ban szereplő Betlehendombja, Dág (Bajt, Boksád és Kuskes

dűlők szomszédságában, Nagygeresden), Imolás (Rábapordány határában), Gömör (Dölle, Sordély, Tarapács és Torboki dűlők szomszédságában Borbocson), Köncöl (Sobor határában), Szered (Fertőszentmiklós határában), Sur (a régi Rőjtököri határában). Besenyő eredetűek, de inkább a Tomaj nemzetségi névcsoporthoz tartozók a következő egykori és mai falunevek: Cirák, Csamasz, Majád, Szopor, valamint a mai dűlőnevek közül: Urkony (Eszterháza és Süttör határában), Gács-rét (Kapuvár határában), Tomaj (Répceszemere határában). Ezeken a helységeken kívül a Vas és Sopron vármegyékben természetesen még más községekben is laktak besenyők, akik faji sajátosságaitak legtovább a külön önkormányzattal rendelkező Sopron megyei Rábaközben őrizték meg.

Ennek a két helynévcsoportnak a felvidéki megfelelője a Cserhát és Mátra vidékétől északra Nógrád, Gömör és részben Heves és Borsod határos részein helyezkedik el. Csak-hogy amíg a Nyugat-Dunántúlon a besenyőtelepek sűrű, egymáshoz közel fekvő szemekből álló láncolatot alkotnak, addig ezek a felvidéki besenyőtelepek egymástól távolabb, magyar és kabar törzsi eredetű telepek közé ékelve fordulnak elő.

Ezeknek a felvidéki besenyőszállásoknak az Ipoly, a Rima és Sajó felső folyását követve a megszálló magyar törzsek peremén helyezkednek el és előőrsi, határőri szerepüket már ez az elhelyezkedésük is kétségtelenné teszi. Csak-hogy, amíg a nyugat-dunántúli besenyőket kimutathatólag egy Nyék törzsi töredék szervezte meg a határőrzés szolgálatára,

addig a gömör-nógrádi besenyőket a szintén besenyő csatlakozás előtt előharcos Kabar törzs állította a honvédelem szolgálatába.

A névfüzér eddig megállapítható első tagját a Nógrád megyei Horpács, utolsó tagját pedig a Gömör megyei Gencs alkotják. Közöttük az Ablánc, Bást, Cered, Csaura, Csécse, Gömör, Herény, Herencsény, Imola, ják, Lóc, Sid, Surány, Szécs, Szécsény, Szécsényke és Vezekény nevű falvak helyezkednek el. Ezekben a falvakban elhelyezkedett besenyőink védelmi láncolata a X. és XI. században a felvidéki erdőségek gyér szláv lakóival és az esetleges lengyel támadással szemben látta el a határőrzés, gyepűvágás szerepét. Körükből került ki a XIII. századi okleveleinkben szereplő Gömör-őrök egy része is, akiknek a Szepes vármegyében élő utódait tizlándzsásoknak nevezték.

A Szepesség területi és társadalmi kialakulásának modern feldolgozója, Fekete Nagy Antal, akinek sikerült a Szepesség településtörténetét helyesen megoldania, ezeket a Gömör-őröket kabar eredetűeknek tartotta. Ma a besenyőtelepek elhelyezkedésének és a besenyő eredetű nemzetségek személynéveinek vizsgálata során anélkül, hogy kétségbe vonnánk a szepesi tizlándzsások körében az esetleges kabar elem szereplését, besenyő eredetű rétegeket is fel kell tételeznünk.

Már maga az a tény, hogy a Gömör-őröket Gömör vármegye besenyővel kevert lakosságú vidékéről telepítették a XII. század közepe táján a Szegességre, besenyő eredetre enged következtetni. Ezt részben a szepességi helynevek is alátá-

masztják. Egy, a Poprádtól keletre és délre eső erdőséget Szemenyének hívtak. Ugyancsak így hívtak Vas vármegyében és Sopron vármegyében egy-egy, a besenyőtelepek között elhelyezkedő községet. Figyelemreméltó Betlenfalvának a neve is, amely besenyőszállások közelében fekvő soproni dűlőnevekkel egyezik. Ugyanígy talán besenyő eredet emléket őrizi Becsefalva neve is.

Ezeknél a bizonyítékoknál azonban sokkal súlyosabban hatnak a lándzsás nemesek soraiban előforduló személynevek. Besenyő eredetűeknek tartjuk a falu kitétel nélkül előforduló Bethlen és Szatmár, a Miklósfalván és Bethlenfalván szereplő Bethlen és Bethlehem, a Prímfalván előforduló Sur, az Ábrahámfalván birtokos Ehellő fia Becs és Csepán falván említett Barch személyneveket. A pogány személynevek használata a XI. században már meglehetősen gyér volt, de amennyiben használták azokat, rendszerint családi hagyomány fűződött hozzájuk. Ezért merjük ebben az esetben is azt állítani, hogy ezek a besenyő területen, besenyő családok és nemzetségek körében előforduló személynevek a szepesi tízlándzsások körében is az eredetileg a besenyő eredetűek között voltak elterjedve. Különös biztonsággal az Osl nemzetség tagjai között használatos Sur és Szatmár, valamint a Szák nemzetség körében használt Barc (Barcs=Barch) személynevekről állíthatjuk a besenyő eredetet. Ma még messze vagyunk attól, hogy a tízlándzsások körében használatos többi pogány és talán egyéb eredetű személynév – Szentes, Tés, fiahala, Kormos, Pirin (ennek volt az egyik fia Sur), Boza, Mech, Gán, Bot, Póka, Mahál, Csanta, Dobák, Petk,

Dán, Munkács, Manya, Bod, Ehellő (a fia Becs), Leuk, Boda, Geán, fánk, Micselet, Edus, Tiba, Tangó, Usuna, Villám, Szalók, Szeme, Szegény, Bábus, Doncs, Sigra, Sebret, Benk, Leu, Dedács, Csákán, Ponith és Zádor – törzsi vagy nemzetségszoportí hovatartozását megállapíthassuk, de már első ránézésre is látjuk, hogy a török eredetű személynevek nagy számmal szerepelnek közöttük.

A neveken kívül azonban – ami egymagában gyenge bizonyíték lenne – még más tényező is a tízlándzsások besenyő eredete, vagy legalábbis erős besenyő keveredése mellett szól és ez a lándzsások területének önkormányzata, amely hosszú évszázadokon keresztül megyét alkotva a megyében – akárcsak Sopronban a Rábaköz, Tolnában a Sárköz és eredetileg minden valószínűség szerint Pozsonyban a Csallóköz – csak 1804-ben szűnt meg.

Ha figyelembe vesszük a középkori Magyarország megyeszervezetén kívül álló önkormányzati területi népességének nemzetiségi hovatartozását, szászokat és egyéb nyugatiakat, továbbá jászokat, kunokat,

székelyeket és- besenyőket találunk közöttük. Nincs egyetlen olyan kiváltságos önkormányzati területünk a középkorban, amelynek lakossága eredetileg magyar vagy kabar lett volna. Ez érthető is, hiszen a szabad magyarok a nemzetségi kereteket megtartva a királyi vármegyék szervezete mellett, tovább éltek a maguk szabad életét, később pedig, mintegy elfoglalva a királyi vármegyét, annak keretei között fejlesztették ki önkormányzatukat.

Már most úgy a szászok, mint a székelyek és a jászkunok önkormányzati területeinek az elhelyezkedését és kiterjedését pontosan ismerjük. Ezek között a szepesi lándzsások székét hiába keressük, tehát az ilyen eredetű semmi esetre sem lehetett. Nem lehetett azonban sem kabar, sem magyar eredetű az ebben a lándzsás székben élő lakosság zöme. Marad tehát, mint egyedüli lehetőség, hogy a szepesi lándzsások önkormányzata, eredetére nézve besenyő volt.

Ezek szerint tehát a Nyugat-Magyarországon elkezdődő besenyő határőrláncolat legészakkeletebbre vetődött tagjai a szepesi tízlándzsások voltak.

A nyugat-dunántúli és felvidéki besenyőtelepek második névcsoportját a Moson- Pozsony- Nyitva- Bars és Hont vármegyék területén fekvő szállások alkotják. Ezen a területen nagyobb számban előfordulnak az első névcsoport helynevei – így például a Veszkeny és a Sur helyneveknek itt van a zöme -, de viszont új, a másik névcsoportban elő nem fordult helyneveket is találunk. Ezek közül az Ete, a Jóka, a Karcsa, a Káta, a Losonc, a Töbör és a Tolmács tűnnek fel elsősorban besenyőnek. Elhelyezkedésükről már az előzők során szó volt és itt inkább csak határőr szerepük megtekintésére szentelünk pár sort.

A Moson- Pozsony- Nyitva- Bars és Hont megyék területén fekvő besenyőszállások részben a nyugati országhatár, részben pedig az északról délre kanyargó folyóvölgyek védelmét voltak hivatva ellátni. Ezért igen jól megfigyelhetők a Vág, a Nyitva és a Garam folyók völgyében északra húzódott besenyő határőrszállások. A Vág völgyében Besenyő és

Kosztolány, a Nyitva völgyében Vezekény és esetleg Oszlány – amely utóbbi valószínűleg az Oslí nemzetség- és személynév magyar kicsinyítőképzős vagy eltótosított alakja – a Garam völgyében pedig a két Zsadány voltak az eddig megállapítható utolsó besenyőtelepek. Ezeken a részekén a besenyő törzstörödékek nagyobb önállóságnak örvendhetek eleinte, mint nyugat-dunántúli és csallóközi fajtestvéreik, amit a nyék törzsi telepek kis számából következtethetünk. Kétségtelen azonban, hogy a határőrzést, ezen a X. században kevés támadásnak kitett terepen szintén a Nyék törzs szervezte meg. Ennek az egyik góc vagy végpontja a Hont megyei Nyék-szállás lehetett. Ettől keletre a kabar törzs határvédelem szervezési területe húzódott el, fel egész a szepesi erdőségekig. A keresztény királyság megszervezése ezeket a területeket azután szervesen beillesztette a királyi várszervezet védelmi rendszerébe.

A Rába partjától a Tatra havasaiig végighúzódó besenyő határőrláncolatnak vezető nemzetségei a Csór, Ete, Gut-Keled, Ják, Kacsics, Kartal, Káta, Osl, Szák, Szécs, Tomaj és a Vezekény, és talán a Zsadány voltak. Ezeknek a nemzetségeknek ebben a folytonosnak tekinthető védelmi vonalban való elhelyezkedését a magyar törzsszervezés magyarázza meg. Ezeknek a nemzetségeknek még a megyeszervezés előtt kellett ezen a hatalmas területen elhelyezkedniük. Ezek a nemzetségek és a vezetésük alá tartozó besenyők azt a területet szállták meg, amelyet a magyarság nem vett teljesen a birtokába. Ezt a területet nyugaton, kelet felől a Rába, északnyugaton a Vág határolta. A magyarok a Rábától és a

Vágtól nyugatra lévő területet csak 907 után vették birtokukba és bocsátottak gyér Kér, Megyer és Tarján törzsi szállásokat azokra. 907-ben halt meg Árpád fejedelem is. Utána Solt következett a méltóságban. Érthető tehát, hogy Soltra hárul a magyar törzsszövetség nyugati és északnyugati határainak a védelme. Ezért ide hazájukat elhagyó, önként csatlakozó besenyőket telepített. Az északnyugati és nyugati határ védelmének rendezésével egy időben történhet az északi határ védelme is, ahová tehát ugyanazon törzsből származó besenyők kerültek. Ugyanekkor a fejedelmi törzs védelméről is gondoskodhatott Solt, mert a Sárközben és Sárvíz vidékén lévő egyes besenyő telepek a felvidéki és a nyugat-dunántúli besenyőkkel látszanak azonosak lenni.

Ez a hasonlóság azonban talán a Taksony idejében települt, a Maros és Temes folyók partján lévő besenyőtelepekkel való azonosságot is nyilvánvalóvá teszi. Ezen a vidéken szintén megtaláljuk a Surány, a Beled (Billyéd), a Szécsény és a Zsadány neveket.

A Taksony fejedelem idejében betelepült Tomaj nemzetségnek és besenyő alattvalóinak már csak másodlagos szerep jutott a Nyugat-Dunántúl és a Felvidék X-XI. századi életében. Ugyanígy a később betelepített besenyők is már csak beilleszkedtek a meglévő keretekbe. Ezért nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a nyugat-dunántúli és a felvidéki besenyőség elhelyezkedésének alapjait Solt fejedelem rakta le.

Belitzky János

A KÁLIZOK VALLÁSA

A magyar történeti és nyelvészeti irodalomban a kaliz néven szereplő magyarországi Árpád-kori népelemet ma már általában mohamedán vallásúnak szokás tekinteni. Minthogy azonban e véleménnyel szemben a probléma jelenlegi állása mellett még mindig felmerülhetnek bizonyos kételyek, a kérdést ezek esetleges kiküszöbölése végett további, behatóbb vizsgálat tárgyává tenni, nem látszik feleslegesnek. De a témával való foglalkozást még egy szempont indokolja. Mivel a korábbi kutatások során egyesek a szóban forgó problémát a magyar őstörténetnek néhány eddig még felderítetlen kérdésével hozták összefüggésbe, annak revíziója ezek érdekében is kívánatosnak mutatkozik.

Tekintettel arra, hogy ez idő szerint Ioannes Kinnamos 1180-1183. évek között írt, címen fennmaradt műve az egyetlen ismert történeti emlék, amely kifejezetten szól a kálizok vallásáról, tervezett vizsgálódásunkat -a továbbiak megértése végett is -e forrás idevonatkozó tudósításainak ismertetésével kell kezdenünk.

Kinnamosnak Ioannes Komnenos, valamint Manuel Komnenos bizánci császárok uralkodását tárgyaló, fent említett történeti műve (1) Manuel császár hadműveleteinek részletes ismertetése során – két ízben foglalkozik a magyarországi kalizokkal, mindkét esetben említést téve azok vallásáról is. E forráshelyek a következők:

1. Manuel 1150-i hadjáratának (2) elbeszélésénél, a Tara folyó melletti ütközet leírásánál Kinnamos a dalmatákat (=

szerbeket) segítő hun (= magyar) szövetséges sereg ismertetése alkalmával megjegyzi, hogy az „chalisiakból () is” állott, „akik velük vannak (t. i. a magyarokkal), de más hitűek. Mert míg a hunok (=magyarok) keresztények, amazok még most is a mózesi, de nem egészen az eredeti tömények szerint élnek. „ (3)

2. A kalizokról Kinnamosnál másodízben az 1165. év eseményeivel (4) kapcsolatban történik említés. Zimony várának elfoglalása után – mondja az író – Manuel császár „a Sirmionban (= Szerémségben) lakó hunok (= magyarok) közül sokakat” magával vitt, „kiket náluk (t. i. a magyaroknál) chalisiaknak mondtam, más vallásúak, a perzsákkal egyhitűek”. (5)

Szemügyre véve a fentiekben összefoglalt két tudósítást, első tekintetre szembeötlik, hogy Kinnamos a kalizok vallását mindkét esetben másképpen határozza meg. E körülmény már a XVIII. században, amikor a problémával történetirodalmunkban először kezdtek foglalkozni, (6) a kalizok vallását, illetve e kérdésen keresztül azok eredetét illetőleg eltérő véleményekre vezetett.

Kinnamos magyar vonatkozású tudósításainak első hazai feldolgozója Kéri Borgia Ferenc, (7) az Epítome azon megjegyzése alapján, hogy a kalizok mózesi törvények szerint éltek, azokat legvalószínűbben zsidózó jászokkal vélte azonosíthatni. (8) E nézettel szemben, tagadásba véve a kalizok zsidó hitét, Pray György adott- már bizonyos kritikai megfontolásból kiindulva – első ízben kifejezést annak a véleménynek, hogy a kalizok az Árpád-kori írott emlékekben

gyakran emlegetett szaracénok (9) tehát mohamedánok voltak.

Kéri feltevésének a jászokra vonatkozó kombinációját, mint nyilvánvalóan minden alapot nélkülözőt, a későbbi kutatás teljesen elvetette, (10) a kalizok zsidózására vonatkozó elméletét azonban, ha szélesebb körben nem is, de mégis átvették. A század utolsó negyedében a német L. A. Gebhardi foglalt állást e feltevés mellett, a kalizokat most már a zsidó hitre tért kazároktól származtatván. (11) Kéri megoldási kísérlete első kezdetleges fogalmazásaiban ma már csak mint későbbi teóriák előzménye érdemel említést. Így a vele való további foglalkozás helyett kísérjük inkább figyelemmel Pray hipotézisének további sorsát.

Amidőn a „Povesti vremennych let” szavakkal kezdődő orosz őskrónika (12) első kiadása 1767-ben általános közfigyelmet keltve megjelent, „ a történetkutatók érdeklődése egyszerűen ráterelődött a Povesti-ben szereplő különböző népekre. Ez úton lett az orosz krónikáknak maga korában legkiválóbb ismerője és azoknak későbbi fordítója. A. L. Schlözer figyelmes arra a népre, amelyet a Povesti Chvalisy (14) néven említ, s amely a krónika írója szerint a róla „chvalisi tenger”-nek (15) is nevezett Kaspi-tó közelebről meg nem határozott környékén élt. Schlözer a Chvalisy népet a X. század elején mohamedán hitre tért Volga melléki bolgárok egyike, e folyam torkolatvidéke körül megszállt törzsének tartotta, amelyből (de terra Bular) Anonymus szerint (16) Taksony fejedelem uralkodása alatt számos izmaelita jövevény költözött be Magyarországra. A feltűnő névha-

sonlóságra való tekintettel Schlözer tovább menve egyúttal annak a véleményének adott kifejezést, hogy Kinnamos kalizai ezeknek a Volga mellékéről jött izmaelitáknak voltak utódai. (17)

Schlözer fentiekben ismertetett elmélete révén Pray előbb említett nézete tetszetős alátámasztást nyervén, a kalizok mohamedán voltának teóriája a XIX. század első felében a magyar történetirodalomban általános hitre talált. (18) Nem érdektelen talán ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a század közepén a zsidóság és egyúttal a magyarországi zsidók történetének ismert kutatója S. Cassel is a Schlözer-vélemény hívének vallotta magát. (19)

Schlözer elméletével szemben az első ellenvetésre csak a XIX. század utolsó negyedében került a sor, éspedig a hazai zsidóság történetére vonatkozó kutatások során. Ezek folyamán Bergl József (20) után Kohn Sámuel elevenítette fel újra a kalizok zsidó voltának teóriáját, e népet zsidó hitre tért aldunai bolgároknak tartván. (21) Voltaképpen ezen magyarázók csoportjába tartozik Krauss Sámuel is, aki a kalizokat a kazár birodalom zsidó prozelitáival kapcsolta össze (22) Ilyen, vagy ehhez hasonló, a kalizokat zsidó hitűeknek minősítő elmélet azonban gyökeret verni újabb felélesztése után sem tudott. Az ismertebb magyar őstörténeti kutatók közül ily magyarázat mellett csak Nagy Géza foglalt állást. A kalizokat a kabarok egyik törzsével azonosítván, nézete szerint a kaliz elnevezés „a kozár kagán uralma alá tartozó” azon bolgárok neve volt, „akik a kozárokkal együtt

a VIII. század második felében zsidó hitre tértek, se vallásukat nálunk a XIII. századig megtartották”. (23)

A magyarság őstörténetére, valamint a magyarországi Árpád-kori jövevénynépek eredetére vonatkozó újabb vizsgálódások folyamán a kutatók egy-két elszigetelten maradt feltevésből eltekintve (24) – általában továbbra is a kalizok mohamedán vallása mellett foglaltak állást, s ez a felfogás vált – miként már említettem – általánossá a mai magyar történeti és nyelvészeti irodalomban is.

A fentiekben futólag számba vettünk több olyan megfigyelési kísérletet, amely arra a kérdésre, hogy a kalizok minő vallást követtek, e nép eredetének tisztázása révén vélt feleletet adhatni. A kalizok eredetére vonatkozó ily természetű elméletek közül, hogy azok sorát lehetőleg teljessé tegyük, a következőkben még két feltevést említünk meg. Az első a magyarországi kalitokat kazár eredetű mohamedánoktól származtatja; (24) míg a másik Karácsonyi János azon etimológiai magyarázatára támaszkodva, (26) hogy a kalit név tulajdonképpen Chwarizm (Choriz-föld, terra Chorizana) belit jelent, (27) a kérdéses népelemet a mohamedán vallásáról Európában közismert ázsiai jövevénynéppel a chovarezmiekkal azonosítja. (28)

Az előző összefoglalásban az ott felsorakoztatott különböző elméleteknek többnyire csak eredményeit ismertettük, azok gondolatmenetének részletesebb taglalásába azonban szándékosan nem bocsátkoztunk. Nem volt rá szükség, mint-hogy a számba vett magyarázatok olyan megbízható eredményekre, amelyeket szempontunkból sikeresen értékesít-

hetnénk, nem vezettek. Ennek a körülménynek okát elsősorban az eddigi vizsgálódások bizonyos fogyatékoságában kell keresnünk.

Az eredetproblémát illetőleg, lényegét tekintve ugyanis csaknem valamennyi ismertetett megfejtési kísérlet a régi Schlözer-féle Povesti = Kinnamos előbbiekben tárgyalt név-egyeztetés alapján áll. (29) és ezt használja fel kiindulási pontnak további következtetéseihez. E kiindulási alap megbízhatóságának megítélésénél azonban tekintetbe kell venni a következő két lényeges körülményt:

1. A HVALISZÜ-Haliszioi azonosítás csupán feltevésen alapszik, amelynek legfőbb érve a két név feltűnő hasonlósága.

2. Az eddigi kutatások során arra nézve, hogy a Povesti-ben előforduló „Chvalisy” elnevezésben mely nép neve rejlik, oly adat, amely messzebbmenő következtetésekre jogosítana, nem merült fel. E névvel a Káspi-tó környékén élt népek közül ez idő szerint még mindig több, különböző nép hozható összefüggésbe. (30)

Figyelembe véve az előadottakat, nem lehet vitás, hogy a kalizok eredetére vonatkozó vizsgálódások alapján a bennünket foglalkoztató problémát: a kalizok vallásának kérdését kielégítő módon tisztázni nem lehet.

De nem vezetnek közelebb a szóban forgó kérdés megoldásához az eredetkutatáshoz kapcsolódó -s rendszerint ezek eredményeit igazolni kívánó – azon magyarázatok sem, melyek a tárgyalt Kinnamos-tudósítások sajátos értelmének

tisztázására törekednek. E tekintetben az eddigi magyarázatok fogyatékosága, egyoldalúsága még szembetűnőbb.

Tanulmányunk elején ismertettük Kinnamosnak a kalizokra vonatkozó két tudósítását, amelyben e nép vallását – mint láttuk – a következőképpen határozza meg:

a., a chalisiak „a mózesi, de nem egészen az eredeti törvények szerint élnek”,

b., a chalisiak „mint már mondtam, más vallásúak, a perzsákkal egyhitűek”.

A kalizok vallására vonatkozó vizsgálódások folyamán a kétféle definíció egyeztetésére általában nemigen törekedtek. A kérdés vizsgálóinak nagyobb része az egyeztetésnél felmerülni látszó nehézségek miatt rendszerint eltekintett e két különböző meghatározás egységes magyarázatától s arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel Kinnamos második tudósításában a kalizok vallását a perzsákéhoz hasonlítja, a kalizok csakis mohamedánok lehettek. Kinnamos ezen második definícióját az említett kutatók a kérdés szempontjából annyira perdöntőnek tartották, „ hogy amellet a mózesi törvényeket említő első tudósítás értelmének kellő tisztázását és a két meghatározás egymással való összeegyeztetését minden nehézség nélkül mellőzhetőnek gondolták. (32)

Kinnamos második tudósításának előbbi magyarázata kétségtelenül helytálló. Figyelembe kell venni ugyanis azt a többnyire tekintetbe nem vett körülményt, hogy a „perzsák” megjelölés az Epitome-ban nem eredeti etnikai jelentésében használtatik. Történeti munkája megírásánál Kinnamos min-

takepei antik történetírók, valamint Prokopios voltak, ami régieskedő stílusában is megmutatkozik. (33) Ennek az archaizálásra való törekvésnek volt egyik következménye, hogy Kinnamos a művében szereplő különböző népek megjelölésére lehetőleg régies neveket használt. (34) A magyarokat, a szerbeket néven említi, s a elnevezés sem értendő szó szerint. E megjelölés nála az Epitome-ban sokat emlegetett szeldzsukok neve. (35) Ily körülmények között Kinnamosnak a „perzsák”-ra (= szeldzsukokra) hivatkozó tudósítását másként, minthogy ő ezzel a hasonlattal a kalizok mohamedán voltára kívánt rámutatni, magyarázni valóban nem lehet.

Azok a magyarázatok tehát, melyek egyoldalúan a Kinnamos-féle második tudósításhoz fűződtek, ezt a szövegrészt helyesen értelmezték. E megfejtési kísérletek hibája nem is az értelmezés lényegében, hanem a módszerben rejlik, abban, hogy a problémát csupán a második tudósítás tekintetbe vételével igyekeztek megoldani. E vizsgálódások így módon ugyanis lehetőséget hagytak arra, hogy a figyelembe nem vett első tudósítás alapján más, ellentétes hipotézisek is keletkezhessenek. Így jöttek létre azok a teóriák, amelyek viszont a Kinnamos-féle második definíció kikapcsolásával (Nagy Géza), illetve elhanyagolásával az Epitome idézett első közlését úgy magyarázták, hogy a kalizok zsidók, zsidók voltak, vagy legalább ilyenek is éltek közöttük.

A fenti egyoldalú elméletek mellett a kalizok vallására vonatkozó kétféle Kinnamos-meghatározás együttes, egységes

magyarázatára az irodalomban – mint már említettük – kevés kísérletet találunk.

E magyarázatok közül az egyik azzal a feltevessel, hogy a kalizok vallási tekintetben megoszlottak, s az Epitome első tudósítása a zsidó kalizokra, második közlése pedig a közöttük élt mohamedánokra vonatkozik, a kalizok zsidó voltak lehetőségét igyekezett alátámasztani. (36) E magyarázattal, minthogy Kinnamos tudósításainak ilyen értelmű, erőszakolt széttagolására az Epitome szöveg semmi alapot sem nyújt, nem érdemes foglalkozni.

Másfajta magyarázattal próbálta a kétféle definíciót – mégpedig a kalizok mohamedán vallásának bizonyítására – összeegyeztetni Pauler Gyula. Szerinte a bizánciak a kalizokat, „minthogy izmaeliták, azaz mohamedánok voltak – majd török – majd zsidó vallásúaknak tartották”. (37) Paulernek ez a magyarázata azonban azt tételezi fel, hogy Kinnamos a mohamedán és zsidó vallás közötti különbséggel nem volt tisztában.

Íly mérvű tájékozatlanság Kinnamosról el nem képzelhető. A mohamedán vallást a bizánci írók, mint még látni fogjuk, igen jól ismerték, s ezeknek az ismereteknek a második keresztesháború korában, amikor a szeldzsukok Bizánccal, mint ellenfelek és mint szövetségesek politikai és egyéb téren is igen élénk kapcsolatban álltak, (38) még inkább tisztulniuk kellett. Ily körülmények között azonban Kinnamos, aki mint udvari titkár Manuel közvetlen, bizalmas környezetéhez tartozott, a szeldzsukok vallását illetőleg tájékozatlan aligha maradhatott. (39) De nem tételezhető fel

róla ez a zsidó vallással való vonatkozásban sem. Bizáncban a zsidó lakosság a XII, században aránylag igen nagy számú volt és a birodalom gazdasági életében jelentős szerepet játszott. (40) A fővárosban a zsidók két külön városrészt laktak, s még az udvarnál is akadt képviselőjük, Manuel nagytekintélyű orvosának, Salamonnak személyében. (41) Mindezek következtében Kinnamosnak, a művelt udvari embernek, már csak a zsidókra vonatkozólag kiadott császári rendszabályok révén is, ismernie kellett annyira ezek vallását, hogy azt a mohamedánokéval össze nem téveszthette. A kalizok vallására vonatkozó két definícióból nem is lehet erre következtetni. Ellenkezőleg, Kinnamos két tudósítása éppen amellet bizonyít, hogy neki a zsidó és mohamedán rítusok tekintetében igen jó értesülései voltak.

Kinnamos első tudósításában a mózesi törvényekről a kalizok életmódjával kapcsolatban tesz említést. A mohamedánok életmódját szabályozó vallási szokások közül ez időben a sajátos mosakodáson, böjtölésen kívül mint legfeltűnőbbeket általában a circumcisiót és a disznóhús evésétől való tartózkodást volt szokás emlegetni. Az ezeket elrendelő rituális szabályok követését az akkori keresztények a mohamedánok külső hitelének leglényegesebb megnyilvánulásai közé számították. Olyannyira, hogy amikor pl. Magyarországon a XI. században a mohamedán felekezet híveit vallásuk gyakorlatában korlátozni igyekeztek, törvényeink ezeket elsősorban és kifejezetten e rituális szokások betartásától tiltották el. (42) Ezek a szokások, eredetüket tekintve, a zsidó, vagy, ahogy általában nevezték, a „mózesi” törvé-

nyekre mennek vissza. A mohamedánok előtt e körülmény közismert volt. Mózes (Musa) az islám követőinek körében nagy tiszteletnek örvendett. Mohamed Mózeset elődjének tekintette, akinek felsőbb rendelésből megvilágosítás, útmutatás, vezetés jutott osztályrészül. (43)

Lássuk azonban ezek után, hogy ez a Koránban is megnyilvánuló felfogás talált-e utat a bizánci irodalomba is és ha igen, hogyan ítélték meg annak alapján a különböző írók a mohamedán és zsidó vallás egymáshoz való viszonyát. Kérdésünk szempontjából ennek kivizsgálása döntő fontosságú lesz, mert így Kinnamos szóban forgó közléseinek értelmét a legmegbízhatóbb módon bizánci írók művein keresztül vizsgálhatjuk meg..

A mohamedánoknak, illetve helyesebben Mohamednek a zsidókhoz való viszonyával több bizánci író foglalkozik, akiknek erre vonatkozó elbeszélései kimutathatólag Theophanesre mennek vissza. Theophanes krónikájában, Mohamed halála événél megemlíti, hogy a zsidó előkelők közül annak idején néhányan Mohamedhez csatlakoztak abban a hiedelemben, hogy ő a várt Krisztus. Ezek a hitehagyott előkelők, szám szerint tízen, környezetében maradtak azután is, amikor kitűnt, hogy Mohamed nem az, akinek őt gondolták. (44) Theophanes utóbb még egyszer visszatér Mohamednek a zsidókkal való kapcsolatára, amikor elbeszéli, hogy Mohamed Palesztinában a zsidókkal és keresztényekkel érintkezvén, „bizonyos iratokat igyekezett azoktól megszerezni” (45)

Theophanes utoljára említett megjegyzésével nyilvánvalóan a mohamedán vallásban található zsidó és keresztény hitelvek átvételének módjára kívánt rámutatni. A zsidó tantételek átszármaztatását csaknem másfél századdal később, Konstantinos Porphyrogenetos a „De administrando imperio” címen ismert művében már úgy adja elő, hogy a közvetítést a Theophanes elbeszélésében említett zsidó előkelőknek kell tulajdonítani. Ezek az előkelők voltak Konstantinos szerint azok, akik Mohamedet rábeszélyték, hogy „a törvény (értsd: mózesi) bizonyos részeit átvegye, úgy a circumcisiót, mint más egyebeket is, amelyeket a szaracénok követnek”. (46)

Georgios Kedrenos a XI. század vége felé íródott világkrónikájában a mohamedán vallás keletkezésének és a zsidó befolyás érvényesülésének ismertetésénél, elejtve Konstantinos császár említett magyarázatát, ismét a Theophanes által előadott történetet újította fel. Bár kifejezetten nem mondja, abból, hogy a Theophanes-féle epizódot átveszi (47) mégis arra kell következtetni, hogy ő a mohamedán vallásban mutatkozó zsidó és keresztény elemeket azon érintkezés következményeinek tartotta, amelyben Mohamed palesztinai tartózkodása alatt e felekezetek híveivel állott. Kedrenos hangsúlyozva Mohamed tanainak eklektikus voltát, ezekben a zsidó hatáson (egy Isten-tana, disznóhús evésétől való tartózkodás) kívül arianus és nesztorianus elvek kölcsön vételét is kimutatta. (48)

Kedrenoshoz hasonlóan adja elő a mohamedán vallás létrejöttét Michael Glykas, Kinnamos kortársa, aki népies króni-

káját (49) az Epitomenál körülbelül egy évtizeddel korábban írta. (50) Kiemelve szintén a mohamedán vallás eklektikus-jellegét, Glykas elmondja, hogy Mohamed a zsidók, arianusok, nesztorianusok tanaiból kölcsönözve, sajátos vallást hagyott hátra, s ehhez magyarázatként hozzáfűzi, hogy Mohamed „a törvényt (értsd: mózesit) nem mindenben alkalmazza, a circumcisiót tanította, a szombatozást ellenben nem”. (51)

A kortárs idézett megjegyzése alapján egyszerre megvilágosodik Kinnamos azon tudósításának értelme, amelyben ő a kalizok vallását a mózesi törvényekre való hivatkozással határozta meg. De egyúttal kiküszöbölődik az a nehézség is, amely eddig a szóban forgó két Kinnamos tudósítás egységes magyarázatának, együttes megértésének útjában állani látszott. Az Epitome-nak a kalizokra vonatkozó második tudósítása, mint láttuk, csak úgy értelmezhető, hogy Kinnamos e népet mohamedánnak tartotta. Mohamedánnak a kalizok Kinnamos első tudósítása értelmében is, mert ama többször idézett megjegyzése, hogy a kalizok nem egészen az eredeti mózesi törvények szerint élnek, ugyanazt akarja kifejezésre juttatni. A mohamedán kalizok valóban „a mózesi, de nem egészen az eredeti törvények szerint” éltek, mint-hogy Mohamed – miként Glykas, Kinnamos kortársa mondja -a mózesi törvényt „nem mindenben” alkalmazta. Kinnamos tehát, akit vallási rítusok meghatározásánál egyébként is bizonyos mesterkélt kifejezési mód jellemez, (52) a kalizok mohamedán vallását körülményesen, de kora felfogásának megfelelően határozta meg. (53)

Fenti fejtegetéseink lehetővé teszik, hogy azok segítségével a kalizokra vonatkozó Kinnamos- szövegek értelmét maradéktalanul megmagyarázhassuk. E közlések felhasználása előtt azonban szükségképpen felvetődik még ezen értesítések megbízhatóságának kérdése. E tekintetben komoly kételemek nem merülhetnek fel. A Kinnamos-tudósítások hitelére vonatkozó vizsgálódások az Epitome-t a magyar történet legbecsesebb bizánci forrásai közé sorolják. Azzá teszik e művet az író erős igazságszeretete, tárgyi hűségre való törekvése, (54) amihez jelen esetben még az a körülmény is hozzájárul, hogy Kinnamos Zimony 1165. évi ostrománál, mely után Manuel a Szerémségből számos kalizt magával vitt és áttelepített, császára kíséretében maga is jelen volt, (55) s így a kalizok vallásáról alkalma lehetett személyesen is meggyőződnie.

Minthogy végül a kalizokra vonatkozó eddigi kutatások során oly adat, amely a Kinnamos-tudósítások fent előadott értelmezése ellen szólna, egyébként sem merült fel, a kalizokat az Epitome alapján kétségtelenül mohamedánoknak kell tartanunk. E megállapításnak azon vonatkozásaira, melyek a kalizok eredetproblémáját, illetve a magyar őstörténetnek más kérdéseit is érintik, ez alkalommal nem térhetünk ki, mindössze egy következésére kívánunk rámutatni.

Azon ismert körülménynél fogva, hogy a kazárok egy része a zsidó hitre tért, széles körben elterjedt az a felfogás, hogy a magyarsághoz csatlakozott három kazar törzs: a kabarok szintén zsidók voltak. Ez elmélet alátámasztására adatszerű bizonyíték mind ez ideig nem merült fel. Az egyetlen for-

rásadatot ehhez e felfogás hívei (például Nagy Géza) – abból kiindulva, hogy a kalizok a kabarok utódai – Kinnamos fent tárgyalt első tudósításában vélték feltalálni. Minthogy azonban Kinnamos e szövege, a mózesi törvényekre tett hivatkozás – mint láttuk -a kalizok zsidó voltát nem bizonyítja, nem bizonyíthatja az a kabarokét sem. Ezzel – tekintet nélkül a kabar-kaliz azonosság kérdésére -a fenti teória egyetlen lát-szólagos adatszerű bizonyítéka elesik.

Kossányi Béla

1. V. ö. Moravcsik Gy.: A magyar történet bizánci forrásai. A magyar történettud. kézikönyve. I. 6B. füz. (Budapest, 1935.) 189. és köv. I.
2. V. ö. Marczali H.: Magyarország története az Árpádok korában. Szilágyi S.: A magyar nemzet története. II. k. (Budapest, 1896.) 287. és köv. 1.
3. Kinnamos. Ed. Bonn. 107. I.
4. V. ö. Marczali H. i. m., 300. 1.
5. Kinnamos. – Ed. Bonn. 247. 1.
6. Erre indítékot a párizsi Corpus Byzantinae Historiae új, 1729-33.. között megjelent velencei kiadása adott. V. ö. Hóman B.: A forráskutatás és forráskritika története. A magyar történet turf. kézikönyve. I. 3/A. (Budapest, 1925.) 13. 1.
7. F. B. Kéri: Historiae Byzantinae epitome. T. II. (Tyrnaviae, 1743.) 117. I.
8. Arra, hogy a jászok egykori zsidósága egyáltalában semmivel sem bizonyítható, Kéri még nem volt tekintettel.
9. G. Pray: Annales regem Hungariae. (Vindobonae, 1763.) 139. 1.
10. V. ö. St. Katona: Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae. T. III. (Pesti ni, 1780.) 625. 1.
11. L. A. Gebhardi: Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten. III. Th. (Leipzig, 1781.) 13. I
12. A következőkben röviden csak Povesti néven fogjuk említeni.
13. V. ö. A. L. Schlözer: Probe russischer Annalen. (Eremen-Göttingen, 1768.) Ld. még Hodinka A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.. (Budapest, 1916.) 4. és 20. I.
14. (Leningrad, 1926.) 7. és 234. hasáb.
15. U. o. 7. hasáb.

16. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. 1. (Budapest, 1937.) 114. 1.
17. A. L. Schlözer: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. II. St. (Göttingen, 1796.) 185. és köv. I. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grund-Sprache verglichen, übersetzt und erklärt. II. Th. (Göttingen, 1802.) 91. és köv. I.
18. Így: J. Chr. Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs. (Wien, 1813.) 96. I. J. A. Pessler: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landassen. II. Th.. (Leipzig, 1815.) A. Schlözer-féle teóriát irodalmunkban legrészletesebben Jerney János fejtette ki „A magyarországi izmaelitákról mint volgai bulgárok és magyar nyelvű népfelkezeztéről” c. tanulmányában. Tudománytár. 1844. évf. 15. köt. 238. és köv. I.
19. J. S. Erseh und J. G. Gruber: Allgemeine Encyclopädie etc. II. Sect. 27. Th. (Leipzig, 1850.) 122. I.
20. J. Bergl: Geschichte der ungarischen Juden. (Leipzig, 1879.) 20. és köv. I.
21. Kohn S.: A zsidók története Magyarországon. (Budapest, 1884.) 17., 367. és köv. I.
22. S. Krauss: Zur Geschichte der Chazaren. Keleti Szemle. 1. évf. (1900.) 175. és köv. I.
23. Nagy Géza: A honfoglalók Zemplénben. Ethnographia. XXIII. évf. (1912.) 220. és köv. I. E téria előzményeire Id. u. az: A magyar nemzetségek. (II. közl.) Turul. XXVIII. köt. (1910. évf) 58. és köv. L, továbbá Nagy Magyarországi. (1. közl.) Ethnographia. XXII. évf. (1911.) 21. I.
24. Ilyennek kell tekinteni gróf Kuun Géza elméletét, aki abból a- mint látni fogjuk – téves feltevésből kiindulva, hogy Kinnamosnál a „perzsa” népnév szó szerint értelmezendő, a kalizokat a Perzsiából elterjedt manicheista tanok követőinek tartotta. Relationum Hungarorum cunoriente... historia antiquissima. (Claudiopoli, 1893.) 127.. és köv. I.
25. Ld. említve C. Jireceknél. Geschichte der Serben. 1. Bd. Allgemeine Staatengeschichte. 1. Abt. (Gotha, 1911.) 248. I.
26. Karácsonyi J.: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Akadémiai értek. a tört-tud. köréből.. XXIII. k. 7. sz. (Budapest, 1913.) 7. és köv. I.
27. Karácsonyi erőltetett névszármaztatását bírálja K. Schünemann: Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters. Ungarische Jahrbücher. IV. Bd. (1924.) 109. 1.
28. Erdélyi László: Árpádkor. (Budapest, 1922.) 129. és köv. I. – D. A. Rassovsky. Különlenyomat a Seminarium Kondakovianum VI. (1933.) évf. -ból. (Praha, 1933.) 45. 1.

29. Ez a névazonosítás még Kohn Sámuel aldunai bolgár elméletében is szerephez jut. 1. m. 368. I.
30. A „Chvalisy” népnevet illetőleg megoszlanak a vélemények az újabb orosz irodalomban is. Chovarezmieknak tartja őket Pr. Th. Westberg, L. V. Barthold (St. Petersburg, 1911.) 146. L, volgai bolgároknak K. Th. Gan (Tiflis. 1909.) 72. I.
31. V. G. Vasilievskij szerint Kinnamosnak a „nem egészen eredeti” mózesi törvényekre tett hivatkozásából esetleg a kalizok karaita voltára is lehetne következtetni, de a „perzsákkal” (=törökökkel!) való összehasonlításuk miatt V. mégis azok mohamedán vallása mellett döntött (Leningrad, 1930.) S8. I. Az i. cikk 1877-ben jelent meg.
32. Így pl. Karácsonyi idézett értekezése, mely a mohamedán-kaliz kérdésnek az újabb irodalomban legrészletesebb feldolgozása, Kinnamos első tudósítását meg sem említi.
33. Moravcsik Gy. i. m., 191. I.
34. C. Neumann: Griechische Geschichtsschreibet im zwölften Jahrhundertt. (Leipzig, 1888.) 96. I. – K. Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Literatur. (München, 1897.) 281. I.
35. Legtermészetesebben szól erről K. Krumbacher i. m., i. h. – V. ö. még C. Neumann és Moravcsik Gy. i. m., i. h.
36. Kohn S. i. m., 368. I. – Ilyesféle gondolat merült fel már Katonánál is, i. m. 626.
37. Pauler Gy.: II. Géza orosz-görög háborúi (1148-1156). Hadtörténelmi Közlemények. 1890. évf. 15. I. – U. az: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 1. köt. II. kiad. Bpest, 1899. 310. I. Hasonló feltevessel találkozunk A. L. Schlözernél.. Kritische Sanunlungen stb. 186. I. és Casselnél i. é. I. h., 122. I. – Pauler a kalizokat székeleyeknek tartotta. (Néhány szó hadiviszonyainkról a XI-XIII. században. Hadtörténelmi Közl. 1888. évf. 511. L) E véleményét később is Fenntartotta. E feltevés kritikáját Id. Sebestyén Gy.: A székeleyek neve és eredete. (Budapest, 1897.) 21. I.
38. Minderre vonatkozólag Id. A. A. Vasiliev: Histoire de l'Empire Byzantin. 11. Vol. (Paris, 1932) 56. és köv. I.
39. A mohamedánoknak a bizánci udvarnál való, ez időbeni szerepére Id. No. Jorga: Geschichte des osmanischen Reiches. I. Bd. Allgemeine Staatengeschichte. 1. Abt. (Gotha, 19D8.) 103. és köv. 1.
40. S. Duhnow: Die Geschichte des jüdischen Volkes in Europa. 1V. Bd. (Berlin, 1926.) 420. és köv. I.
41. A bizánci zsidók életéről részletesen írt Benjamin Tudela.. V. ö. Reisen d. Benjamin von Tudela. Herausg. v. Grünhut u. Adler. (Frankfart a. M., 1906.)

42. Ld. Erdélyi L.: Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben (Budapest, 1907.) 79. és köv. 1.
43. V. ö. B. Heller: Musa. Enzyklopaedie des Islam. III. Bd. (Leiden-Leipzig, 1933.) 797. I.
44. Theophanes. Ed. C. de Boor. V. 1. 333. 1.
45. U. o. 334. 1.
46. „... (t. i. a zsidó előkelők). „ Konstantinos Porphyrogennetos. Ed. Bonn. V. (II. 94. 1.
47. „... (t. i. Mohamed) (t. i. a zsidókról és keresztényektől). „ Georg. Kedrenos. Ed. Bonn. V. f. 739. 1.
48. U. o. 739. és 740. I.
49. V. ö. K. Krumbacher i. m., 382. és köv. l., Moravcsik Gy. i. m., 188. I.
50. K. Krumbacher: Michael Glykas. Sitzungsberichte der philos., philol. u. hist. Classe der kgl. Bayerischen Akad. d. Wiss., 1894, évf. 442. 1.
51. „ (t. i. Mohamed). „ Glykas. Ed. Bonn. 514. 1.
52. C. Neumann i. m. 5. 1.
53. Kinnamos körülményes kifejezési módja nemcsak tárgyalt első definíciójánál nyilvánul meg, jellemzője az második tudósításának is, melyben ahelyett, hogy a kalizok vallását közvetlenül jelölné meg, hasonlattal fejezi ki magát.
54. Mindezeket Id. Moravcsik Gy. i. művében. 189. és köv. I.
55. Kinnamos. Ed. Bonn, 241. és 245. I.

A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI BESENYŐK KÉRDÉSÉHEZ

Az utóbbi évek történeti, nyelvészeti és földrajzi irodalma nyomán ma már szinte közhellyé vált az a felfogás, hogy az Árpád-kori határőrök zömét a magyarsághoz önként csatlakozott török fajú népek (kabarok, besenyők, kálizok stb.) képezték. Ennek következtében szinte természetes, hogy a nyugat-magyarországi határőröket is, különösen pedig a Sopron és Moson megyeieket, túlnyomó többségükben törököknek, mégpedig főképp besenyőknek tekintik. Alig van olyan történeti és földrajzi munka, amely vidékünk településtörténetét érintve, ki nem emelné, hogy a Fertő mellékének, a Vulka mentének, sőt Sopron és Moson megyék egész nyugati felének ősi lakossága besenyő volt. Sőt, akad olyan kutató is, aki már egész Sopron, Moson, Vas, Pozsony stb. megyékből valóságos besenyő birodalmat csinál, amelynek minden talpalatnyi helyét – jelentéktelen „pannon-szláv” töredékekből eltekintve – hatalmas besenyő tömegekkel népesíti be.

Bár a besenyő-elmélet végeredményben forrásadatokon alapszik, mai alakjában nem egyéb, mint föltevésekre épített föltevések halmaza, amelyben az adatok, a tények, már úgy szólván fel sem ismerhetők. Az adatok háttérbe szorulását az a körülmény is elősegítette, hogy az egyes kutatók elméleteik felállításánál nem az eredeti források anyagára, hanem más kutatók nézeteire támaszkodnak, állításaik igazolására nem a forrásokban, hanem más kutatók munkáiban keres-

nek bizonyítékokat, (1) ami az eredmények ellenőrzését szerfelett fáradságossá teszi.

Nem csoda tehát, hogy a kérdéssel bármilyen vonatkozásban foglalkozó kutatók nem járnak végére a végeláthatatlan hivatkozás láncolatnak, különösen, ha maga az idézet teljesen összevág az elméletükkel.

Azt hisszük, legfőbb ideje volna már ezt a kétségkívül érdekes és fontos magyar problémát is alapos revízió alá vonni és az eddigi nézetek szigorú kritikával való megrostálása után a településtörténet legújabb módszereinek segítségével feldolgozni. Ehhez az első lépést, a tények különválasztását a föltevésektől, kíséreljük meg a jelen dolgozatban. Azonkívül ki akarunk térni röviden azokra a szempontokra is, amelyekre különösen a személy- és helyneveken alapuló feltevések felhasználásánál tekintettel kell lenni.

A magyar történettudományban általánosan elfogadott tétel, mely szerint az Árpád-korban a határőrség túlnyomóan a magyarsághoz csatlakozott török fajú népekből, kabarokból, kálizokból, besenyőkből állt volna, ezek a vendégnépek pedig a maguk teljes egészében határőri szolgálatot teljesítettek volna, végeredményben Jerney Jánosra vezethető vissza. (2) Munkája a magyarországi besenyő kérdésnek mindmáig a legjobb összefoglalása ugyan, azonban azt a módszertani hibát követte el benne, hogy az oklevelekben speculatores és sagittarii (őrök és lövérek, lövők) néven emlegetett határőröket minden esetben székelyeknek és besenyőknek minősítette, tisztán azon az alapon, hogy a székelyek és a besenyők a harcban, mint sagittariusok, a magyarság előhadát

alkották és hogy mind a székelyeket, mind a besenyőket a határőrök között is ki lehet mutatni. A határőr = besenyő azonosítást nála még az is könnyűvé tette, hogy ő a besenyőket a magyarokkal azonos fajú és nyelvű népnek, illetőleg törzsnek tekintette. Ennek az okoskodásnak következtében a határőrökre -s így a nyugat-magyarországi határőrökre is-vonatkozó minden adat nála a besenyők bizonyítékául szolgál.

Az ilyen módon igen tekintélyesre szaporodott Sopron megyei besenyő nyomokat Jerney besenyő = magyar azonosítása alapján Nagy Imre (3) még jobban kibővítette. A Lajta-Fertő közti terület valamennyi régi magyar helynevére minden indokolás és bizonyítás nélkül egyszerűen ráfogta, hogy besenyő, természetesen azokra is, amelyeknek magyar eredetét bizonyítani is felesleges, mint például Szarvkő, Büdöskút, Nádasd, Rákos, Szélesút, Siklós, Meggyes, Szántó, Szerdahely, Forkosfertes, Kéthida, Kövesd, Röjtökőr, Ravaszd, Szil. Az egyébként teljesen elfeledett értekezésnek ezt a részét Szokolay Margit (4) a magyarországi besenyőtelepek irodalmának legújabb összeállítója kiásta és kritikátlanul, minden válogatás és kételkedés nélkül, mint „nyelvészetileg feltehető besenyő községeket” közölte, térképre vetítette (5) és ezzel a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tette. A Vulka menti és nyugat-soproni „besenyő tömegekre” vonatkozó nézetek mind ezen az értekezésen alapulnak.

A határőröknek a besenyőkkel való azonosítása sem a történeti források, sem a helynevek alapján nem igazolható. Sohasem fordult elő az oklevelekben, hogy egy bizonyos terü-

let határőreit a szokásos speculatores, sagittarii kifejezésekkel (6) felváltva bissemi néven is neveznék! Pedig, ha ezek a határőrök besenyők lettek volna, ez az összekeverés aligha lehetett volna kikerülhető, hiszen a besenyők nevét és eltérő népi jellegét – mint a predium bissemorum, bissemi de stb. kifejezések tanúsítják- forrásaink eléggé kiemelik. Sőt, éppen a predium bissemorum, Besenyő-féle helynevek bizonyítják a legvilágosabban, hogy a besenyők ezen a vidéken más népek tömegébe ékelődve szigeteket alkottak, hisz különben nem lett volna értelme ezt a telepet a többitől a besenyő jelzővel megkülönböztetni!

Ma már kétségtelenül tudjuk, hogy a besenyők török nyelvű nép voltak, (7) így tehát a magyarokkal nem lehettek azonosak. Ennél fogva minden vélemény, amely kétségtelenül magyar eredetű neveket a besenyőkkel hoz kapcsolatba, alapjában véve téves. A besenyők jelenlétét valamely területen csakis török eredetű nevek segítségével lehet vitatni. Ha már most megvizsgáljuk bármely magyar határőrvidék helynévanyagát, azt -a régi szláv lakosság nyomaitól eltekintve – úgyszólván teljesen magyar jellegűnek találjuk. (8) A török eredetű helynevek, amennyiben egyáltalában vannak, legfeljebb a személynévekből alakult helynevek között található, amelyeknek azonban településtörténeti értéke – mint alább részletesebben rámutatunk – magyar-török kapcsolatban teljesen kétes. A török helynevek hiánya pedig teljesen érthetetlen volna, ha a határőrök nagy többségükben török nyelvűek lettek volna.

Még sokkal nagyobb mértékben, mint az ország bármely határőrvidékére, vonatkoznak az elmondottak Sopron és Moson megye nyugati részére! Szláv eredetű neveken kívül mást, mint magyart, itt nem lehet találni (9) Van ugyan ezenkívül néhány sem a szlávból, sem a magyarból nem elemezhető név, mint pl. Seleg (a Vulka rég neve), Putyim, Pomogy, ezeket azonban a törökből megmagyarázni még senkinek sem sikerült, így tehát addig ezek a nevek törököknek nem tekinthetők és az egyébként semmiféle más forrásból nem igazolható Vulka menti besenyők bizonyítékaiul fel nem használhatók. (10)

Nem fogadható el azonban az a tétel sem, hogy a besenyők valamennyien határőri szolgálatot teljesítettek volna. Az ország belsejében található nagyszámú besenyőszállás, de különösen a Tisza menti (Thonuzoba az abádi rév körül) és Fehér megyei besenyőtelepek világosan bizonyítják, hogy a besenyők a maguk egészében határőrök nem lehettek. Tagányi (11) ugyan azzal érvel, hogy a Tolna és Fehér megyei besenyők a Duna vonalát biztosították volna a délről fenyegető támadások ellen, azonban a „határőrségnek” ilyen tág értelmezése alapján nemcsak az ország szívében letelepített kis- és nagykunokat, hanem akár az ország valamennyi várjobbágyát is határőrnek lehetne minősíteni! Különben is a középkorban a Duna-vonalnak ez a része a legkevésbé fenyegetett vonala volt az országnak, fokozott védelmére tehát a legkevésbé volt szükség. (12)

Az elmondottakból, azt hisszük, nyilvánvaló, hogy a nyugat-magyarországi határőröknek, valamint a Fertő nyugati

partjának és a Vulka-melléknek besenyő jellegéről komolyan beszélni nem lehet. Mivel azonban a nyugat-magyarországi besenyőkről nemcsak az elbeszélő forrásaink tudósítanak, hanem az oklevelek is több telepüket említik, vizsgáljuk meg ezeket az adatokat, hol és milyen számban igazolhatók ezek a besenyő tömegek.

1. *Predium, quod bysseni quondam possidebant, de iure mossuniensis castri exemptum... cenobio sancte crucis, ita ut bysseni illed habuerunt,...* contulimus possidendum. Határjárása szerint határa északról a Sár (Lajta) folyó. (1203: Weis: *Urkunden des Cistencienser-Stiftes Heiligenkreutz*. I. 35. 1208 as átírtat u. o. 39. l. és Wenzel: *ÁÜO*. I. 97. l.) A birtokot, amely nem azonos Legénytóval, mint Csánki nyomán általánosan felteszik, később curia regis-nek nevezik (1230 körül: *terras... que vocantur curia regis, et alia terra, que dicitur Leginthov*. Weis, I. 75. l, Wenzel: *ÁÜO*. I. 170. l, v. ö. Szentpétery: *Reg*. I. 594. sz.: 1236: *terram, que vocatur curia regis iuxta aquam Saar*. Weis, I. 93. l, 1317: u. o. II. 49. l.) – Az azonosítást IV. Béla 1256. évi oklevele (Weis, I. 132. l, Wenzel: *ÁÜO*. II. 272. l) teszi lehetővé, amelyben a curia regis határjárása szóról szóra azonos az 1203-as oklevelével. – Említi még a birtokot III. Ince pápa 1210. évi privilégiuma is: *grangiam regis Hungarie, in predio, quod Bisseni quondam pos...* (Weis, I. 42. l) – Moson vármegyében, Brucktól délnyugatra, a Lajta partján, ahol Lipszky térképen Königshof nevű várrom található. (13)
2. *Terra, quam Petrus filius Raach uult exequi nomine Potfolwa..., sed primo Lod-feldy (más helyen Chedusfeldy) uocabatur, de eo sic scire debeti, quod ipsam terram que Byssenorum erat et sine bere de decesserunt, Poth Palatínus a domino Rege Andrea... acquisiuit* (év nélkül, Wenzel, X. 454.). – Potfalua, ma Pátfalva -- Podersdorf, Moson m., Nezsiedertől délre, a Fertő partján. Potfalura ld. Csánki, III. 685. i.
3. *Terram quandam nomine Leginthov, quam bissemi prius incidebant, abbatis sancte crucis de Austria contulimus*. Határai: *Prima meta incipit a metis ville Galus* (Csánki, III. 680. l.) *iuxta fertev lacum sita, et protenditur contra orientem iuxta possessionem pethlen* (Csánki, III. 684. l.) *vocatam et transit ultra terram Bissenorion usque ad colliculum geshelevhalm vocatum*. *Ab illa meta incipit secunda meta in ipsa palanitie contra septemtrionem in colle, per huius vero de uxum processus parumper pertransit distinctas metas*

terras Hotar vocatas ultra monticulum, in planitie vero ample pascue extremitatem lignorum thaetas (?) nominatam per modicam vallem iuxta finem ipsius silve, que etiam longa vallis nuncupatur, et recto tramite dirigitur secundum distinctas metas usque ad regiam viam, per quam ad hegeshalm (Csánki, III. 685. I.) usque peruenitur et sic tertia meta per transuxum late vie contra occidentem protenditur et postremo in metis predictae ville Galus concluditur. (1217: Weis, I. 51. l., Fejér: Cod. dipl. 111/1. 208- 9. I) – Van Il. Endrének egy másik ugyancsak 1217- ból keltezett adománylevele, amelyben a „predium, quod olim Bisseni possidebant” birtok határjárása különösképpen tökéletesen eltér az előbbiétől: Prima meta incipit ante domum mathie iuxta uillam Legintbov versus occidentem, que per uiam antiquam recto tramite dirigitur ad secundam metam in ipsa planicie. Post hanc est tertia meta nichillominus iuxta predium mathye contra septentrionem in colle, per huius uero de uxum processus parumper seceditur uersus orientem trans uallem, que lingua nuncupatur, peruenit ad quartam metam contiguam predio mathie inter uillam Chertis (?) et Leginthov ad septentrionem reflexa. Postea dilatatur ad orientem, donec quintam pertingat metam in confinio dictarum villarum, sicque protenditur ad sextam, et hec est in latitudine tertia. Inde angustatur in valle contra meridiem ad metam septimam, de qua protinus ad orientem porrigitur ultra predium Dosch (?) ad metam octauam. Ab hac contra meridiem reducitur ad nonam et hec est secunda ex parte predii Dosch. Huic continuatur tertia collateralis predio dicti Dosch. Hanc etiam secuntur due commarginales dicti predii Dosch, Hinc precedens per uallem recrescit in collem et ibi similiter est meta. Hinc tendit ad caput uinearum predicti Dosch, inde procedendo in planicie iuxta predictas uineas est meta, a qua non lunge in publica strata est meta, sicque demittitur paululum ad duodecimam in strata contra muson, et ita partim uersus orientem: contrahitur usque ad decimam tertiam contiguam predii lepe diai Dosch, unde protinus ad meridiem prolongatur ad metam decimam quartam iuxta redium petri filii Esau. De cetero uersus orientem protenditur ad decimam quintam, et ibi sexta metil clericorum terra ab ipsis bisseis uendita induitur. Postea uero duas habet metas inter Evzi (!) et Dosch, denique quatuor alias habet metas ad predium Dosch et fertis (!), unum habens ab oriente alterum a meridie. Sicque producitur ad vigesimum octauum, postremo parum curtatur ad septentrionem contra leginthov, et statim relaxatur ad occidentem, nec non ad predium lepe diai mathie latitudo descripte uille leginthov terminatur, sed longitudo tribus adhuc metis a septentrionali plaga concluditur. (Weis, I. 53-54. l., Szentpétery: Reg. t. 333. sz. szerint az

oklevél valódi, bár a határjárás minden tekintetben különös.) – További adatok: 1222: Weis I. 63. I., Wenzel: ÁÚO. I. 183. I., 1229: Weis, I. 72. I., 1230 körül: Weis, I. 75. I., Wenzel: ÁÚO. I. 270. I., 1236: Weis, I. 93. I. (az utóbbi háromra ld. Szentpétery: Reg. I. 458., 594. és 615. sz. -ot), 1256: Weis, I. 132. I. – A legénytói besenyőkre az előzőktől eltérő érdekes adatot tartalmaz Dénes nádor oklevele 1240-ből: „... dum de mandato domini regis omnes terras byssenorum alienatas reuocaremus, inter cetera pro quadam terra nomine Legentou circa Galus conuentum sancte crucis de Austria, quem indebite possedissemus, citari per Bec iussimus, qui... super predictam terram., priuilegium regis... presentauerit. Nos uero intuentes ipsos iuste possedissemus et rege referente nobis, quod pro sepedicta terra byssenis aliam terram dedisset, confirmauimus predictae ecclesiae possidere perpetualiter, et nos ipsis byssenis terram, quam dominus rex eis contulit in concambio, litteris nostris... roborauimus. (Weis, I. 104. I.) Moson megyében, Gálos szomszédságában feküdt. V. ö. Csánki, 111. 682. I.

4. IV. László 1278-ban a heiligenkreutzi apátságnak két ekealja földet adományoz az apátsági birtok közelében, amely valamikor a besenyőké volt homo uester (scil. regis) et noster (scil. capituli Jauriensis) retulerunt, quod predicta terra ellet terra bissonorum et sufficiens ad duo aratra, que ellet habitatoribus destituta et uestre pertinens collacioni et ipsam terram... coram uicinis... nullo contradictore... monasterio sancte crucis statuissent. Határai: Ab occidente uicinatur terre Phylippi de Zerk (Századok, 1906. 629. L)... ab hint protenditur uersus meridiem ad terram Tene iobbagionis castri Mosuniensis (Tevefalva, Csánki, 111. 687. I.)... ab hine venit ad plagam orientalem ad terram Turdemech (Csánki, u. o.)... inde protenditur uersus aquilonem ad terram Turdemech (Csánki, u. o.)... inde protenditur uersus aquilonem ad terram Mathei... inde reuertitur ad metam capitalem et ibi terminatur (Weis, I. 214. I.). –A határjárás szerint Legénytő szomszédságában feküdt.
5. In confinio Austriae versus Posonium... terminus... currit ad duos monticulos, ubi quondam bissemi domos habuerunt, inde vadit in Danubium ad... insule que vocatur Mogorsciget... concludit tres insulas quamnis modicas Mogorseiget, Beseneusciget, Nyassciget... (1225, Sopron m. okl. 1. 15. 1.) Pozsonyligetfalu és Köpcsény vidékén.
6. Besenyő (1265-től, Csánki, 111. 623. 1.). M: Pecsényéd – Pötsching, Sopron megyében, Kismartontól délnyugatra.
7. Az árpási besenyők (Bisseni de Arpas) privilégiuma 1222-ből (Fejér, III/1. 362-64. 1.) Árpás, Sopron megye legkeletibb részén, a Rába mellett. (14)

Ezek a Moson és Sopron megyei besenyőkre vonatkozó összes tények! Minden egyéb más – nem véve ki az elbeszélő források adatait sem – csupán csak többé vagy kevésbé valószínű feltevés! A feltevések pedig, bármennyire nélkülözhetetlenek a tudományos kutatásnál, sohasem lehetnek egyenlő értékűek a pozitív adatokkal. Különösen óvatosan kell velük bánni a településtörténeti kérdéseknél, hiszen ennek a módszere csak most van kialakulóban, a kutató tehát az egyes jelenségek felhasználási módjára, az azokra építhető következtetésekre nézve sokszor hiába keres az irodalomban tájékoztatást. Ez is az oka annak, hogy ezen a téren olyan sok a dilettánsokra valló merész, sőt fantasztikus következtetés.

A nyugat-magyarországi besenyőkre vonatkozó különböző feltevések két forrásból táplálkoznak: a., az elbeszélő forrásoknak a besenyőkre vonatkozó adataiból és b., az állítólagos besenyő eredetű személy- és helynevekre alapított elméletekből. Vizsgáljuk meg tehát, hogy ezek mennyire gazdagítják, vagy gazdagíthatják a felsorolt okleveles adatokból szerzett tudásunkat területünk besenyő lakosságára vonatkozólag. a., Az elbeszélő forrásokban nincs egyetlen egy adat sem, amelynek alapján a besenyőket egy pontosan meghatározható kisebb, vagy nagyobb területre lokalizálhatnók. Sőt, olyan sincs, amely a besenyők szállásterületére vonatkozó, az oklevelekből merített ismereteinket lényegében bővítené. Amint láttuk, besenyő telepeket -a nyugat-soproni Árpáson kívül, amely már a Győr megyei besenyőszállások körzetébe tartozik – csak Moson megyében a határ

mentén és a Fertő keleti partján találunk. Ezekre a Moson megyei besenyőkre látszik vonatkozni Anonymus adata (dux Zulta ultra luturn Musun collocavit etiam Bissenos non paucos pro defensione regni sui: 57. §., SRH. I. 395-6.) Teljesen nyílt kérdés azonban, hogy mi lett azokkal a besenyőkkel, akiket Ján soproni ispán a Szerémségben foglyul ejtett. (Bécsi Képes Krónika 104. §., SRH. I. 371.) Mivel sem a foglyok számát, sem Ján ispán birtokviszonyait nem ismerjük, ebben a kérdésben minden vélemény csak merő találgatás, amelynek semmi tárgyi alapja nincs. Különben is a hadifoglyok, mint asszonyok nélküli népség, településtörténeti szempontból igen csekélyjelentőséggel bírnak, hiszen már a második generációban tökéletesen felszívódnak.

A krónikák egyéb adatai a besenyőkről még ezeknél is kevesebb pozitívumot tartalmaznak. Ezek ugyanis a király személyes vezérlete alatt a németek ellen (illetőleg a csehek ellen) viselt harcokkal kapcsolatban emlegetik őket, mint a magyar sereg előhadát (SRH. I. 348-9, 436, 456.) Semmi okunk sincs ezekben kizárólag azon a vidéken lakó besenyőket látni, hiszen a király ezeket a hadjáratokat nyilván nem csupán az illető határszélen gyűjtött csapatokkal vezette, hanem az ország különböző vidékének haderejét is igénybe vette. b., Az utóbbi időben mind sűrűbben találkozunk az irodalomban „besenyő” személy- és helynévmagyarázatokra épített elméletekkel a besenyők egykori szálláshelyeiről. Talán nem tévedünk, ha ennek közvetetten okát Szokolay Margitnak már említett értekezésében keressük – amely ezeket a helynévmagyarázatokat összeállította és

könnyen hozzáférhetővé tette. Pedig ezek a magyarázatok legtöbbször csak ötleteknek vannak szánva és céljuk sem akar más lenni, mint az ilyen irányú kutatásokra való ösztönzés. Arról már aztán ezek a névmagyarázatok igazán nem tehetnek, hogy avatatlan kezekbe kerülve, csillogó, de annál üresebb légvárak alapjaiul szolgálnak. Akár helyesek, akár helytelepek ugyanis ezek a nyelvészeti magyarázatok, azok a következtetések, amelyeket ezek a kutatók belőlük levonnak, alapjukban véve tévesek. Mert a nyelvészeti magyarázat helyessége és a belőle levont településtörténeti következtetés helyessége között a különbség igen nagy. Pontosan ugyanannyi, mint amennyi egy hiteles oklevél adata és az erre felépített elmélet között van. Amint egy mindenképpen hiteles történeti adat különféle helytelen nézeteknek szolgálhat alapul,

Ugyanúgy a nyelvészetileg teljesen kifogástalan magyarázatból is alapjában téves következtetéseket lehet vonni. Aminthogy az utóbbi idők irodalmában, amióta a nyelvészet eredményeit a történettudományban mind sűrűbben tekintetbe veszik, alig akad egy-két munka, amely ezeket helyesen tudná értékelni és felhasználni. Az oka ennek abban rejlik, hogy a történészek a nyelvészet megállapításait kész eredményeknek tekintik, holott a legbiztosabb nyelvi magyarázat is mindössze csak adat a történész szempontjából, amelyet át kell értékelni, vagyis meg kell vizsgálni, hogy milyen településtörténeti következtetések levonására jogosít. (15) Ez a feladat magától értetődően teljes mértékben a történészre hárul, ezt a nyelvésztől elvárni már csak azért sem

lehet, mert a nyelvész a sok lehető kérdésről, amelyek a névvel kapcsolatban a különböző szempontú kutatások során az idők folyamán felmerülhetnek, előre nem is tudhat,

Mivel a történeti és földrajzi irodalomban a nyelvészeti adatoknak felhasználása terén a legnagyobb tájékozatlanság uralkodik, talán nem lesz felesleges, kapcsolatban a besenyő kérdéssel, néhány szempontra felhívni a kutatók figyelmét.

A személynevek nyelvészeti magyarázata, különösen a magyarban, sokszor igen nagy nehézségekbe ütközik. Az egy-, vagy kéttagú személynevek néha két-három nyelvből is tökéletesen megmagyarázhatók. Itt ugyanis a lehetőségeket még a jelentés sem korlátozza, amely pedig a közszavaknál a legfontosabb támpontok egyike. (16) Azonkívül a becézés következtében a név a felismerhetetlenségig eltorzulhat: a névnek egyetlenegy szótagra csonkult alakjához különböző, esetleg más nyelvekben is hasonló alakban meglévő képzők járulhatnak (pl. Benedek-ből Be-ke), miáltal a név több nyelv becéző alakjaival, sőt közszavaival is összeeshetik, anélkül, hogy köztük a legcsekélyebb genetikai kapcsolatról lehetne szó. Ezért tehát nagyon sok személynevünknel le kell mondanunk a határozott forrásmegjelölésről és meg kell elégednünk a magyarázati lehetőségek felsorolásával. (17) A lehetőségek sorában természetesen a török is sűrűn szerepel, különösen, ha a név hang-, alak- és jelentéstani részét illetőleg túlságosan nem vagyunk skrupulózusak. Felesleges nyomatékosan hangsúlyoznunk, hogy ezek a különféleképp magyarázható, kétes eredetű személynevek a településtörténet szempontjából úgyszólván teljesen értéktelenek. Ezekre

semmiféle elméletet építeni nem lehet. De a csupán egyféle-képpen magyarázható, kétségtelen eredetű személynévek-ből sem lehet messzemenő következtetéseket levonni viselőik nemzetiségére vonatkozólag. A személynév ugyanis első-sorban divat kérdése, amely viszont különböző kulturális hatásoknak, idegen népekkel való érintkezéseknek van alá-vetve. Mint minden divat, mindig felülről lefelé terjed, így tehát minét előkelőbb társadalmi osztályt vizsgálunk, annál inkább kell számolnunk ezzel a tényezővel. Míg például a pogány magyarság előkelőinek személynévei a török politi-kai és rokoni kapcsolatok nyomán túlnyomóan török eredetűek, addig az európai orientációjú magyarság vezető rétege a személynévek terén is nyugati mintákat követ. Ennek kö-vetkeztében a régi személynévek a keresztény eredetűekkel szemben mindinkább háttérbe szorulnak. A keresztény személynévek mellett az Árpád-korban – tekintet nélkül a család eredetére -a néhány magyar és török mellett tekinté-lyes hányad német és szláv nevet is találunk. Alig van olyan nemzetségünk, amelynél a keresztény neveken kívül három-négyszáz forrásból eredő neveket ki ne mutathatnánk. Olyan azonban egyetlen egy sincs, amelynek tagjai csupán csak származásuknak megfelelő neveket viselnének. (18) Ez, azt hisszük, mindennél jobban igazolja, hogy a keresztény Ár-pád-korban a személynév elsősorban divat kérdése s így nem használható fel viselőik nemzetiségének bizonyítására.

Ami már most a török személynéveket illeti, tudjuk, hogy ezek a törökös műveltségű régi magyarságnál igen népsze-rűek voltak. Ekkor tehát a török személynév nem szolgálhat

a török eredet bizonyítására. A kereszténységgel és a német-szláv kapcsolatokkal ez a névcsoport nagyon háttérbe szorul ugyan, azonban egészen nem tűnik el. Sok családuknál az egész Árpád-koron keresztül, sőt tovább is kimutatható, sőt megtalálható olyan nemzetségeknél is, amelyeknek idegen eredetéhez nem férhet kétség, mint például a Hahót nemzetiség. Ez tehát a török nevek bizonyos vitalitását igazolja és egyúttal azt is bizonyítja, hogy a török nevek alapján még ebben a korban sem lehet viselőik török származására következtetni.

Ha már a személynevek sem alkalmasak viselőik származásának, nemzetiségének igazolására, még kevésbé lehet a személynévvel elnevezett helység lakosságára nézve biztos következtetéseket levonni. Egyrészt azért, mert a helynév nem is az illető helység lakóitól, hanem a szomszédságtól kapja a nevét, hiszen a helység lakóinak a megkülönböztetésére a többiektől főként a környező lakosságnak van szüksége. A helynév alakja tehát elsősorban a környék lakosságának nyelvére jellemző. Másodsorban azért, mert a személynevet viselő helység lakóinak a névadó személlyel nem kell szükségképpen azonos nemzetiségűeknek lenniük. Tudjuk nagyon jól, hogy a helységek legtöbbször alapítójuktól, vagy tulajdonosuktól nyerik nevüket, akik igen sokszor egészen más nemzetiségűek, mint a helység jobbágy népe. Mindezek alapján nyugodtan kimondhatjuk, hogy magából a személynévből a helység lakosságának nemzetiségére nézve semmiféle következtetés nem vonható! A lényeg ugyanis nem az, hogy kiről, hanem, hogy kik nevezték el a helységet. Erre a

kérdésre azonban legfeljebb a helynévadás módja ad némi útbaigazítást.

Tudvalevő, hogy a helynevek minden nyelven bizonyos sajátos elvek szerint képződnek a személynévekből, Míg például a németben és a szlávban mindig valami képzővel, vagy birtokos összetétellel alakul a személynévből (pl. Wölfl-ing, Niklas-dorf, Schwarzen-berg, illetve Levice, Budin stb..), addig a magyarban a legrégibb időben a pusztaszemélynév szolgál helynévül. (19) Azok a helynevek tehát, amelyek német, illetőleg szláv személynévekből minden képzés nélkül alakultak – tekintet nélkül a névadó személy nemzetiségére -, magyar helynévadáson alapulnak. (20)

A besenyők kérdésében azonban, sajnos, ez a megállapítás teljesen értéktelen. A török helynévadásmód ugyanis a magyarral azonos, tehát a magyartól nem különböztethető meg. Első pillanatra tehát az így alakult helynév ugyanolyan joggal minősíthető volna töröknek, mint magyarnak. Elvileg kétségtelenül igen, a valóságban azonban csak a legritkább esetben. Mivel a helynevek voltaképpen akkor kezdenek komoly történeti forrásokká válni, ha egy bizonyos területen több helynév, elsősorban közszavakból alakult víz-, helység és dűlőnév is előfordul, az ilyen kétes eredetű nevek hovatartozását a környék névanyaga dönti el. Az ilyen kétes, magyar vagy török névadáson alapulható, személynévből alakult helynevet csak akkor van jogunk török névnek tekinteni, ha ezen a területen közszóból származó török nevet is ki tudunk mutatni.

Ha már most ilyen szempontok szerint vizsgáljuk át Moson és Sopron megye, sőt az egész Nyugat-Magyarország területét, a törökségnek úgyszólván nyomaira sem találunk. Az egész területen sehol egy patak-, pocsolya-, mocsár- vagy dűlőnév, sőt sehol egy helynév, amelyet török közszóból lehetne magyarázni! Ha pedig ilyent nem találunk, az önmagában véve kétes értékű személynevekből származó bizonytalan alakulású helyneveket sem lehet egyszerűen „kétségtelen” török neveknek minősíteni.

Feltűnő, hogy az oklevelek tanúsága szerint összefüggő telepeket alkotó Legénytő környéki besenyőknek sincs semmi nyoma a helynevekben. (21)

1. Pl. Belitzky János (Nyugat-Magyarország népei védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. 70. l.) a csornai és baboti besenyőkre idézi Kövér Fidélt József: A Hanság földrajza (Szeged, 1930.) c. művének 31. lapját, itt viszont forrásként Vámos Ferenc: Kapuvár múltja, jelene és jövője, a Faluszövetség kiadásában 1928-ban megjelent népszerű füzetének 12. lapja szerepel. Az idézett helyen a szerző elmondja, hogy a török világ óta hajdúknak nevezett kapuvári várőrök besenyő nép voltak, akiket valószínűleg Salamon király idejében telepítettek Kapuvár környékére és Sopron megye egyéb részeire. Legnagyobb részük Babotról került volna Kapuvárra, Babot pedig a besenyők főhelye lett volna és a baboti besenyők már 1256-ban polgár címet kaptak. Mindebből a tény az, hogy a babotiakat 1256-ban valóban „cives”-eknek nevezik (Csánki D.: Magyarország tört. földrajza, III. 598. l.). A többi mese, amelynek az az alapja, hogy az árpási besenyők ügyét 1222-ben Rouz fia Joachim pristaldus „de villa Bobut” (Kisbabot, Győr m.!) vizsgálta meg. Hasonló idézet láncolatokból a besenyői irodalomban egész sorozatot lehet összeállítani.
2. Jerney J.: A magyarországi besenyőkről. (Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. I. Pest, 1851.) 227-70. l.
3. Nagy L.: A Lajta, mint határfolyam. Századok, 1871. 371-72. l.

4. Szokolay M.: A magyarországi besenyőtelepekről. Föld és Ember, 1X. 1929. 65-90. 1.
5. Feltűnő, hogy míg Szokolay munkájában mindenki véleménye, válogatás és megjegyzés nélkül, mint teljesen kétségtelen adat áll egymás mellett (pl. az 1067-es oklevélben a Heves megyei Szihalom határában említett puteus bisensorum, sepulturae Sissenatum adatok (Wenzel G.: Árpádkori új okmt. 1. 24. l.) három megyében is fel vannak sorolva: Borsod, Szabolcs és Heves megyében), addig Jerneynek fenti nézetét- bár szintén minden megokolás nélkül- nyilván Erdélyi László hatására nem tette magáévá.
6. A speculatores = örök és sagittarii = lövők, lövérek közti különbséget a nevükön kívül megvilágítja az a körülmény, hogy a Lövő, Lövér stb. helynevek mindenütt az Őr helynevek vonala mögött fordulnak elő. Ez arra látszik mutatni, hogy míg a speculatores, örök feladata elsősorban a határ kikémlelése, az ellenség közeledéséről való híradás volt, szerepük tehát a mai előőrsöknek felelt meg, addig a határ tulajdonképpeni védelme, az ellenség támadásának feltartóztatása a lövőkre hármlott. Nagyon veszélyeztetett határvidéken, mint amilyen a középkorban a nyugati volt, a lövőknek több vonalban való elhelyezése vált szükségessé.
7. J. Németh: Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. (Budapest-Leipzig, 1932.) 50. I.
8. Erre vonatkozólag Id. Készülő értekezésem, amely a Szent István emlékkönyvben Magyarország népei a XI. Században c. alatt fog megjelenni.
9. E. Moór: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. (Szeged, 1936:) 315-16. I.
10. Legfontosabb bizonyíték kétségkívül a Seleg név volna, mert a víznevek és főként a nagyobb folyók nevei minden más földrajzi névnél szívósabbak. Sajnos azonban a név eredete mindmáig teljesen ismeretlen. Nagy Imre nyomán ugyan minden munkában besenyő eredetűnek van feltüntetve, de ez megint csak olyan bizonyítás nélküli üres ráfogás, amilyenekkel a besenyő kérdésben olyan sűrűn találkozunk. Én csak egy megfigyelési kísérletet ismerek: Bátty Zsigmondét, aki ezt egy török silyeg (síc!) „fiatal kos” szóból származtatja. Ez azonban odavetett ötletnél egyébként nem tekinthető, annál is inkább, mert ilyen szó a törökben nincs, sőt nem is lehet! A névnek a törökből való származtatása nem sok eredménnyel kecsegtet, mert e vidéken besenyőknek, vagy más török nyelvű népeknek egyébként nyomát sem lehet fölfedezni. Sokkal több történeti valószínűség volna a név avar volta mellett, hisz tudjuk, hogy a honfoglalás előtt ez a vidék avar terület volt. Sajnos azonban az avarok nyelvét nem ismerjük s így semmiféle magyarázatokba ilyen irányban nem bocsátkozhatunk.

11. Tagányi K.: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire. Tört. Szemle. V. 1916. 306. I.
12. A besenyők társadalmi és jogi helyzetét Erdélyi Lászlóval és Tagányival el-
lentétben nem lehet egységesnek tartani. A katonai szolgálatra kötelezett
szabad Besenyőkön kívül (tagányi) úgy látszik, voltak szolgarendűek is
(Erdélyi). Legalábbis erre látszik mutatni a számos Besenyő nevű helység,
amelynek lakói már az Árpád-korban szolgasorban éltek (pl. a Vas megyei
Besenyő, amelyen 1284-ben a német eredetű Hermány nemzetség osztozko-
dik: Hazai Okmt. 1. 75-6. l., Karácsonyi: M. nemzetségek. II. 164. L, a Zala
megyei Besenyő pedig a szintén nem besenyő eredetű Péc nemzetség birtoka:
Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek. II. 434. 1. stb.). Ajánlatos volna már
a besenyőkre vonatkozó adatokat, különösen a besenyőkről szóló kiadatlan
okleveleket végre közzétenni. Sok ilyen oklevelet említ Csánki a történeti
földrajzában (pl. egy 1399-ből való oklevelet, amelyben, úgy látszik, a Fehér
és Tolna megyei besenyő községek nagy része van felsorolva, Körömdi Illi.
Act. Memor. N. 7.), többnek~a regesztáját közlik folyóirataink stb. Így pél-
dával a Liptó megyei besenyőkről ismert egyetlen oklevélnek is csak rövid
kivonata van kiadva (1347: Tört. Tár. 1896. 508. 1.).
13. Polányi I.: Nyugat-Magyarország néprajzi története. I. (Szombathely, 1936.)
44. I.
14. Az árpási besenyők tulajdonképpen már a Győr megyei besenyő telepek so-
rába tartoznak. Nemcsak azért, mert a Győr megye délnyugati részén talál-
ható tétí (1251: Bisseni de Thet. Csánki, III. 561. L) és a Kajás melletti bese-
nyők (1086: rus Bissenorum. Pannonhalmi rendtört. VIII. 268. l., 1234: rus
Bissenorum, quod vulgo dicitur Beseneuthorlou. Wenzel: ÁÚO. 1. 332.) kö-
zelében vannak, hanem azért is, mert Árpás a középkorban Győr megyéhez
tartozott (Csánki, III. 544. L). V, ö. Tagányi: Tört. Szemle. V. 1916. 441. I.
15. A hely- és személynevek a nyelvész szempontjából elsősorban nyelvi prob-
lémák, míg a történészt csak a név történeti értéke érdekli. A nyelvész
szempontjából hangtanilag, alaktanilag, jelentés tanilag érdekes nevek a tör-
ténész számára esetleg teljesen közömbösek és megfordítva. A nevek bizo-
nyító ereje sem egyforma. Más névcsoport fontosabb például a lakosság
eredetének vizsgálatánál és más a terület nemzetiségének egy bizonyos
időpontban való megállapításánál. Az előbbi esetben a folyónevek, a másik-
ban inkább a dűlő- és a személynevek játsszák a főszerepet.
16. Gondoljunk például a Liszt családnévre, amely tisztán hangalakjára nézve
három nyelvből is magyarázható: magyar liszt, német List „ravaszság” és
szláv list „levél”. Ezzel szemben sem a magyar liszt-et, sem a német List-et
senkinek sem jutna eszébe a szlávból, vagy egymásból magyarázni.

17. A személynevek sokféle magyarázati lehetőségére sok példa található Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen c. munkámban. (Archivum Europae Centro-orientalis, I. 1935. 106-220. és II. 1936. 7667. L)
18. Íme néhány példa: Az állítólagos kabar eredetű, de mindenesetre honfoglaló Aba nemzetségnél a török, illetve magyar Apos, Csaba, Csente, Csirke, Bökény, Kulchey nevek mellett német Marhasd, Atrtolf, Kompolt, szláv Weitih I Agha (délszláv?): magyar Hertelen, német Detre, Arland, szláv Crisan, Wlchyna, Beriszló Agmánd: magyar Moog, német Pergelin ~ Ajka: magyar Mog, német Kristol, Preucul, Feldrik, szláv Zsadány, török Alap – Ajtony: magyar Beke, német Heern, Albert ~ Ákos: magyar Álmos, török Ákos, német Detre ~ Bogát-Radvány (cseh eredetű): szláv Radvány, Velkenye, Bogát, Sztáncs, magyar Farkas, német Wolfart, Albert – Csanád: magyar Csömör (? lehet szláv is), német (?) Woffa, szláv Bogyoszló, Weitih ~ Divék: magyar Erdős, szláv Bodmér, faroszló, német Rátót, Folkmár, Detre, bizonytalan Bajom, Akor ~ Gut-Keled (német eredetű): német Detre, Pelbárt, Falkos, magyar Adony, Apaj, Farkas, szláv Dorog, Dragun, Szaniszló, Ladomér ~ Hahót (német eredetű): német Hahót, Arnold, magyar Buzád, török Ákos, stb., stb. Külön kiemelem az Oslu nemzetséget, amely a Sopron megyei besenyőkre vonatkozó elméleteknél igen fontos szerepet játszik: török Oslu, Szatmár és talán (!) Sr, magyar Beled (v. ö. Gombocz: Mny. XX. 24. I, Melich: Honf. Mg.... L), német Herbert, Feldyricus. Móroc pedig a Mauritius magyar alakja. Az Oslu nemzetség besenyő eredete tehát legfeljebb feltevés, de semmi esetre sem bebizonyított tény. (Beliczky J., Regnum. 1936. 65. L)
19. Melich: Honf. Mg. 366-67. I.
20. Semmi esetre sem fogadható el Moór Elemér nézete erről a kérdésről (i. m. 218. L). Ő ugyanis, akinek egyébként a nyelvészeti adatoknak történeti felhasználásáról vallott nézetei sok esetben teljesen helytállóak, azt tartja, hogy a magyarság a német, illetve a szláv személynevekből alakult helynevekből elvonta volna az idegen képző elemet. Nincs terünk e helyen ezzel a véleménnyel részletesen foglalkozni, csak megjegyezzük, hogy ez sem nyelvészeti, sem történetileg nincs megokolva.
21. Fejtegetéseink után talán nem szükséges a mi területünk besenyőire vonatkozó újabb vélekedésekre részletesen reflektálnunk. Ezek ugyanis mind azal a módszerrel készültek, amelynek helytelen voltát talán sikerült kimutatnunk.